

ЈЕДНАЕСТА КРАЈИШКА НОУ КОЗАРСКА
БРИГАДА

БОРБЕНИ ПУТ

11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

Почетком 1943. године на Козари су кратко вријеме дејствовале јединице 2. и 5. крајишке бригаде које су, услјед отпочињања четврте непријатељске офанзиве, у другој половини јануара повучене са Козаре на територију Грмеча, тако да је терен Козаре привремено остао са веома малим бројем партизана. У овој офанзиви, на беспутном и снијегом завијаном Грмечу, од 5. крајишке бригаде одвојио се 3. батаљон од кога је у селу Дринићу, код Босанског Петровца, 20. II 1943. године формирана 12. крајишка ударна бригада.

Крајем фебруара ове године 5. крајишка козарска бригада, исцрпљена у борбама на Грмечу и Подгрмечу, вратила се на Козару гдје остаје око три мјесеца све до одласка у централну Босну.

Пошто се опоравила, збринула своје рањене и болесне борце и новим борцима попунила своје редове, крајем маја кренула је са Козаре и пребацила се у централну Босну.

Према наређењу штаба 1. босанског НОУ корпуса од прездравјелих бораца 1. 2. и 12. крајишке бригаде, а који су са терена Козаре, као и од новодошлих бораца, 26. маја 1943. године је формиран козарски НОП одред који је послије одласка 5. бригаде остао на терену Козаре.

Јединице одреда водиле су често борбе са непријатељским снагама које су из околних градова покушавале да продру у поткозарска села, да пљачкају народну имовину и убијају становништво. Оне су успјешно одбијале нападе непријатеља и наносиле му велике губитке. У тим борбама батаљони одреда расли су и јачали своје редове тако да је већ у августу 1943. године одред у свом саставу имао четири батаљона са искусним и у борбама прекаљеним старјешинским саставом.

О активности јединица Козарског НОП одреда најбоље нам говоре слиједећи подаци: 2. батаљон одреда око 25. августа 1943. године у борби око Омарске заробио је 101 домобрана, заплијенио 2 тешка митраљеза, 2 тешка минобацача,

65 пушака, 9 пушкомитраљеза и много друге ратне опреме. У тој борби убијено је неколико десетина Нијемаца и домобрана. Двадесет осмог августа, дознавши за покрет једног батаљона 373. њемачке моторизоване дивизије од Приједора према Босанском Новом и Бихаћу, јединице Козарског НОП одреда направиле су засједу. Непријатељ је наишао са 32 камиона и 6 аутомобила. Читав батаљон је уништен. Запаљена су 32 камиона, 8 мотоцикала, уништена 3 противтенковска топа, 4 камиона топовске муниције, 1 камион пушчане маневарске муниције и 1 радио-станица. Том приликом заплијењено је 6 противтенковских топова 47 милиметара са 1400 граната, 4 њемачка митраљеза („шарца“), заробљено је 36 легионера и 6 Нијемаца, а на мјесту борбе остало је преко 100 непријатељских војника међу којима и три њемачка официра.

Истог дана 1. батаљон је заробио на упоришту Благај 50 домобрана са једним наредником, заплијењено 1 мали минобацач, 2 пушкомитраљеза, 2 аутомобила, 1 пиштољ, 20.000 метака и 60 пушака.

Осмог септембра 1943. године штаб 1. босанског НОУ корпуса обавјештава своје потчињене јединице да се: „Одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ садашњи Козарски НОП одред претвара у XIII Крајишку НОУ бригаду, с тим да се остави језгро највише од 150 бораца за нови Козарски одред. За команданта XIII КНОУ бригаде поставља се друг Милош Шиљековић, досадашњи командант VII Крајишке НОУ бригаде.“

Како је дошло до тога да новоформирана бригада на Козари добије назив 13. а после неколико дана 11., да ли је то штампарска грешка или нешто друго, према до сада познатој документацији није се могло установити. Према томе, у до сада прегледаној документацији није се могао одредити тачан датум формирања 11. КНОУ бригаде, нити каћи било чија наредба о преласку Козарског НОП одреда у 11. КНОУ бригаду. Зна се да је око 20. септембра 1943. године у Козарски НОП одред стигао Милош Шиљековић и собом донио наређење да се Козарски НОП одред преформира у 11. Крајишку НОУ бригаду и да је он постављен за њезиног команданта. Пошто је ово наређење слиједило дана, тј. око 21. септембра, саопштено борцима и старјешинама Козарског НОП одреда, то се 21. септембар 1943. године на Козари и слави као дан формирања 11. КНОУ бригаде. Борци и старјешине су са задовољством прихватили ову наредбу. Нарочито им је било драго што је за првог команданта бригаде постављен Милош Шиљековић.

Милош Шиљеговић је рођен 1909. године у селу Миљаковци код Приједора. Основну школу и 4. разреда гимназије завршио је у Приједору, а учитељску школу у Башој Луци. Његово почетно и завршно учитељско службовање било је у основној школи у селу Међувође код Босанске Дубице. Личним додиром и преко својих ђака убрзо је упознао многе Кнежополце и на тај начин се спријатељио са великим бројем Козарчана. У селу Међувођу је и отпочео активан рад као члан КПЈ. Захваљујући њему и још неким друговима, у томе селу формирана је прва партијска ћелија у дубичком срезу почетком 1940. године, чији је секретар био Бошко Шиљеговић, а Милош је био један од чланова те ћелије.

Након завршене учитељске школе завршио је и школу резервних официра у Билећу, те је био и резервни официр бивше југословенске војске. Одмах након капитулације бивше југословенске власти, КПЈ је задужила Милоша као војног повјереника. Био је први командир Дубичке партизанске чете на Козари. Након формирања првих батаљона на Козари Милош је био командант 2. батаљона, затим замјеник команданта Козарског одреда, замјеник команданта 5. крајишке (козарске) бригаде, командант исте бригаде, командант 7. КНОУ бригаде. Са ове дужности је и дошао за команданта 11. бригаде.

Милош је био врло озбиљан човјек, способан руководиоца и прави командант. Био је строг, али праведан и коректан према својим потчињеним од којих је увијек тражио да буду тачни у извршавању добивених задатака. Вишегодишњу педагошку праксу, војничко и политичко-партијско знање успјешно је преносио на своје потчињене. Ријетко је када у друштву потчињених изводио шале и ријетко се смејао. Са потчињенима је увијек расправљао о озбиљним стварима и настојао да им помогне у рјешавању њихових проблема, били они службени или приватни, због чега су га они и поштовали и вољели. Приликом издавања наређења и заповјести био је врло кратак, јасан, прецизан и једноставан.

Одмах после доласка на Козару Милош је кренуо на терен да обиђе батаљоне, да упозна старјешине.

Према подацима који су узети из реферата Милана Врховца, првог политичког комесара 11. бригаде, штаб 11. бригаде и штабове батаљона на дан њеног формирања сачињавали су слиједећи другови:

— штаб 11. бригаде: командант Милош Шиљеговић, замјеник команданта Драган Марин, политички комесар бригаде Милан Врховац, замјеник политичког комесара Васо Петровић, начелник штаба бригаде Љубан Црнобрња;

— 1. батаљон (штаб): командант батаљона Бранко Вигшевић, замјеник команданта батаљона Ђуро Милиновић, политички комесар батаљона Милан Станић, замјеник политичког комесара Милорад Ковачевић;

— 2. батаљон (штаб): командант Бранко Поповић, замјеник команданта батаљона Раде Батић, политички комесар батаљона Славко Хавић, замјеник политичког комесара Обрад Јеркић;

— штаб 3. батаљона: командант батаљона Ђуро Вученовић, замјеник команданта батаљона Стеван Јањетовић, политички комесар батаљона Милан Калинић, замјеник политичког комесара Јовица Кос;

— штаб 4. батаљона: командант батаљона Милош Суботић, замјеник команданта батаљона Душан Обрадовић, политички комесар Гојко Бјелајац, замјеник политичког комесара Ђука Трнинић.

Из оригиналног извјештаја који је штаб 11. КНОУ бригаде послао штабу 4. КНОУ дивизије на дан 30. септембра 1943. године види се бројно стање бригаде. У томе извјештају, између осталог, стоји:

— 1. батаљон у свом саставу има: 235 бораца, 1 ручни минобацач, 1 тешки митраљез, 8 пушкомитраљеза, 4 стројнице, 162 пушке, 9 пиштоља, 106 ручних бомби, 2 јахаћа коња, 1 кожно седло, 10 товарних коња и 10 самара;

• — 2. батаљон у свом саставу има: 228 бораца, 1 ручни минобацач, 1 тешки митраљез, 6 пушкомитраљеза, 6 стројница, 172 пушке, 13 пиштоља, 97 ручних бомби, 3 јахаћа коња, 3 кожна седла, 12 товарних коња и 9 самара;

— 3. батаљон у свом саставу има: 263 борца, 1 ручни минобацач, 7 пушкомитраљеза, 1 стројница, 125 пушака, 9 пиштоља, 45 ручних бомби, 2 јахаћа коња, 2 кожна седла, 9 товарних коња и 5 самара;

— 4. батаљон у свом саставу има: 273 борца, 1 ручни минобацач, 1 тешки митраљез, 8 пушкомитраљеза, 8 стројница, 202 пушке, 11 пиштоља, 30 ручних бомби, 2 јахаћа коња, 2 кожна седла, 11 товарних коња и 11 самара;

— пратећа чета бригаде у свом саставу има: 44 борца, 4 противтенковска топа, 1 тешки минобацач — 80 мм, 19 пушака, 3 пиштоља, 10 ручних бомби, 14 теглећих коња, 1 товарни коњ и 1 самар;

— вод за везу у свом саставу има: 24 борца, 10 пушака, 12 ручних бомби, 2 товарна коња и 2 самара;

— бригадна амбуланта у свом саставу има: 34 борца, 12 пушака и 2 ручне бомбе;

— штаб бригаде и заштитни вод у свом саставу имају: 59 бораца, 4 стројнице, 21 пушка, 8 пиштоља, 10 ручних бомби, 4 јахаћа коња, 4 кожна седла, 5 товарних коња и 5 самара.

Свега укупно у бригади има: 1160 бораца, 5 ручних минобацача, 3 тешка митраљеза, 29 пушкомитраљеза, 23 стројнице, 723 пушке, 53 пиштоља, 4 противтенковска топа — 50 мм, 1 минобацач — 80 мм, 315 ручних бомби, 13 јахаћих коња, 13 кожних седала, 50 товарних коша, 42 самара, и 14 теглећих коња.

Када смо већ код бројног стања бригаде изнећемо и бројно стање партијског чланства у бригади иако је овај извјештај послат мјесец дана касније. Наиме, Обласни комитет за Босанску крајину у свом извјештају Покрајинском комитету КПЈ за Босну и Херцеговину од 12. новембра 1943. године пише: „Партиско стање у XI КНОУ бригади је следеће: бригада је недавно формирана и састављена претежно од новомобилисаних бораца са доста чврстим језгром и руководећим саставом од старих бораца. Ова бригада има услове да се убрзо развије у јаку војну јединицу. Њена ударна снага већ се сада показује.

Партиска организација у бригади је врло млада са великом већином скорашњих чланова. Рад партиских ћелија је недовољан и доста шаблонски, а батаљонски комитети још нису осамостаљени у свом раду.

Данас бригада има око 1100 бораца са 250 чланова КПЈ, 82 кандидата и 254 скојевца. Као главни проблем у овој бригади јесте: политички уздићи борце и припремити их за борбу и у осталим крајевима наше земље”.

Ослобођење Босанске Дубице

Одмах након формирања 11. КНОУ бригаде, приступило се припремама за напад на Босанску Дубицу. На основу прикупљених података о непријатељским снагама јединице 11. КНОУ бригаде, заједно са Козарачким НОП одредом, ноћу између 12. и 13. октобра 1943. године нападе су непријатељско упориште у Босанској Дубици у којој се тада налазио један батаљон домобрана 12. пешадијског пука, један батаљон усташа и неколико десетина жандарма и полиције.

За ову акцију распоред бригаде био је слиједећи:

— 1. батаљон, без једне чете, обезбеђивао је са правца Хрватске и Босанске Костајнице. Једна чета овог батаљона нападала је на Бос. Дубицу правцем Костајница — Дубица (десном обалом Уне);

— 2. батаљон нападао је правцем Приједор — Дубица са задатком да што прије избије до моста на ријеци Уни, гдје ће се спојити са јединицама 1. и 3. батаљона, а затим порушити мост;

— 3. батаљон нападао је правцем Бос. Градишка — Бос. Дубица са задатком да што прије избије до моста на ријеци Уни, гдје ће се спојити са јединицама 1. и 2. батаљона, а затим порушити мост уз њихову помоћ;

— 4. батаљон са једном четом обезбеђивао је напад 3. батаљона са правца Јасеновац, Бос. Градишка, а остале његове чете налазиле су се у резерви бригаде;

— пратећа чета са ватрених положаја нешто сјеверозападније од Крушковца својом ватром подржавала је напад бригаде;

— Козарачки НОП одред са дијелом својих снага налазио се у рејону села Паланчиште одакле је спријечавао непријатеља од Приједора ка Дубици;

— штаб бригаде и бригадно превијалиште налазили су се у сјеверном дијелу села Агинци;

— почетак напада био је у 24.00 часова 12. октобра 1943. године.

Тачно у пола ноћи између 12. и 13. октобра отпочела је жестока борба за Бос. Дубицу. Непријатељ је давао грчевит отпор, али су наше јединице незадрживо јуришале на утврђења непријатеља и освајале их, тако да су до дана биле у центру града.

Око десет часова била је заузета и посљедња зграда у граду (Котарско начелство) и мост на Уни порушен. Тако је Босанска Дубица била први пут у НОР-у ослобођена 13. октобра 1943. године.

У овој борби заробљено је 128 непријатељских војника, 2 наредника, 1 заставник и 5 официра. Заплијењено је 322 пушке, 7 пушкомитраљеза, 3 тешка митраљеза, 3 тешка минобацача, 15 аутомата и много другог ратног материјала.

Јединице Козарског НОП одреда одбиле су противнапад непријатеља који је из Приједора покушао да се пробије до Босанске Дубице.

Одмах након престанка борбе у граду јединице 11. бригаде повукле су се из града, док је 3. батаљон остао у граду са задатком да обезбједи евакуацију материјала. Пошто је извршена евакуација материјала 3. батаљон је напустио Дубицу 15. октобра.

Већ 18. октобра јединице бригаде у окршају са јаким непријатељским снагама на Верићком пољу, код Омарске, наносе непријатељу велике губитке. Борба је била врло оштра и вођена је неколико сати прса у прса. На мјесту ове

борбе остало је око 80 погинулих непријатељских војника. Наш батаљон имао је 5 погинулих и 7 рањених бораца. Заробљено је 15 непр. војника. Заплијењено је: 1 топ са 50 граната, 1 тешки минобацач — 80 мм, 2 ручна минобацача, 8 немачких пушкомитраљеза („шарац“), 4 шмајсера, 5 пиштоља, 60 пушака и доста пушчане муниције и минобацачких мина.

Ноћу 19/20. X 1943. године, јединице бригаде ликвидирале су непријатељску посаду на жељезничкој станици у Пискавици. У тој борби заробљено је 36 домобрана и заплијењено: 1 тешки митраљез, 3 аутомата, 5 пушкомитраљеза, 35 пушака, доста пушчане муниције, 35 коња и много другог ратног материјала.

Ноћу између 28/29. и 30. октобра 1943. године јединице бригаде пребацивале су се преко ријеке Сане у рејону између села Петковац и Сводна, а затим продужиле покрет у правцу села Витасовци, Радомировац, Поткалиње. На терену Подгрмеча бригада је остала до 25. новембра када се повратила на Козару. У томе времену бригада се налазила на положајима према Крупи, Босанском Новом и Приједору. У селу Хамбарине и Чараково вођене су тих дана врло жестоке борбе са непријатељским снагама које су покушавале да се из Приједора пробију за рудник Љубију.

Трећег новембра штаб бригаде доставио је штабу 4. дивизије списак замјеника команданата својих батаљона, замјеника командира чета, водова и командира одељења. Ево тога списка:

— замјеници команданата батаљона: 1. батаљона Остоја Мијић, 2. батаљона Раде Батић, 3. батаљона Рајко Гавриловић и 4. батаљона Мирко Башић;

— замјеници командира чета: Мирко Бурсаћ, Драган Батос, Мирко Бјелајац, Лазар Предојевић, Бранко Бјеловук, Бошко Ђурић, Миле Пуцар, Милорад Бакић, Стојан Суботић, Раде Новаковић, Ратко Ценопољац и Драган Ђурић;

— замјеници командира водова: Цвијо Ђаковић, Станко Брдар, Драгутин Арсенић, Милан Стојаковић, Ђуро Сторебра, Душан Ручнов, Божидар Милошевић, Раде Кукић, Љубан Трубарац, Живко Бановић, Урош Стојаковић, Саво Гојић, Милан Кнежевић, Богдан Јокић, Милош Миљевић, Рајо Бјеловук, Алија Арбаш, Вељко Крагуљ, Алекса Бјелић, Лука Слијепчевић, Војин Бакић, Драгоја Бакић, Милан Жмирић, Вукан Богдановић, Божо Јелисавац, Мирко Савановић, Илија Савановић и Стојан Анић;

— замјеници командира одељења: Мирко Рељић, Лука Поповић, Милан Грбић, Илија Шиљак, Сретко Марин, Васо Стојнић, Микан Малеш, Перо Дрљача, Миле Стијак, Душан Љиљак, Пајо Бешер, Вељко Грујић, Милан Кондић, Живко

Стојановић, Милан Ћириловић, Радован Кукић, Милан Деспотовић, Душан Поповић, Млађен Гавриловић, Драган Шекер, Лазо Кеџман, Остоја Секулић, Милан Лајић, Ђоко Алавућ, Остоја Новаковић, Милан Кнежевић, Бранко Протић, Урош Бајић, Остоја Лукић, Љубо Милекић, Свето Ковачевић, Ранко Батајић, Стево Врсајко, Мијо Половић, Милош Бабић, Страхмија Скендерија, Љубо Рајић, Тодор Барашан, Десимир Шмитран, Мирко Мирјевић, Мошо Овчина, Јово Ристић, Милан Берић, Јован Русић, Милан Гороња, Остоја Бурсаћ, Станко Лајић, Божо Бјелић, Радомир Пузавац и Сретко Међед.

Напад на Босанску Градишку

У извјештају који је штаб 11. бригаде послао штабу 4. КНОУ дивизије на дан 28. децембра 1943. године, између осталог, се каже: „Друг Жарко нам је предао усмено наређење тога штаба у вези акције која престоји. Ми ће мо најхитније пребацити наше снаге у правцу Подградаца". (Мисли се на Жарка Згоњанина који је тога дана стигао на Козару, а који ће за неколико дана примити дужност команданта 11. бригаде).

Истог овога дана јединице 11. бригаде, кренуле су у правцу Бос. Градишке, тако да су 31. децембра освануле, и то: 1. батаљон у селу Врбашка, 2. батаљон у селу Требовљани, 3. батаљон у селу Милошево Брдо, 4. батаљон у селу Шор, а штаб бригаде са приштапским јединицама у Подградце.

Прије подне 31. децембра у селу Милошево Брдо одржан је састанак са командантима и политичким комесарима батаљона и неких команди приштапских јединица бригаде на коме је командант бригаде говорио о предстојећој акцији. Између осталог, он је саопштио да ова акција улази у склоп акције на Бању Луку, на коју нападају снаге 5. босанског корпуса НОВЈ. Једанаеста бригада има задатак да заједно са Градишко-лијевчанским НОП одредом нападне и ликвидира непријатељско упориште у Босанској Градишки и Тополи. Његова усмена заповјест је отприлике гласила:

Први батаљон са једном минерском групом напада на Бос. Градишку са западне стране, десном обалом ријеке Саве, са главним правцем напада — комуникацијом село Врбашка — Бос. Градишка са задатком: уништити непријатељске снаге које се налазе у бункерима и рововима око моста на првом и другом насипу, а затим продужити напад и што

прије избити у центар града, заузети прилазе мосту на ријеци Сави и омогућити минерској групи да га поруши.

Четврти батаљон напада непријатеља у Бос. Градишки са правцем дејства, комуникацијом Топола — Бос. Градишка са задатком што прије овладати непријатељским објектима који се налазе на мосту испред градског парка, а затим продужити напад у правцу парка и спојити се са снагама 1. батаљона. Са 1. батаљоном, који напада лијево од вас одржавати чврсту везу.

Трећи батаљон, коме се припаја минерска група бригаде, напада на непријатеља са источне стране, уз десну обалу ријеке Саве, са задатком што прије овладати непријатељским рововима на спољним насипима, а затим енергично продужити напад у правцу центра града, те заједно са 1. и 4. батаљоном омогућити прилазе ка мосту на Сави који минерска група треба да поруши. Пошто је овом батаљону најдужа маршрута до полазног положаја за напад, то ће оставити своја тешка оруђа са батаљонском комором. Лијево од овог батаљона напада наш 4. батаљон са којим одржавајте везу, док десно од вас нема наших снага.

Након заузимања града и рушења моста на Сави 1. и 3. батаљон посједају десну обалу ријеке Саве и не дозвољавају продор непријатеља у правцу Бање Луке.

Градишко-лијевчански одред нападаће на Тополу и на тај начин обезбјеђивати наше снаге са правца Бање Луке.

Део снага Козарачког НОП одреда налазиће се према Бос. Дубици и Јасеновцу и са тога правца обезбјеђиваће наше снаге.

Штаб бригаде и бригадно превијалиште налазиће се у селу Драгељи.

Везу са штабом бригаде одржавати куририма.

Почетак напада 31. децембра у 24.00 часова.

У први сумрак јединице 11. бригаде пошле су на извршење добивеног задатка. До почетка напада било је кратко вријеме, а неким јединицама (нарочито 3. батаљон) је било потребно да пређу и 15 километара до првих непријатељских положаја, те су морале из маршевске колоне да пређу у јуриш.

Поред свих потешкоћа, напад је отпочео у одређено вријеме. Јединице бригаде су истовремено извршиле јуриш на непријатељске предње положаје испред којих се простирала Еелика равница без икаквих заклона. На више мјеста ове равнице налазила се залеђена вода, што је ометало јединице да се развију у стрељачки строј. Уз отварање јаке пушчане и митраљеске ватре наше јединице су у првом налету успјеле да заузму предње положаје непријатеља који су се нала-

зили на спољнем одбрамбеном насипу. Затим су наше снаге ушле у град, гдје се водила борба за сваку кућу и сваку улицу. Непријатељ је давао жесток отпор, а наше снаге тежиле су да што прије дођу до моста на ријеци Сави и да га поруше, што им је био циљ.

У граду се развила огорчена борба која је вођена цијелу ноћ све до подне. Градишко-лијевчански одред, који је имао задатак да напада на Тополу, у свануће се морао повући из Тополе и на тај начин је наше обезбјеђење од тога правца било недовољно. Батаљони бригаде који су се налазили у граду одбили су неколико непријатељских противјуриша, али негдје у првим поподневним часовима, пошто је штаб бригаде био обавјештен да је из Бање Луке продрла једна непријатељска колона и да се креће у правцу Бос. Градишке, издала је наређење својим батаљонима да се повуку из града на линију Јазовац — Грета — Елезагићи и да на тој линији спречавају даљи продор непријатеља из Босанске Градишке ка Бањој Луци.

Приликом повлачења батаљона из града снаге 3. и 4. батаљона сусреле су се са непријатељем који је надирео из правца Бање Луке. У тој краткој, али жестокој борби запаљена су 4 непријатељска камиона, док су остали камиони и тенкови приморани да се врате у Бању Луку. У тој борби су и наше јединице претрпјеле осјетне губитке, нарочито од два непријатељска авиона који су нас митраљирали са врло мале висине.

Половином јануара 1944. године дошло је до постављења новог команданта и политичког комесара бригаде. За команданта бригаде постављен је друг Жарко Згошанин, који је још прије напада на Босанску Градишку дошао у бригаду, али је тек сада примио нову дужност.

Нови командант је био добро познат Козарчанима још из рних дана устанка. Жарко је родом са Козаре, по занимању радник, у КПЈ примљен је прије устанка на Козари. Прочуо се као командант 1. батаљона Козарског НОП одреда. Са својим батаљоном Жарко је успио да се још у првом пробоју из офанзиве на Козару 1942. године пробије кроз непријатељски обруч и са својим батаљоном изведе хиљаде Козарчана (већином из новског среза). Жарко је Козарчанима познат као одважан и неустрашив борац и старјешина, као руководилац снажљив и одлучан, као комуниста праведан, као политичар једноставан и убједљив. Због таквих особина борци и старјешине 11. бригаде примили су га са задовољством за команданта бригаде.

Тих дана је за политичког комесара дошао Рецо Терзић. Нови политички комесар рођен је у Босанској Крупи. Врло

млад, још као гимназијалац, отишао је међу устанике у Подгумеч одмах првих дана устанка. Као комуниста и политички делегат вода налазио се у Крајишком пролетерском батаљону почетком 1942. године којим је командовао Здравко Челар. У борби са четницима у селу Јошавка био је тешко рашен и лежао са осталим рањеним друговима у школи у Јошавки. Једне ноћи четници су изненада напали на болницу и рањене борце пролетерског батаљона масакрирали на најзвјерскији начин. Реџо је на неколико мијеста избоден четничком камом и само пуким случајем успио је да се извуче жив. Био је добар говорник и са лакоћом је успјевао да придобије масе и борце који су га врло брзо завољели као политичког комесара.

Двадесет седмог фебруара штаб 11. бригаде је доставио штабу 4. дивизије приједлог за унапређење појединих бораца у подофицирске чинове. Предложено је 284 борца и нижих старјешина.

Истог тога дана штаб бригаде је доставио штабу дивизије списак руководиоца бригаде почев од команданта и политичког комесара бригаде, па закључно са командама чета. Ево тога списка:

— Штаб бригаде: командант бригаде Жарко Згоњанин, политички комесар бригаде Реџо Терзић — мајор, замјеник команданта бригаде Микан Марјановић — мајор, замјеник политичког комесара бригаде Живко Родић — капетан, начелник штаба бригаде ЈБубан Црнобрња — капетан, интендант бригаде Марко Пејовић — поручник.

— Први батаљон: командант батаљона Бранко Вигњевић — капетан, политички комесар батаљона Смаил Шерић — капетан, замјеник команданта Раде Батић — поручник, замјеник политичког комесара батаљона Милорад Ковачевић — поручник.

— Други батаљон: командант батаљона Бранко Поповић — капетан, политички комесар батаљона Славко Хавић — капетан, замјеник команданта батаљона Мирко Башић — капетан, замјеник политичког комесара батаљона Мирко Пређевић — поручник.

— Трећи батаљон: командант Ђуро Милиновић — капетан, политички комесар батаљона Милан Калинић — капетан, замјеник команданта батаљона Рајко Гавриловић замјеник политичког комесара Кос Јовица — поручник.

— Четврти батаљон: командант батаљона Триво Пралица — капетан, политички комесар батаљона Рајко Кукољ — капетан, замјеник команданта батаљона Душан Обрадовић — поручник, замјеник политичког комесара батаљона Ђука Тринић — поручник.

— Прва чета 1. батаљона: командир чете Стојан Суботић — поручник, политички комесар чете Ранко Нинкијевић — поручник, замјеник командира чете Стојан Граонић — потпоручник, замјеник политичког комесара чете Љубан Зеџ — потпоручник.

— Друга чета 1. батаљона: командир чете Петар Мисирача — поручник, политички комесар чете Спасоје Злокапа — поручник, замјеник командира чете Михаило Јањетовић — потпоручник, замјеник политичког комесара чете Милош Шурлан — потпоручник.

— Трећа чета 1. батаљона: командир чете Гојко Гајић — поручник, политички комесар чете Славко Микулић — поручник, замјеник командира чете Вељко Бабић — потпоручник, замјеник политичког комесара чете Љубан Ступар — потпоручник.

— Прва чета 2. батаљона: командир чете Милош Касабашић — поручник, политички комесар чете Миливоје Веселиновић — поручник, замјеник командира чете Урош Стојаковић — потпоручник, замјеник политичког комесара чете Благоја Миодраг — потпоручник.

— Друга чета 2. батаљона: командир чете Лазо Предојевић — поручник, политички комесар чете Гојко Вујичић — поручник, замјеник командира чете Миливоје Поповић, замјеник политичког комесара чете Остоја Тубин — потпоручник.

— Трећа чета 2. батаљона: командир чете Лазар Шкорић — поручник, политички комесар чете Тривун Латиновић — поручник, замјеник командира чете Бошко Ђурић — потпоручник, замјеник политичког комесара чете Стојан Стојнић — потпоручник.

— Прва чета 3. батаљона: командир чете Лазо Поповић — поручник, политички комесар чете Милан Суботић — поручник, замјеник командира чете Миле Пуцар — заставник, замјеник политичког комесара Мирко Зрнић — потпоручник.

— Друга чета 3. батаљона: командир чете Вид Сладојевић — поручник, политички комесар чете Стојан Дојчиновић — поручник, замјеник командира чете Бранко Шпановић — заставник, замјеник политичког комесара чете Глиго Стојаковић — потпоручник.

— Трећа чета 3. батаљона: командир чете Милош Кондић — потпоручник, политички комесар чете Милан Бошњак — поручник, замјеник командира чете Васкрсије Зрнић — потпоручник, замјеник политичког комесара чете Симо Ресан — потпоручник.

— Прва чета 4. батаљона: командир чете Мирко Бјелajaц — поручник, политички комесар чете Мирко Томић —

поручник, замјеник командира чете Милош Реметић — заставник, замјеник политичког комесара Мићо Батиновић — потпоручник.

— Друга чета 4. батаљона: командир чете Мирко Јованић — поручник, политички комесар чете Мухамед Ђелдум — поручник, замјеник командира чете Милан Пилиповић — потпоручник, замјеник политичког комесара Антон Милинковић — потпоручник.

— Трећа чета 4. батаљона: командир чете Раде Међед — поручник, политички комесар чете Богдан Шмитран — поручник, замјеник командира чете Никола Ђук — заставник, замјеник политичког комесара чете Душан Раичевић — потпоручник.

— Техничка чета бригаде: командир чете Винко Менарт — поручник, политички комесар чете Светислав Радаков — поручник, замјеник командира чете Радоје Чађо — заставник, замјеник политичког комесара чете Јован Шкрбић — потпоручник.

Двадесет девог фебруара 1944. године полит. одјел 4. дивизије послао је извјештај Централном комитету КПЈ и Обласном комитету КПЈ за Босанску крајину о политичком, организационо-партијском и војном стању у 4. дивизији. У том извјештају за 11. КНОУ бригаду се каже: „У XI бригади има 25 ћелија са 287 чланова Партије и 63 кандидата. Бројно стање XI бригаде износи 1705, па је мали број чланова Партије у односу на бројно стање бригаде. Види се да нема довољно смјелости у примању нових чланова у Партију и у томе погледу има доста секташтва у овој бригади.

У приличној мјери поставља се питање покретљивости бригаде са Козаре јер су борци ове бригаде претежно са Козаре који су остали из других јединица — Козарских бригада због болести и другог. Питање покретљивости ове бригаде са терена Козаре није било довољно рашчишћено ни код појединих чланова Партије и руководиоца бригаде па је тај проблем у последње вријеме ријешен.

Културно-просветни рад у овој бригади заостаје у односу на остале бригаде у овој дивизији.

Скојевска организација у бригади има чланова приближно броју чланова партије. Запажа се да у бригади нема довољно сарадње између партијских и скојевских организација у оквиру јединица бригаде.

Једанаеста бригада као најмлађа бригада у дивизији осјетно је напредовала, што се у првом реду треба захвалити њеном досадашњем команданту другу Милошу Шиљековићу. Бригада је углавном састављена из борбеног Козарског еле-

мента и добро се држала у акцији при нападу на Босанску Градишку.

Нови командант бригаде друг Жарко Згоњанин иако има довољно искуства у руковођењу јединицама и доста ауторитета у бригади ипак још није имао довољно времена да покаже све своје способности у руковођењу овом бригадом.

Замјеник команданта бригаде народни херој друг Микан Марјановић има добрих особина и као војник и као комуниста и ако је још млад као руководиоц у бригади."

Напад на Приједор

Осамнаестог априла 1944. године јединице 11. бригаде налазиле су се непосредно око града Приједора (са његове сјеверне стране). Подаци којима су у то вријеме располагали штаб 4. дивизије и штаб бригаде говоре да су се у Приједору и његовој ближој околини налазиле 1. и 13. пуковнија 3. горског здруга и дијелови 373. легионарске дивизије са извјесним бројем усташа и четника.

Ноћу 19/20. априла 1944. године снаге 4. дивизије нападе су непријатељско упориште Приједор који није успио. Ево шта се о томе нападу каже у извјештају штаба 11. бригаде који је упућен штабу 4. дивизије 20. априла 1944. године:

„Деветнаестог априла 1944. године наш 1, 3. и 4. батаљон узели су учешћа у акцији на упориште Приједор. Трећи батаљон имао је задатак да се без борбе пробије кроз непријатељске положаје на вањској одбрани у град и продре до католичке цркве. Правац напада овог батаљона био је Крпељево —• Чејреци и даље католичка црква. Батаљон није успио да се без борбе пробије у град и цијелу ноћ је водио жестоку борбу са непријатељским снагама који се бранио из добро утврђених бункера на периферији града.

Четврти батаљон имао је задатак да се са двије чете пробије у град без борбе и заузме болницу на Уријама, а са једном четом да ликвидира непријатељске бункере на вањској одбрани непријатеља у рејону Урије. Прве двије чете овог батаљона у потпуности су извршиле свој задатак и успјеле су да без већих борби заузму школу и болницу на Уријама.

Први батаљон имао је задатак да са својом једном четом демонстрира напад на вањску одбрану непријатеља у реону цесте Дубица — Приједор — Циглана, а двије чете тога батаљона налазиле су се у резерви бригаде.

У свануће, када је штаб бригаде био обавјештен да су двије чете IV батаљона заузеле болницу и школу на Ури-

јама а да 3. батаљон није успио да се пробије у град наредио је својој резерви да по сваку цијену ликвидирају вањска упоришта непријатеља у реону цесте Дубица — Приједор и Циглане. Уз огорчену борбу бригадна резерва успјела је да ликвидира поменута упоришта и на тај начин омогућено је било повлачење двију чета IV батаљона из града. У овој борби непријатељ је имао 87 убијених војника и три заробљена. Наши губици били су 9 мртвих и 34 рањена друга. Уништен је 1 непријатељски тенк, а заплијењено 3500 метака, 20 ручних бомби и нешто друге ратне опреме. Ми смо изгубили 1 пушкомитраљез и 6 карабина. Наш Други батаљон налазио се у засједи према Босанском Новом и вршио напад на упориште Мартин Брдо. Ни овај напад није успио."

Борба у селу Ракелићи

Пошто је непријатељ поново заузео рудник ЈБубију и имао намјеру да са једном јачом колоном крене у правцу Санског Моста, то је штаб 4. дивизије наредио штабу 11. бригаде да са својим јединицама посједне лијеву и десну обалу ријеке Сане, јужно од Приједора и на тај начин спречава иродор непријатељских снага у правцу ЈБубије и Санског Моста.

Према овом наређењу 9. и 10. маја 1944. године јединице 11. бригаде налазиле су се на положајима, и то: 1. и 2. батаљон са командантом и политичким комесаром бригаде прешли су преко ријеке Сане, јужно од Приједора, на лијеву обалу Сане и смјестили се у рејону села Чараково са задатком да спречавају покрет непријатељу лијевом обалом Сане.

Трећи и 4. батаљон са осталим дијеловима штаба бригаде 10. маја налазили су се у рејону села Ракелићи и села Миљаковац са задатком да спречавају покрет непријатеља долином ријеке Сане у правцу Санског Моста, као и да садејствују 1. и 2. батаљону.

Око 22 часа 10. маја у штаб 3. батаљона приведена су три домобрана од којих је један био официр. Од њих се сазнало да у Приједору има доста непријатељске војске опремљене тенковима и осталим моторним возилима, о чему је одмах обавијештен и штаб бригаде који се налазио у селу Ракелићи. У први мах у штабу бригаде се помишљало да ће непријатељ ускоро да крене према Санском Мосту.

У зору 11. маја јаке снаге непријатеља, потпомогнуте тенковима, нападе су на штаб бригаде и 4. батаљон у селу Ракелићи са правца Козарац, тј. са леђа ових јединица. Пошто се 3. батаљон налазио над самим Приједором, у селу

Миљаковац, то му је пријетила опасност да буде потиснут ка Приједору. За свега неколико минута, јашући коња, дошао је у штаб 3. батаљона замјеник команданта бригаде и наредио батаљону да се пробија у правцу Козаре.

Није било времена за двоумљеше нити за размишљаше. Заповијест је морала бити јасна и кратка — непријатељски куршуми већ су летили изнад глава бораца који су стајали у воћшаку и слушали заповијест својих претпостављених, а звуци тенковских мотора чули су се у непосредној близини.

Трећи батаљон, без једне чете, са дијеловима бригадне коморе и приштапских јединица бригаде кренуо је трком у правцу Козаре правцем: село Миљаковац — село Гаревци — село Божићи, између Приједора и Рибшака. Један вод 1. чете овог батаљона одмах је отрчао на Топића гробље да би заштитио јединице из правца Приједора. Остале јединице у највећем налету сручиле су се у долину ријечице Гомјенице која је била прилично дубока, блатшавог дна и окомитих обала. Непријатељски тенкови били су за леђима наших бораца, а два авиона из врло ниских висина засипали су наше јединице митраљеским рафалима.

У долини ове ријечице настао је прави кркљанац. Борци су скакали у ријеку и искакали на другу обалу гдје их је чекао непријатељ који је запосјео жељезничку пругу која пролази поред саме ријеке. Товарни и јахаћи коњи по уласку у ријеку заглавили су се са својим товаром у блато и ту остали. На жељезничкој прузи Приједор — Козарац настао је очајнички окршај. Наши борци јуришали су у правцу Козаре, а непријатељ је посјео пругу и настојао да онемогући тај продор. Уз громогласан узвик наших бораца: „Јуриш!“ трештале су ручне бомбе на све стране, тукло се свим и свачим, хватало се за гуше — првенство је добило хладно оружје (кундак пушке, бајонета, камеше и друго). Нашим борцима није ништа преостајало него што прије прећи преко ове пруге и дочепати се Козаре. Падале су жртве на све стране, али се јуришало напријед. У овом окршају рањен је и замјеник команданта бригаде Микан Марјановић.

На нашу срећу непријатељ на прузи није имао јаке снаге нити је био добро утврђен, те смо успјели да га савладамо.

Пошто је непријатељ на прузи био уништен, наши борци су одмах продужили покрет у правцу села Гаревци и Божићи, јер се пред шима налазила још једна препрека коју је требало што прије прећи — цеста Приједор — Козарац коју је непријатељ могао врло брзо да посједне, али, срећом, он то није учинио. Растојаше на овом мјесту између жељезничке пруге и поменуте цесте износи око четири километра.

Ово су наши борци претрчали у једном скоку и тако се ухватили за прве јужне обронске Козаре — села Гареваца и Божића.

Четврти батаљон, са једним дијелом приштапских јединица бригаде, на сличан начин се пробијао из овог обруча нешто источније од 3. батаљона, али између њих није било никакве везе.

У извјештају бригаде који је послат штабу 4. дивизије 21. маја каже се, између осталог, да је у овој борби нестало 72 наша борца, 14 погинуло а рањено 38 другова. Од оружја изгубили смо: 51 пушку, 3 пушкомитраљеза, 1 лаки митраљез, 2 тешка митраљеза, 2 тешка минобацача, 2 ручна минобацача, 6 јахаћих коња, 62 товарна коња, 2 телефона, 1 телефонска централа, 2 километра телефонског кабла, 50 кг експлозива и 4 нагазне мине. Изгубљен је сав прибор за кување и писање и штаба бригаде и ова два батаљона. Изгубљени борци су већином домобрани који су нам се прикључили у акцији на Бању Луку, а који се нису могли снаћи у овако тешком окршају. До опкољавања је дошло због недовољног обезбјеђења од правца Марићке и Козарачке железничке станице, што је непријатељу омогућило да изненади наше снаге.

Несумњиво, ово су највећи губици бригаде који су јој нанесени у једној борби од њезиног формирања па све до свршетка рата.

Бројно стање људства, наоружања и стоке у 11. бригади на дан 25. маја 1944. године:

Јединица	На о р у ж а њ е									Муниција		Коња			
	Људе	пуш.	п	с	ц	а	с	а	ш.	р. бом	с	о	п.	т.	ов.
1. бат.	291	115	—	11	1	—	1	2	10	36	4000	2	46	16	
2. бат.	270	156	1	12	1	2	1	12	19	135	4575	16	52	17	
3. бат.	278	134	—	12	—	—	1	5	9	96	5000	—	16	4	
4. бат.	239	121	—	11	—	2	—	3	7	65	5170	—	—	4	
Тех. чета	73	37	1	пт	—	—	—	—	1	2	24	480	38	—	7
Инт. бриг.	50	23	—	—	—	—	—	—	2	5	8	400	—	—	4
Чета везе	54	13							2	11	360	7 тел.	каб. 4 км.	1	
Сан. вод бр. 4	40	13	—							6	120	—	—	1	
С. бр. 4 за. вод	28	17							1	4	6	165	—	4	
Укупно:	1323	629	1	46	2	4	3	26	53	387	18152	18	114	757	

Поред овог наоружања, бригада је имала 1 гтротивтенковски топ са 38 граната, 7 телефона са 4 км кабла и 1 тел. централа, 50 кг експлозива и 1 нагазна мина.

Насеље Козарац од прољећа 1942. године већином се налазило у рукама партизана. Овдје је постојао Народно-ослободилачки одбор, партијска и скојевска организација које су доста добро функционисале. Новремено је овуда пролазио и непријатељ, јер се ово мјесто налази на цести Приједор — Бања Лука, а удаљено је од Приједора око 12 километара. Мало када је непријатељ овдје осатвљао своју посаду за дуже вријеме.

Међутим, у мају 1944. године непријатељ је у Козарцу поставио свој гарнизон јачине око једне бојне усташа и милиције која је била добро наоружана. Непријатељ је запосјео све зидане зграде у мјесту и у врло кратком времену успео да изгради утврђења у непосредној околини мјеста. Ова посада обезбјеђивала је непријатељу пругу и цесту Приједор — Бања Лука којом је непријатељ више пута био присиљен да пролази. Поред тога, онемогућавала је партизанским јединицама да дејствују на ове комуникације и да одржавају чврсте везе са Подгрмечом и Козаром. Пошто се непријатељ задржао дуже вријеме у томе мјесту, почео је у приличној мјери да утиче на поједине мјештане и да их мобилише у своје редове. Тако је у овом времену успио да у Козарцу формира такозвану муслиманску милицију — „Јагина милиција“, како су је овдје звали. Ова милиција задавала је тешкоће нашим теренским радницима и куририма који су дјеловали и пролазили овим тереном.

Због овакве ситуације јединице 11. бригаде вратиле су се са терена Подгрмеча и 9. јула са четама 2. батаљона дочекале непријатељску колону која се кретала од Козарца ка Приједору. Наиме, непријатељ је, када је осјетио да су се јединице бригаде вратиле из Подгрмеча на Козару, покушао да се извуче из Козарца за Приједор. Ова борба трајала је око 6 сати и непријатељ је био враћен у Козарац. Послије краћег времена непријатељ је поновио свој пробој за Приједор, али су га наше јединице дочекале, потпуно разбиле и на јуриш заузеле Козарац. Борба је била огорчена и трајала је читав дан. Непријатељ је имао 206 погинулих војника. Заплијењено је: 1 тешки митраљез, 1 тешки минобацач са 117 мина, 29 карабина, 142.000 пушчаних метака, један радио-апарат, једно постоље од тешког митраљеза и много друге ратне опреме. Наши губици били су такођер доста велики. Погинуло је 7 другова, три друга су нестала и 15 је рањено.

Двадесет седмог јула јединице 11. бригаде пребациле су се преко ријеке Сане у Подгрмеч. Прелаз преко Сане изведен је јужније од Приједора, код села Алишићи. Непријатељ

није покушао да омете овај прелаз иако је изведен по дану и у непосредној близини самог Приједора.

Двадесет деветог јула полит. одјел 4. дивизије шаље извјештај Обласном комитету КПЈ за Босанску крајину о организационом стању 4. дивизије. У том извјештају за 11. бригаду пише: „У XI бригади има 282 члана Партије, 69 кандидата и 361 члан СКОЈ-а.”

Ослобођење Приједора

За вријеме боравка бригаде у Подгрмечу, у августу, вођене су оштре борбе са непријатељским снагама око Љубије и Приједора.

Тих дана ликвидирана је и четничка тројка у којој су погинули злогласни четници на овом терену Лазо Марчетић, Љубо Остојић и Милош Перишић. Ова четничка банда прије неколико дана из засједе је дочекала и убила члана Обласног народноослободилачког одбора Драгана Вујановића. Они су ноћу вршљали по селима у близини Приједора, хватали и убијали све оне сељаке за које би чули да сарађују са партизанима.

Поред акција и борби које је бригада водила у овом међувремену, дошао је нови командант бригаде. Досадашњи командант Жарко Згоњанин отишао је на нову дужност, а за команданта бригаде дошао је Мићо Колунџија.

Одмах након доласка новог команданта бригада се пребацила на терен Козаре гдје је приступила рушењу жељезничке пруге између Приједора и Добрљина, као и између Приједора и Бање Луке.

Шестог септембра батаљони бригаде налазили су се у непосредној близини Приједора, а команданти и политички комесари батаљона, као и командири и комесари самосталних чета са штабом бригаде налазили су се на командантском извиђању за напад на Приједор. На овоме извиђању јединице су добиле прецизне и одређене задатке. Формиране су јаке ударне групе које су добиле правце кретања и одређене задатке у појединим фазама борбе. Једну такву групу сачињавао је 1. батаљон са двије чете 3. батаљона. Другу групу сачињавао је 2. батаљон, а трећу групу 4. батаљон. Техничка чета бригаде са минерским водом имала је задатак да руши ПРУГУ између села Драготиње и Сводне, а противтенковски вод да својом ватром потпомогне продор 1. и 2. батаљона.

Ноћу између 6. и 7. септембра 1944. године у 22.00 часова јединице 4. КНОУ дивизије, Козарске групе НОП одреда, Подгрмечког НОП одреда нападе су непријатељско упо-

*Једанаеста крајишка НОУ бригада пред напад на Босанску Градишку
31. децембра 1943. године*

риште у Приједору и руднику Љубији. Јединице 11. бригаде нападале су са сјеверне, сјевероисточне и сјеверозападне стране, а јединице 6. бригаде са јужне и југозападне стране на град Приједор. Јединице 8. бригаде нападале су рудник Љубију. Поменути НОП одреди углавном су обезбјеђивали овај напад са правца Бање Луке, Босанског Новог и Босанске Дубице.

Тачно у 22.00 часова 6. септембра 1944. године, како је и било предвиђено у заповјести штаба 11. бригаде, јединице бригаде извршиле су напад. Први батаљон који је био ојачан артиљеријом одмах у првом налету пробио непријатељску одбрану и на тај начин омогућио осталим батаљонима да се убаце у град и да отпочну са уништењем непријатељске посаде. Први, 2. и 3. батаљон најенергичније су кренули на извршење свог слједећег задатка, а то је у правцу штаба пуковније (команда одбране града Приједора), а машин својим снагама у правцу Силоса и Гимназије.

Већ у 23.30 часова ова три батаљона нашла су се у центру града гдје су разгонили и уништавали непријатељску посаду. На сјеверном дијелу града гдје је нападао 4. батаљон непријатељ је давао жесток отпор, тако да је батаљон још у првим својим јуришима имао 4 погнута друга и 15 рашених.

Остале јединице бригаде, као и јединице 6. КНОУ бригаде, које су учествовале у нападу на Приједор, већ у један сат 7. септембра успјеле су да потпуно дезорганизују одбрану у граду и растјерају командни кадар у штабу пуковније и на тај начин практично онемогуће централизовано командовање одбраном у граду. У међувремену непријатељски војници почели су у већим групама да се предају нашим јединицама.

Седмог септембра око 7 сати непријатељске снаге у Приједору практично су престале да дају отпор. Послије тога чете 3. и 4. батаљона 11. бригаде упућене су у правцу села Брезичани са задатком да нападну непријатељску посаду у овом мјесту одакле се непријатељ послје кратке борбе повукао у правцу села Петковаца а један број његових војника се предао нашим снагама. Истога дана јединице 8. КНОУ бригаде ослободиле су рудник Љубију.

Тако је 7. септембра 1944. године дефинитивно ослобођен град Приједор, рудник Љубија и сва мјеста између Приједора и Босанског Новог у којима је до тада непријатељ држао своје посаде. У овој борби само јединице 11. бригаде убиле су 235, раниле 240 и заробиле 353 непријатељска војника. Међу заробљеним било је 4 официра и 13 подофицира. Бригада је имала 11 погинулих и 51 рањеног.

У борбама за Приједор, рудник Љубију и у осталим уприштима на прузи Приједор — Босански Нови непријатељ је претрпио губитке од 1035 погинулих, 714 рањених и 552 заробљена војника. Снаге 4. дивизије имале су 32 погинула и 121 рањеног. Заплијењено је: 4 хаубице, 2 брдска топа, 3 противтенковска топа, 10 минобацача, 11 тешких митраљеза, 28 пушкомитраљеза, 43 аутомата, 784 пушке, 71 пиштољ, 250.000 метака, 1000 граната разног калибра и много друге ратне опреме.

Напад на Босанску Градишаку

Осамнаестог септембра 1944. године штаб 11. бригаде добио је заповијест 4. КНОУ дивизије за напад на Босанску Градишку. На основу ове заповијести штаб 11. бригаде издао је заповијест својим батаљонима за напад на Градишку која је, отприлике, изгледала овако:

—¹ 1. батаљон напада правцем десна обала ријеке Саве — цестом Бос. Дубица — Бос. Градишка са задатком пробити непријатељску одбрану на ријечи Врбашка и на првом напору, а затим продужити надирање ка центру града — ка мосту на ријечи Сави;

— 2. батаљон напада цестом Топола — Бос. Градишка са задатком пробити непријатељску одбрану на првим насипима, а затим продужити напад у правцу градског парка;

— 3. батаљон напада правцем уз десну обалу ријеке Саве, са источне стране града, са задатком пробити спољну одбрану непријатеља која се налази на првом насипу, а затим продужити напад у правцу моста на ријеци Сави гдје се спојити са снагама 1. и 2. батаљона. Првом и 3. баталлну додјељује се по једна минерска група из минерске чете бригаде, које имају задатак да експлозивом поруше мост на Сави, па је 1. и 3. батаљон дужан да им омогући извршеше тога задатка;

— 4. батаљон, без једне чете, има задатак да изврши фингирани напад на Тополу и да тако обезбиједи наше снаге које нападају на Градишку од правца Бање Луке и Тополе. Једна чета тога батаљона налазиће се у бригадној резерви, у рејону села Драгељи, гдје ће се налазити штаб бригаде и бригадно превијалиште.

Почетак напада 18. септембра 1944. године у 22.00 часова.

У овој заповијести је напоменуто да се ова акција изводи у склопу друге бањалучке операције коју изводе јединице 5. ударног корпуса против њемачких, усташко-домобранских и четничких снага (јачине око 15.000 војника) са циљем да се заузме просторија Бања Лука — Босанска Градишка — Котор-Барош.

Јединице ове бригаде, иако су имале прилично дугачак пут до непријатељских предњих положаја, на вријеме су стигле и једновременно извршиле енергичан напад на непријатеља. У првом налету сва три батаљона су скршила непријатељску спољну одбрану и заузела поједине зграде на периферији града. Када су наше јединице стигле до првих зграда, тек тада је настао прави окршај са непријатељем који је изводио противнападе настојећи да одбаци наше снаге и да поново заузме насипе — спољну одбрану града. Према јачини непријатељског противнапада и његовој ватри могло се закључити да то нису само оне снаге које су се до скора налазиле у овом граду, него да им је дошло појачање. Јединице бригаде настојале су да се одрже на достигнутој линији и зато су пружале врло жесток отпор. Руководиоци, па и многи борци, знали су да иза насипа у близини нема погодних положаја за прихватање одбрамбене борбе. Тада се још није сазнало да је непријатељу у Бос. Градишки уочи тога напада стигло појачање, па је неколико пута борба између наших јединица и непријатеља вођена прса у прса.

Деветнаестог септембра, послје повлачења из Босанске Градишке, јединице бригаде запосјеле су положаје: Доња Топола — Ровине — Турске Дубраве — Мокрице — Буковац — Врбашка — кота 98. Истог дана око 14.00 часова непријатељ је из Тополе и Босанске Градишке извршио напад на наше положаје, али јаком ватром наших јединица био је повраћен на своје полазне положаје. Двадесетог септембра непријатељ је поновио свој напад, али је и овога пута био одбијен. У овој борби запаљена су два непријатељска камиона.

Двадесет и првог септембра наша два батаљона извршила су напад на Тополу, гдје је 4. батаљон успио да упадне у Средњу Тополу и том приликом уништио је једна блиндирана кола непријатељска. Послије тога непријатељ је извршио јак противнапад и наше снаге биле су приморане да се повуку на првобитне положаје. Овога дана и на наш Други батаљон непријатељ је вршио напад из Обровца у правцу Колоније, али је овај напад био одбијен.

Двадесет и другог септембра непријатељ је поновио напад од Тополе и Босанске Градишке. Вођена је врло жестока борба читав дан на положајима бригаде. Непријатељ је успио да одбаци наше снаге од Тополе, које су послје кратког времена извршиле противнапад и повратиле непријатеља у Тополу. Двадесет и трећег септембра непријатељске снаге које су биле потпомогнуте блиндираним колима поново су нападале из Тополе, али су га наше јединице и овога дана одбациле и успјеле да се одрже на првобитним положајима. Двадесет и четвртог септембра са правца Босанске Градишке и Тополе поново је непријатељ вршио напад на наше положаје и послје вишечасовне огорчене борбе одбијен је и повраћен на своје полазне положаје.

У свим овим борбама око Босанске Градишке и Тополе непријатељ је имао око 183 погинула и око 135 рањених војника. Наши губици били су 15 погинулих и 88 рањених другова. Заплијењено је: 1 пушкомитраљез, 1 шмајсер, 2 пушке, 2 пиштоља и 1 радио-станица. Уништена су 1 борна кола и 2 камиона. Ми смо изгубили 2 пушкомитраљеза, 4 карабина, 1 мали бацач. Распоред наших снага на дан 24. септембра је следећи: Средња Топола — Рогуље — Чикуле — Мокрице — Буковац — Врбашка.

Двадесет и петог септембра из Дервенте кренула је њемачка борбена група 'Рудно' да деблокира своје снаге у Бања Луци. Истог овог дана и следећа два дана од Босанске Градишке у правцу Баша Луке вршила је продор њемачка борбена група 'Панвиц', која је успјела да одбаци јединице

11. бригаде на источне падине Козаре. Тако су њемачке снаге из групе 'Рудно', које су форсирале ријеку Врбас у реону Клашнице, успјеле да се споје са групом 'Панвиц' и одатле заједно продуже напад у правцу Бања Луке.

Тога дана јединице 11. бригаде, као и остале јединице 5. корпуса повукле су се са линије Бања Лука — Босанска Градишка на источне падине Козаре и остала околна брда око Бање Луке."

Покрет бригаде

Почетком октобра у јединицама 11. КНОУ бригаде предузете су све потребне мјере за предстојеће задатке. Иако се нижим старјешинама и борцима није саопштавало о покрету бригаде, ипак су у јединицама одржаване војничке и партијско-политичке припреме. На политичким часовима говорено је о потреби покрета бригаде са овог терена и њеном учешћу у коначном ослобођењу наше земље. Јединице су попуњаване новопристиглим борцима и заробљеним домобранима око Босанске Градишке и Бање Луке, који су изјавили да желе да остану у нашим јединицама.

Рањени и болесни борци упућивани су у болницу или у НОП одреде. У јединицама бригаде одржани су партијски и скојевски састанци на којима су присуствовали и чланови бригадног комитета. Говорено је о потреби покрета бригаде, о припреми за тај покрет, поједини чланови Партије и Скоја добијали су посебне задатке.

Борци су поправљали одјећу и обућу, товарни и запрежни прибор, предато је све сувишно и непотребно оружје и муниција, товарни и теглећи коњи који су били неспособни за овај дуги марш замјењивани су итд. Са борцима је свакодневно извођена војно-политичка настава. Неки од бораца, који су били из оближњих села, пуштани су кући на неколико дана да се виде са својом породицом.

Петог октобра јединице бригаде концентрисане су у непосредној близини Приједора (села Црна Долина и Паланчиште), гдје је над борцима и старјешинама извршена лекарска смотра. Онај ко је био неспособан за овај покрет упућиван је у болницу или у НОП одред.

Шестог октобра штаб 11. бригаде издао је својим јединицама заповијест за покрет у којој је, између осталог, стајало:

„1. — Све јединице бригаде извршиће покрет са досадашњих својих положаја и најкраћим путем доћи на зборно

мјесто бригаде у Приједор (код кућа Батос). На овом мјесту све јединице морају бити 7. октобра у 6.00 часова 1944. године.

2. — Маршевска колона биће постројена према следећем: Трећи батаљон креће се на челу бригаде, као бригадна претходница. Затим се креће 1. батаљон, а позади њега Штаб бригаде са својим дијеловима: заштитница бригаде, извиђачка чета, чета за везу, пратећа чета, бригадна амбуланта и интендантура. Иза ових јединица креће се 2. батаљон. На зачељу бригаде, као заштитница, креће се 4. батаљон.

3. — Правац кретања првог дана марша биће: Приједор — Балте Баре — село Пејићи — Село Усорци — село Шеховићи — село Мајкићи — село Томина — село Врхпоље, гдје ће јединице бригаде преноћити.

4. — Коначари: за бригадне коначаре одређују се: замјеник команданта 3. батаљона друг Боровница Бранко — вођа коначара, бригадни хигијеничар бригаде и свака јединица бригаде одредиће по једног свог подофицира. Замјеник команданта 3. батаљона и сви они који буду одређени у коначаре, да се одмах по пријему ове Наредбе јаве у штабу бригаде, гдје ће добити детаљна упутства за даљи рад.

5. — Исхрана: Интендантура бригаде још у току данашњег дана изузеће потребне количине хране (крух и осталу суху храну) за 7. и 8. октобар. Храну подићи из дивизиске интендантуре у Приједору.

6. — Одстојање између јединица, то јест батаљона на маршу биће око 500 метара. Строго водити рачуна о реду и дисциплини на маршу. Свака јединица одредиће потребне патроле-претходнице и заштитнеце, као и осматраче неба.

7. — Дежурни официр на маршу првог дана биће командант 1. батаљона капетан Башић Мирко.

8. — Везу са штабом бригаде одржавати куририма.

9. — Брзина кретања на маршу треба да буде око 4 километра на час. На свака 45 минута марша давати јединицама 15 минута одмора, а за време ручка два сата. О свему овоме стараће се дежурни официр бригаде.

10. — Борци и старјешине на маршу и на преноћишту не смију се удаљавати из својих јединица".

У селу Врхпољу и његовој околини бригада је преноћила, а сутрадан кренула правцем: Врхпоље — Кључ — Ораховљани — Чађавица, гдје је заноћила. Овдје је обезбјеђење јединица морало да буде нешто јаче — Бања Лука није

много далеко, а цеста која води од Бање Луке баш на овом мјесту спаја се са цестом Кључ — Мркоњић, па нас је непријатељ могао лако да изненади.

Деветог октобра 1944. године колона бригаде кретала се у правцу Мркоњић-Града, гдје су се јединице бригаде одмориле око један сат, а затим продужиле покрет до Јајца-

У првим поподневним часовима чело колоне стигло је у Јајце и главнина бригаде заустављена је код Пливских језера на дужи одмор. Тако је бригада стигла у тај древни босански град гдје многи од бораца и старјешина раније нису били, али су сви они слушали о овоме граду, о историјском значају Јајца у народноослободилачкој борби, сви они знају о историјском значају Одлука АВНОЈ-а које су овдје донесене 1943. године. Многима се први пут пружила прилика да погледају и природне љепоте овога града, да виде град Јајце — некадашњи краљевски град у Босни, да виде зграду у којој је одржано Друго засједање АВНОЈ-а 1943. године, дивну ријеку Врбас и његову долину, а најљепше од свега тога водопад што га прави зелена Плива падајући, баш ту пред зградом у којој је одржано Друго засједање АВНОЈ-а, у дубоки Врбас. Ријетко се гдје могу видјети такве природне љепоте као овдје. Зато су борци и старјешине били одушевљени.

Јединице бригаде преноћиле су у околини Јајца, одакле су сутрадан наставиле покрет у правцу Доњи Вакуф — Бугојно. Након пристизања у одређени рејон јединице бригаде су распоређене за преноћиште и то: 1. батаљон у село Рогушац — засеок Дрветине и Церибашићи; 2. бат. у село Пирићи и село Омићи; 3. батаљон у село Љубнићи; 4. батаљон у село Челепинова Кула; Штаб бригаде са приштапским јединицама у село Грлићи и село Ивош, село Росуље и село Бугуновићи.

Јединице бригаде остале су овдје све до 19. октобра, одакле су извиђале непријатељске положаје око Травника, упознавале се са тереном и прикупљале податке о јачини непријатељских снага у Травнику и његовој околини. Према подацима којима је бригада располагала на дан 19. октобра, а које је добила од обавјештајног центра 4. КНОУ дивизије, у Травнику је било 950 усташа и 400 домобрана. Око Травника има 70 бункера између којих су постављене жичане препреке. У граду су поједине зграде утврђене за одбрану. Исто тако, постоји оклопни воз који стално патролира градом. Један оклопни воз налази се у Витезу и патролира на прузи између Зенице, Бусоваче и Травника.

Знајући за велики војнички и политички значај положаја Травника и Зенице, као и за повлачење непријатељских снага долином ријеке Босне од правца Сарајева ка Славонском Броду, штаб 5. корпуса НОВ Југославије издао је наређење својој 4. и 10. дивизији да нападну непријатељске снаге у Травнику, да ослободе овај град и његову ближу околину.

У вези са овим наређењем, као и наређењем штаба 4. НОУ дивизије штаб 11. бригаде 19. октобра 1944. године издаје својим јединицама слиједеће наређење:

1. — Први батаљон ове бригаде налазиће се у резерви 4. дивизије, а наш 3. батаљон у резерви 5. корпуса.

2. — Други батаљон нападаће непријатељско упориште Дивјак.

3. — Четврти батаљон нападаће непријатељско упориште Хан-Била са задатком да овладају овим упориштима и железничком станицом Хан-Била.

4. — Заробљенике спроводити у штаб бригаде који ће се налазити у селу Велики Мошуњ. У овом селу налазиће се и бригадно превијалиште.

5. — Напад отпочиње 20. октобра 1944. године у 19.00 часова.

Двадесетог октобра батаљони бригаде заузимали су своје положаје за напад. Штаб бригаде и бригадно превијалиште пребацивали су се у село Велики Мошуњ. Тога дана обављане су последње припреме за ову велику борбу. Штабови 2. и 4. батаљона, заједно са командантом и полит. комесаром бригаде, извиђали су правце својих напада. Артиљеријске јединице заузимале су ватрене положаје и потребне елементе за гађање. Град Травник и околна мјеста око њега, како је већ раније речено, утврђени су бункерима и осталим препрекама.

Двадесетог октобра тачно у 19.00 часова отпочела је борба за ослобођење Травника. На бункере и остале непријатељске положаје отворена је јака артиљеријска ватра из наших оруђа, отпочео је јуриш на град. Рушени су бункери и остала упоришта из којих је непријатељ давао огорчен отпор. Овога пута наше јединице имале су довољно артиљеријске муниције, па се у томе није штедјело.

Када је наша артиљеријска ватра пребачена по дубини непријатељске одбране, пјешадија је извршила јуриш и скоро

у Једном налету заузела већину непријатељских отпорних тачака и бункера који су се налазили на околним брдима око Травника. Из порушених бункера непријатељ се у паничном бјекству повлачио у град и посједао за одбрану раније за то припремљене зграде.

Одмах након заузимања спољне одбране непријатеља наше снаге продужиле су енергичан напад на град одакле се непријатељ очајнички бранио. У зору 21. октобра непријатељ, који се био концентрисао у граду, извршио је снажан противнапад и успио да одбаци наше снаге из града и поново запосједне бункере које су наше јединице већ заузеле. У овом повлачењу јединице 6. бригаде претрпјеле су велике губитке. Ту је погинуо и оперативни официр 5. корпуса НОВЈ-е Јосип Мажар Шоша, народни херој и чувени борац и руководилац са Козаре.

Двадесет првог октобра наше снаге припремале су се за поновни напад на Травник. Изношени су и сахрањивани погинули борци, а рањени су евакуисани и отпремани у дивизијску и корпусну болницу. Јединице су попуњаване муницијом и осталом опремом и материјалом потребним за идући напад.

У први сумрак отпочео је поново напад на непријатељске положаје око Травника. Послије снажног јуриша непријатељ се поново повлачи у Травник. У овај напад била је уведена и корпусна резерва (3. батаљон 11. бригаде), као и 1. батаљон ове бригаде. За непријатељем који је бјежао у град јуришале су наше јединице и одмах након уласка у град посједале поједине зграде и одбијале противнападе непријатеља. За кратко вријеме непријатељске снаге су сатјеране у касарну — једину зграду у граду коју је он још држао и одакле је пружао очајнички отпор.

Тако су ове ноћи 2. и 4. батаљон успјели да заузму непријатељска упоришта Хан-Била, Дивјак и Долац. Двадесет другог октобра непријатељ је у Травнику давао огорчен отпор само још из војничке касарне на коју су наше јединице неколико пута јуришале али без успјеха. Непријатељ који је био блокиран у касарни неколико пута је позиван на предају, али на све те позиве није одговарао.

Јаке наше снаге налазиле су се у непосредној близини касарне и ватром контролисале сваки прозор и врата, тако да ни један непријатељски војник није могао да напусти касарну а да не буде примијећен. Али ни касарни, која је била удаљена свега око педесетак метара од наших јединица, није се могло прићи, јер је тај простор био брисан и добро брањен непријатељском ватром.

Нико није претпостављао да је у касарну непријатељ увукао противтенковски топ, који се раније није оглашавао. Двадесет другог октобра у поподневним часовима замјеник команданта 10. КНОУ дивизије, потпуковник Петар Мећава, и командир наше тенковске чете Лазо Марин сјели су у тенк и упутили се у правцу касарне. Када су наишли пред врата касарне, из касарне је отворена ватра из противтенковског топа. Том приликом су погинули и Петар Мећава и Лазо Марин. Наша танкета остала је пред вратима касарне, мотор је још радио, али из тенка нико се више није јављао, нити су усташе могле да му приђу.

Послије свега овога наређено је штабу 6. КНОУ бригаде да организују ударну групу коју ће снабдјети флашама са запаљивом смјесом, а која ће притрчати касарни и запалити је. Није прошло дуго времена, а неколико одважних бораца 6. бригаде притрчали су касарни под јаком заштитом наших пушкомитраљеза, побацали кроз прозоре флаше са упаљеним фитиљима и запалили касарну. Касарна је планула, а кроз шене прозоре, умјесто пушчане непријатељске ватре, посукљао је дим и пламен. Тек тада кроз дим и пламен видјела се и по нека бјела крпа коју су непријатељски војници истурали кроз прозоре и врата у знак предаје. Но, ватра није чекала на наш одговор него је натјерала непријатеља да кроз прозоре и врата потражи спас. Из дима и пламена, кроз врата и прозоре бјежао је непријатељ из запаљене касарне гдје су га дочекивали рафали наших митраљеза и аутомата.

Тако су пред вратима травничке војничке касарне и њеној ближој околини остале гомиле лешева непријатељских војника који су покушавали да из овог окршаја побјегну у правцу Зенице и да се тамо, бар још за који дан, спасу од народне казне. На њихову несрећу мало их је у томе успјело.

У тенку, пред касарном, нашли смо своје другове Петра Мећаву и Лазу Марина који су мртви лежали у погођеном тенку, чији је мотор још радио. Тако је народ Козаре и овога дана дао на олтар слободе још два своја велика сина, народна хероја, који се придружише свом великом Шоши. Ускоро су партизани Козаре у народној пјесми овјековјечили ове народне великане: „Плачу горе и високе јеле, нема Шоше ни Мећаве Пере“.

Тако је Травник ослобођен 22. октобра 1944. године, а наше јединице отпочеле су тешке и крваве борбе око Зенице и Бусоваче.

Ево шта се каже у извјештају штаба 11. бригаде од 23. X 1944. године, који је послат штабу 4. дивизије:

„У ноћи 20. на 21. овог мјесеца наш 4. батаљон нападао је на Хан-Билу и том приликом ликвидирао жељезничку станицу, док се упориште Хан-Била упорно држало, а поготову бункер на Дивјаку. Борба је трајала читаву ноћ и продужила се сјутрадан до подне. У току 21. овог мјесеца наш 4. батаљон успио је да ликвидира непријатељски бункер на Дивјаку и сруши жељезнички мост на ријеци Лашви. Наш други батаљон нападао је на непријатељско упориште Витез, из којег се непријатељ повукао у Хан Компанију.

У току ноћи 21. на 22. овог мјесеца наш 2. батаљон у садејству са снагама VIII бригаде и нашом пратећом четом напао је непријатељско упориште у Хан Компанији. Борба је вођена неколико сати и непријатељ је давао грчевит отпор из бункера. У току 22. овог мјесеца поново је извршен напад на ово упориште. Овога пута су нам придодате и двије батерије 1. арт. див. и тек, после добро припремљене артиљеријске ватре и снажног јуриша пјешадије, непријатељ је побјегао у правцу Бусоваче.

Наша два батаљона која су била у корпусној резерви у току ноћи 21. на 22. овог мјесеца били су уведени у борбу на Травник.

У овим борбама непријатељу су нанесени губици и то: убијено 238, рашено 18 и заробљено 22 војника. Наши губици били су: два погинула и 19 рањених другова. Заплешено је 87 карабина, 2 пиштоља, 1 мали бацач, 15.000 метака, 161 мина, 55 ручних бомби, као и много другог ратног материјала”.

Читаву ову зиму јединице 11. бригаде, у саставу осталих снага 4. КНОУ дивизије, водиле су огорчене борбе око Травника, Зенице и Бусоваче. Још једном је непријатељ успио да упадне у Травник, али је за свега неколико дана био избачен и платио је то великим губицима. Неколико пута јединице 11. бригаде нападале су на Бусовачу, али је нису могле заузети. Непријатељ је по сваку цијену јаким снагама бранио пролаз цестом и жељезничком пругом које иду долином ријеке Босне и на тај начин штитио одступање својих јединица од правца Сарајева. Зато је непријатељ тако упорно бранио Зеницу и Бусовачу и све непријатељске јединице у овим упориштима налазиле су се директно под командом шемачких официра и подофицира.

Прва одликовања и „Партизанске споленице 1941.”

Првих дана новембра 1944. године у штаб 4. КНОУ дивизије стигла су наша одликовања у НОБ-и. Тога дана штаб дивизије издао је Наредбу да се јединице 11. КНОУ бригаде-

концентришу у Хан-Компанији и Витезу, како би се подијелила одликовања оним борцима који су за то предложени, као и „Партизанске споменице 1941.“ борцима који се непрекидно налазе у НОБ-и од 1941. године.

Седмог новембра 1944. године 11. бригада била је концентрисана на одређеном мјесту, док су на положајима остале само мање снаге које су обезбјеђивале ову свечаност. Тако су борцима бригаде, који су на то имали право, подијељене прве „Партизанске споменице 1941.“ Такође су подијељена и прва наша одликовања. Борци и старјешине бригаде, који су раније били предложени за одликовање, добили су га као знак признања за освједочену храброст и пожртвовање у народноослободилачкој борби.

Послије подјеле одликовања и свечаног ручка настављено је са игром и пјесмом и општим весељем. Приликом повратка чланова штаба дивизије у штаб, који се налазио у околини Травника, у саобраћајној несрећи је погинуо замјеник команданта дивизије Ранко Шипка, народни херој.

Поред поменутих података о јачини непријатељских снага у рејону Бусоваче, Лашве и Зенице треба имати у виду да је непријатељ овим правцем даноноћно повлачио своје снаге од Сарајева према сјеверу и кад год је то морао он је један дио тих својих снага заустављао у околини ових мјеста и укључивао их у борбу са нашим снагама са циљем да нас што даље одбаци од комуникација. То је нарочито чинио ако је пруга у близини ових мјеста била порушена. Тада је један дио снага употребљавао за оправку пруге, а други дио за обезбјеђење ове оправке.

Наше јединице настојале су да успоре и спријече одступање непријатеља долином ријеке Босне, да што више поруше жељезничке пруге и мостова на комуникацијама у долини ове ријеке, да заузму или бар угрозе непријатељске посаде у Зеници, Лашви и Бусовачи и на тај начин пресјеку одступницу непријатељу овим правцем. Непријатељ је опет настојао да одржи ова мјеста у својим рукама, као своје главне отпорне тачке, јер му је овај правац још био једини могућ за повлачење ка сјеверу, па није жалио ни труда ни жртава.

Ове зиме наше снаге су се неколико пута спуштале у долину ријеке Босне, рушиле пругу и мостове, транспортне возове, дочекивале колоне непријатељских моторизованих јединица и наносиле им велике губитке у људству и материјалу, задржавале их по неколико дана на отвореној прузи. Исто тако, неколико пута снаге 11. бригаде нападале су непријатељско упориште у Бусовачи, али се непријатељ грчевито бранио и више пута организовао противнападе и одба-

цивао наше снаге на врх Влашића и Виленице Планине, на околна брда око Травника, Бусоваче и Зенице. И велика зима која је ове године била, ишла је непријатељу у прилог. По тој највећој зими наше јединице биле су неколико пута набациване на Влашић.

У тим тешким борбама само за 25 дана у јануару ове године 11. бригада имала је 24 погинула, 9 несталих, 3 смрзла, и 3 оглувјела и 60 рашених бораца. Сви борци и старјешине ове бригаде који су у овим зимским данима водили борбу око Травника, Зенице и Бусоваче добро су запамтили овај крај и влашићку зиму. Никада они неће заборавити имена ових планина, брда и насеља. Никада неће заборавити имена својих другова и другарица који овдје оставише своје животе.

Двадесет и првог фебруара снаге 11. бригаде добиле су задатак да у селу Гучја Гора ликвидирају непријатељске снаге, које су се у овом мјесту утврдиле и ометале нашим снагама спушташе у долину ријеке Босне, као и прилаз Зеници.

Снаге 1. и 2. батаљона опколиле су непријатеља у овом мјесту тако да је 1. батаљон директно нападао, а 2. батаљон је поставио засједу према селима Брајковићи и Радошићи, одакле је непријатељ могао да омете ову нашу акцију.

Борба је трајала цијели дан. Непријатељ се очајнички бранио. Наше снаге покушавале су да на јуриш заузму положаје непријатеља, али су увијек дочекиване јаком непријатељском ватром и биле одбијене. Када су наше старјешине увидјеле да се на овакав начин неће успјети, а да ће ускоро ноћ, коју непријатељ очекује, наше јединице биле су приморане да употребе своју артиљерију и на тај начин поруше зграде из којих је непријатељ пружао отпор. Око 20.00 часова 21. фебруара непријатељске снаге у овом мјесту биле су ликвидиране. У овој борби убијено је 42, рањено 45 и заробљено 28 непријатељских војника. Наше јединице имале су 2 погинула и 5 рањених другова. Заплијењено је: 1 хаубица, 2 брдска топа, 1 тешки митраљез, 1 тешки минобацач, 3 лака минобацача, 2 пушкомитраљеза, 43 карабина, 2 пиштоља и много артиљеријске и пушчане муниције.

Ослобођење Бусоваче и Зенице

Према подацима штаба 4. КНОУ дивизије од 5. III 1945. године бројно стање непријатеља у Бусовачи, Лашви и Зеници износило је: Бусовача 1.460 војника, Лашва 160 војника, Зеница 4.545 војника. Од Зенице до Немиле, на прузи и цести око 700 војника.

Потребно је напоменути да је крајем децембра 1944. године из састава 11. бригаде привремено отишао 3. батаљон, што је умногоме умањило општи допринос бригаде у борбама које је водила ове зиме. Тај батаљон, један од најбољих батаљона у то вријеме у бригади, отишао је привремено још са једним батаљоном 6. и једним батаљоном 8. КНОУ бригаде који су сачињавали Ударну групу 4. КНОУ дивизије, која је од краја децембра 1944. године, па све до ослобођења Зенице и Сарајева дејствовала под посебном командом на десној обали ријеке Босне.

Првих дана априла непријатељ је из рејона Бусоваче и Зенице свакодневно нападао положаје наших јединица које су се налазиле у непосредној близини ових упоришта. Ови напади били су понекад врло жестоки, тако да су положаји наших јединица у току једног дана више пута прелазили из наших руку у руке непријатеља и обратно.

Деветог априла око 5.00 часова непријатељ је из Бусоваче поново извршио напад на положаје нашег 2. и 4. батаљона, али је поново био одбијен противнападом наших снага. Само у овој борби непријатељ је оставио 17 погинулих војника.

Десетог априла чете нашег 2. и 4. батаљона нападе су непријатељску посаду у Бусовачи и први пут ове зиме ослободиле ово мјесто. Истовремено и наш 1. батаљон, који се у то вријеме налазио у рејону Зенице, убачен је у борбу на правцу Гумањци — Јањићи Врх и око 22.00 часова истога дана успио је да уђе у Зеницу. У овом мјесту јединице 11. бригаде остале су четири дана.

Ових дана бригади се прикључио и 3. батаљон који је био привремено одвојен.

Почетком маја 1945. године штаб 11. бригаде доставио је штабу 4. КНОУ дивизије свој оперативни извјештај у коме се, између осталог, каже: „У току мјесеца априла у борбама које је ова бригада водила у околини Бусоваче и Зенице са непријатељским снагама из тих упоришта убила је 261, ранила 318 и заробила 163 непријатељска војника. У тим борбама ми смо имали 15 погинулих, 53 рањена, 1 нестало и 1 контузованог друга.

Међу погинулим старешинама налазе и следећи другови: Вилић С. Радомир, стари водник, Пруговачки Мато, стари водник, Стијак М. Симо, поручник и Стојаковић Станко, стари водник.

Рашени су: Пепић Н. Драгутин, стари водник, Петровић С. Гојко, заставник, Борковић Г. Илија, стари водник, Новаковић М. Раде, поручник, Груичић С. Стојан, стари водник, Брдар О. Душан, заставник, Шврака И. Славко, стари

водник, Хасановић И. Узеир, заставник, Марјановић Г. Остоја, водник и Крњић М. Михаило, потпоручник".

Уз овај извјештај штаб бригаде је доставио и списак бораца и руководилаца који су предложени за похвалу, а који су се показали храбри у поменутим борбама. Предложено је 80 другова.

Покрет према Западу

Послије краћег одмора у Зеници бригада је добила наређење од штаба 4. дивизије да се припреми за покрет. Тако се 15. априла пребацила из Зенице у Травник, гдје је и преноћила. Шеснаестог априла јединице бригаде пребациле су се до Јајца, гдје су преноћиле. Седамнаестог априла бригада се пребацила у Мркоњић-Град, гдје је преноћила. Ујутру 18. априла јединице бригаде извршиле су покрет и стигле у рејон Чађавица, гдје су преноћиле.

Деветнаестог априла јединице бригаде пребациле су се у рејон Ивањска код Бање Луке. Овдје су јединице бригаде остале три дана. Двадесет другог и 23. априла бригада се налазила у рејону Клашнице код Бање Луке.

Концентрацијом снага 4. КНОУ дивизије у близини Бање Луке непријатељске снаге изненада су напустиле овај град и повукле се у правцу Новске и Нове Градишке.

Двадесет четвртог априла бригада се пребацила у рејон Приједора, гдје је и преноћила. Двадесет петог априла јединице су се пребациле у рејон Мајкић Јапре, а 26. априла у рејон Гудавац. Двадесет седмог априла бригада се пребацила у рејон града Цазина, а 28. априла бригада се пребацила у рејон села Лађевац.

Двадесет деветог априла јединице бригаде пребациле су се у рејон села Панићи, села Милошевац и Горње Пол^е. Ове ноћи први дијелови бригаде ступили су у борбу са непријатељем. Отпочело је борбено извиђање и подилажење непријатељским положајима.

Одмах након пристизања наших снага на поменуте положаје отпочеле су жестоке борбе. Непријатељ је огорчено бранио шири рејон Карловца и Дуге Ресе; свакога дана је убацивао нова појачаша, нарочито артиљеријске и оклопне јединице, омогућавајући на тај начин својим главним снагама да се повуку из Славоније и околине Загреба.

Наше јединице напредовале су корак по корак трпећи велике губитке. Јединице 11. бригаде 1. маја нападале су на непријатеља који се утврдио на линији: кота 277 — кота 254

(Рушковац) — село Матешко Село — село Брест — село Јанково Селиште — село Буковље.

Другог маја, пошто су снаге бригаде протјерале непријатеља са Омашићког брда (кота 219) и из села Попна, избиле су на линију: село Михаљих — жељезничка станица Звечај, протјеравши непријатеља из Јанковог Селишта и села Буковље.

Трећег маја 11. бригада напада правцем: кота 321 — село Рельци — село Варош — ријека Мрежница са задатком да се пробије преко коте 244 (Госково) ка селу Мрзло Поље и затим дејствује из позадине непријатеља на најјаче утврђени положај непријатељских снага на коти 321 и коти 164 и тако олакша фронтални напад дијелова 6. КНОУ бригаде на овај дио положаја. Око ових положаја јединице бригаде водиле су огорчене борбе 4. и 5. маја.

Шестог маја јединице бригаде, заједно са осталим снагама 4. КНОУ дивизије, ослободиле су Карловац.

Седмог маја бригада је извршила покрет до села Ријеице, гдје је и преноћила. Штаб 11. бригаде добио је наређење штаба 4. дивизије да бригада одмах продужи покрет цестом: село Крашићи — село Ново Село — село Стојдрага са задатком да избије на линију: село Зејно — село Станково, гдје ће добити нове задатке.

Деветог маја јединице бригаде избијају у рејон Стојдрага. Тога дана око 13.00 часова бригада је добила задатак да са једним батаљоном запосједне положаје изнад села Чадар, а затим изврши напад на непријатељске снаге у рејону село Брегана — село Јаснице — Велики Црник — село Мала Долина и на тај начин да помогне снагама 8. КНОУ бригаде које воде борбу на цести: Прилипе — село Чадар — село Кршко.

Наступајући овим правцем, јединице су избиле на помену цесту око 23.00 часова. Задши дијелови непријатеља повлачили су се према Самобору. Један наш батаљон напао их је и у зору 10. маја ушао у Самобор.

Бригада је 10. маја извршила покрет у правцу Брежице, гдје се још тада налазио непријатељ. Једанаестог маја бригада је продужила покрет у одређеном правцу и око 24.00 часова извршиле напад на непријатеља који се налазио сјеверозападно од Брежице. У краткој, али жестокој борби, наше снаге протјерале су непријатеља који се повукао у правцу села Здале, а 12. маја заузеле и ово село.

Дванаестог маја јединице бригаде извеле су покрет у правцу села Јабланице и Јаворак планине са намјером да избију на комуникацију Першје — Злока, којом се још непријатељ кретао.

Тринаестог маја 3. батаљон ове бригаде добио је задатак да нападне непријатеља код села Срботиња. Послије краће борбе непријатељ је био разбијен. У тој борби батаљон је заробио 104 Черкеза, 185 усташа и домобрана. Послије ове борбе батаљон се повукао у село Савана.

Ово је била и посљедња борба коју су јединице 11. КНОУ бригаде водиле у народноослободилачком рату.

У борбама за ослобођење Карловца јединице 11. бригаде убиле су 386, раниле 379 и заробиле 48 непријатељских војника. У истим тим борбама наши губици износили су: 34 погинула, 195 рашених, 5 контузованих и 20 несталих бораца и руководилаца. За изванредно држање у овим борбама похвален је 2. батаљон и чета за везу бригаде, а поред тога још 14 бораца и старјешина из осталих јединица бригаде.

У свом извјештају који је штаб 11. бригаде доставио 15. маја штабу 4. дивизије, између осталог, се каже: „У току борби које је ова бригада водила овога мјесеца у Словенији, за ослобођење Кршко — Брезичко, јединице ове бригаде убиле су 412, раниле 321 и заробиле 1212 непријатељских војника. Наши губици били су 11 погинулих другова."

Уз извјештај је достављен и предлог за похвалу другова који су се истакли у овим борбама. У томе списку предлаже се 53 борца и старјешине за похвалу.

Одлазак ка обали Јадрана

Према наређешу штаба 4. дивизије од 20. V 1945. године 11. бригада добила је задатак да се, са осталим снагама дивизије, пребаци на Јадранско море и смјести у град Шибеник. Правац покрета: Самобор — Писаревина — Табориште — Класнић — Босански Нови — Петровац — Дрвар — Книн — Шибеник.

Двадесетог маја јединице 11. бригаде кренуле су пјешице на овај дуги марш. Трећег јуна бригада је била у Шибенику. Многим војницима и старјешинама бригаде ово је био први сусрет са морем, те су многи убрзо и заборавили на умор.

Истог дана штаб бригаде доставио је извјештај штабу 4. дивизије у коме се каже: „У току мјесеца маја 1945. године, јединице XI бригаде у борбама су убиле 798, раниле 700 и заробиле 1259 непријатељских војника. У тим борбама наши губици били су: 51 погинуо и 223 рањена друга. Заплењено је: 1268 пушака, 76 пушкомитраљеза, 27 стројница, 36 пиштоља, 19 тешких митраљеза, 10 тешких минобацача, 9 лаких минобацача, 4 топа, 3 флака и много друге ратне опреме".

У Шибенику је бригада остала до 10. јуна. За тих седам дана, колико се бригада налазила у овом граду, поправљана је одјећа и обућа. Такођер је поправљан товарни и запрежни прибор, чишћено је оружје и остала опрема. Обављане су обимне припреме за предстојећи покрет.

Десетог јуна штаб 11. бригаде добио је наређење од штаба 4. дивизије од 9. VI 1945. године да изврши покрет у правцу Јајце — Сарајево, гдје ће добити наређење за даљи покрет. Истога дана око 21.00 часова један дио бригаде кренуо је из Шибеника возом до Книна. Пребацивање јединица бригаде настављено је читаве ове ноћи и сјутрадан 11. јуна.

Двадесет другог јуна посљедњи дијелови бригаде пристигли су у Сарајево, гдје бригада остаје два дана на одмору. Двадесет петог јуна бригада изводи покрет пјешнице из Сарајева преко села Мокро — село Видовићи — Хан-Пијесак — село Заклопац — Дрињача, гдје стиже 29. јуна и ту остаје неколико дана на одмору.

Првих дана јула јединице 11. КНОУ бригаде стигле су у свој стални мирнодопски гарнизон Ваљево и ту се размјестиле за стални боравак.

Двадесет петог јуна штаб 4. дивизије доставио је извјештај штабу армије о бројном стању својих јединица. Према овом извјештају, 11. КНОУ бригада има 1530 бораца и руковођилаца.

Шестог јуна 1945. године штаб 11. бригаде доставио је извјештај у ком се дословно каже: „У вези депеше тога штаба од 3-¹1-1945. године, достављамо вам следећи извјештај: Од формирања ове бригаде, то јест, од 2-IX-1943. године до данас у овој бригади погинуло је 523, рањено 1647, умрло од тифуса и других болести 30, заробљено 46 и нестало 55 другова. Тачне податке по овим питањима не можемо вам доставити из разлога што нам је бригодна и батаљонска архива пропала 11-У-1944. године у селу Ракелићи, код Приједора”.

На крају ево и глобалних података о губицима које је бригада претрпјела у борбама против окупатора и његових слугу за вријеме њеног постојања и борби у народноослободилачком рату. Ови подаци узети су и сабрани из свакодневних, петнаестодневних и мјесечних извјештаја које је бригада слала вишим командама. Према овим подацима бригада је имала 329 погинулих, 142 нестала, 8 заробљених и 39 другова умрлих од тифуса и осталих болести. Пошто се од заробљених и несталих није ни један вратио у своју јединицу, нити дошао својој кући, то се слободно може рећи да су и они изгинули, па би то све скупа износило да је бригада имала 518 погинулих другова.

Поред тога, према овим извјештајима бригада је имала 1227 рашених, 29 контузованих и 5 промрзлих другова. Пошто немамо података о томе колико је од ових другова умрло у болницама и амбулантима, а може се претпоставити да је и њих било око 100, онда би цифра износила негдје око 600 погинулих. Она би била приближна стварном сташу, а не разликује се много од извјештаја бригаде који је доставила дивизији 6. јуна.

Према овим подацима ево и губитака које је непријатељ имао у борбама са јединицама 11. бригаде. Погинуло је 4645 непријатељских војника, рашено 3270 и заробљено 2242 непријатељска војника.

Заплијешено је: 2667 пушака, 18 топова, 37 тешких митраљеза, 158 пушкомитраљеза, 29 тешких минобацача, 20 лакших минобацача, 100 аутомата, 109 пиштоља, 8 тромблонских пушака, 3 радио-станица и 109 коша.

Ратне традиције ове бригаде гаји данас Савез удружеша бораца народноослободилачког рата општине Босанска Градишка.

Ђуро МИЛИНОВИЋ

ЗНАЧАЈНИЈЕ АКЦИЈЕ 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ НА КОЗАРИ ПОД КРАЈ 1943. И У 1944. ГОДИНИ

Крајем 1943. године постављен сам на дужност замјеника команданта 11. крајишке НОУ козарске бригаде. Од бихаћке операције, када сам рањен, крајем 1942. године, до доласка у 11. бригаду, налазио сам се са нашим јединицама у Босанској крајини и у источној Босни. Кретао сам се прво уз 3. крајишку НОУ бригаду, а затим са штабом 7. крајишке. Када смо стигли у Олово, затражио сам од комесара 7. бригаде Љубе Бабића да ми дозволи да се вратим у 1. крајишку. Добио сам одобрење да кренем. Прво сам дошао у везу са 3. батаљоном 1. крајишке, одакле сам отишао у штаб бригаде. Баш у то вријеме она се налазила на сектору Крешева и командант Војо Тодоровић правио је план напада на Рајловац и спаљивање непријатељских авиона. Одатле сам упућен на краћи партијски курс у Јајце.

Послије курса, краће вријеме био сам при Врховном штабу НОВ и ПОЈ. Тада су добијени и први официрски чинови. Указом Предсједништва АВНОЈ-а унапријеђен сам у чин капетана. Баш негдје у то вријеме ослобођена је Тузла. Требало је да пођем на дужност у неку јединицу. Било је говора о томе да останем на дужности команданта Пратећег батаљона при Врховном штабу, затим да идем на дужност у Тузлу и слично. У међувремену је у Јајце стигао Славко Родић, командант 5. корпуса, који ме је позвао да пођем с њим. Кренули смо у Рибник. Овдје ми је послје извјесног времена саопштено да треба да кренем на Козару. Прво сам се упутио у штаб 4. дивизије који се налазио негдје у околини Санског Моста. Јавио сам се команданту дивизије Петру Војновићу и комесару Бошку Шиљековићу. Бошко је кретао на Козару, па сам пошао са њим. Стигли смо у Међувође управо када је овдје одржаван велики народни збор.

Послије неколико дана стигао сам у штаб 11. крајишке који се налазио у Божићима, недалеко од Приједора. Било је то под крај 1943. године. Штаб бригаде су сачињавали: Милош Шиљековић командант, Милан Врховац комесар, Љу-

бан Црнобрња начелник штаба. Ја сам именован за замјеника команданта, а ускоро је дошао и Живко Родић за замјеника комесара бригаде.

Први батаљон налазио се према Босанском Новом и Босанској Костајници. Штаб батаљона је био у Прусцима. Командант батаљона био је Бранко Вигњевећ, а комесар Гојко Бјелајац. Други батаљон се налазио изнад Козарца, према Ламовитој, Омарској и Ивањској. Штаб батаљона је био у Бабићима. Командант је био Бранко Поповић, а комесар Славко Хавић. Трећи батаљон се налазио у Црној Долини, повише Приједора. Командант је био Ђуро Милиновић, а комесар Милан Калинић. Четврти батаљон је био према Босанској Градишци. Командант је био Тривун Пралица, а комесар Ђука Трнинић.

Треба напоменути да је и Козарски одред, из кога је настала 11. крајишка бригада, био састављен од великог броја бораца са Козаре. Били су то махом првоборци који су били или у 5. козарачкој, 1. крајишкој или 2. крајишкој, па су као рањени или болесни остали на Козари или су дошли на Козару. Махом су то били старији и већ у борбама прекаљени борци. Бригада је попуњавана млађим борцима са подручја Козаре, а нарочито из Лијевча поља, у коме је становништво мање страдало у офанзиви на Козару.

Скоро сав командни кадар, од десетара до комесара и команданта, све су то били већ искусни ратници. Многи су могли бити команданти и командири, иако су се налазили на дужности десетара, водника. Углавном су то били чланови Комунистичке партије Југославије и политички зрео кадар.

Основни наш задатак у то вријеме био је да се борци политички и војнички припреме за борбу на било ком сектору у нашој земљи. Бригада се почела припремати за покрет са Козаре, а он ће успиједити послје заузимања Приједора 1944. године, када је отишла на сектор Травника и Бусоваче. Тамо су се њени борци веома успјешно борили, исто онако као и на Козари. Бригада се врло добро држала у биткама око Травника, Бусоваче и Зенице.

Штабови батаљона, па чак и команде чета, били су оспособљени за самостално планираше и успјешно извођеше акција. Те квалитете је бригада показала још док је била на Козари, нарочито на рушењу непријатељских возова од Волиње, преко Босанског Новог и Приједора до Бање Луке и у нападу на непријатељске посаде на овим комуникацијама. Јединице, а нарочито батаљони, били су самостални и самостално су дејствовали. Они су били доста удаљени од штаба бригаде, па им је била неопходна самосталност у одлучивању.

Прва велика акција у којој је бригада учествовала ускоро након мога доласка била је бањалучка операција која је изведена на ширем сектору, да би се ослободила Бања Лука. Напад на Бању Луку и Босанску Градишку изведен је 31. децембра 1943.

У бањалучкој операцији је 11. крајишка НОУ козарска бригада имала задатак да нападне и ослободи Босанску Градишку. Уништешем непријатељског гарнизона у Босанској Градишки намјеравали смо да обезбједимо снаге које су нападале Башу Луку, односно, да се онемогући помоћ непријатељским снагама из овога правца. Цјелокупни састав бригаде, четири батаљона, нападао је Босанску Градишку. Успјело се чак и ући у град и дјелимично га заузети. Неке јединице су провеле читаву ноћ у граду, хватајући непријатељске војнике који су били изненађени нашим, тако рекућ, непримјетним уласком у град. Било је то уочи Нове године, па је будност непријатеља била попустила.

Међутим, основни циљ нашег продора у град, рушење моста на Сави, није постигнут. Намјеравали смо да се дуже задржимо у граду, а то би било остварљиво, поред осталог, и минирањем и рушењем моста на Сави. Да је мост срушен, вјероватно бисмо задржали Босанску Градишку у својим рукама и тако спријечили непријатељским снагама надирање према Бањој Луци. ГХшпо мост није срушен, непријатељу су стигла појачања у Босанску Градишку из Славоније, па смо били присиљени да се повучемо.

Батаљони су упућени на своје раније рејоне и положаје. Они су наставили да изводе мање акције на жељезничкој прузи према Босанском Новом, Приједору и Бањој Луци. Поменућу неколико ових акција.

Деветог јануара 1944. јединице 1. батаљона 11. бригаде, поставиле су засједу на прузи код Доње Драготиње. У овој акцији непријатељ је имао двадесет и два мртва, а наши само једног.

Истог дана је 4. батаљон напао упориште Гугунову главицу. Послије краће борбе непријатељ се повукао према Ивањској, оставивши шест мртвих.

Другог дана, 10. јануара 1944. 1. и 3. батаљон напали су упориште у Доњој Драготињи. Пошто је непријатељ био добро утврђен, напад није успио.

Једанестог јануара 1. батаљон се сукобио са непријатељем који је покушао да се пробије из Брезичана. Непријатељ је протјеран у своје упориште.

То су биле неке мање акције и сукоби са непријатељем до средине јануара 1944. године, када су јединице 1. козачке дивизије (Черкези) кренуле од Босанске Градишке и Босан-

ске Дубице на терен Козаре. У вријеме покрета Черкеза прикупио сам, по наређењу команданта бригаде Милоша Шиљегића, дио наше бригаде (3. и 4. батаљон) на Маслин-баир. Један батаљон наше бригаде (могао би то бити 2. батаљон) сукобио се са Черкезима, бранећи нашу болницу у Буковици. На Маслин-баиру смо затекли команданта бригаде Милоша Шиљегића и културну екипу Врховног штаба која се у то вријеме нашла на Козари.

Донесена је одлука да 1. и 3. батаљон крену преко планине у Котурове, а затим да продиру преко Међувођа према Брекињи и Врановцу. Друга група, 2. и 4. батаљон, са снагама Козарског подручја, кренула је према Јабланици и Подградцима. Обе групе су се кретале за непријатељем који је набрзину пролазио тереном, убијајући све, и палећи куће и имовину. Штаб бригаде, по изласку из Козаре, нашао се у Котуровима. Непријатељ је већ био прошао. Одавде смо кренули у Брекишу. Ту је други или трећи дан одржана приредба, на којој је културна екипа Врховног штаба извела програм.

Већ 18. јануара 1. батаљон је у Бабинцу дошао у сукоб са непријатељем који је изашао да пљачка. Јачина ове колоне износила је сто педесет Черкеза и усташа са тридесет колских запрега. Непријатељ је ту имао и једанаест мртвих. Заплијењено је осамнаест коња са амовима и нешто оружја и муниције. Први батаљон је 26. јануара имао сукоб са непријатељем који се кретао јачим снагама од Брезичана и Доње Драготиње у правцу Горше Драготиње. Овом приликом је имао десет мртвих и више рањених.

Сутрадан, 27. јануара, 4. батаљон 11. бригаде дочекао је у засједи на прузи Сводна — Петковац једну непријатељску колону. Непријатељ је имао четири мртва и пет рањених. Истог дана дијелови бригаде су порушили пругу између Брезичана и Драготиње. Оштећено је око два километра пруге.

Познато је да су на Козари људи ступали у борбу добровољно. Ипак, у неким регионима, на примјер, у Лијевчу пољу, Козарцу и околини, вршена је и мобилизација, нарочито под крај рата. Чини ми се да смо имали двије мобилизације у Лијевчу пољу. Мобилисали смо повећу групу од око стотину мушкараца. Углавном су то били младаићи, већ одраније симпатизери или сарадници партизана. Само отежани услови у којима су живјели, спријечили су их да се добровољно јаве, па смо их мобилисали. У Лијевчу пољу имали смо и житницу и извор нових бораца, нарочито послје љетше офанзиве на Козару. Послије ове офанзиве, велики дио подручја Козаре, око Приједора, Дубице, Новог и Костајнице остао је скоро без мушкараца. Многи су већ

били у партизанима, а велики број је отјеран у логоре. Оно што је преживјело, отишло је у партизанске јединице или се налазило на разним задацима ослободилачког покрета у позадини. Зато је природно било што смо и 11. бригаду попуњавали углавном са подручја Лијевча поља, гдје се још налазило људства способног да ступи у бригаду. Долазиле су веће групе младића. Они су онда упућивани на краће курсеве, гдје су учили како се рукује оружјем, а имали су и часове из тактичке обуке. Касније су то били веома добри и храбри борци који су се борили ван Козаре, око Травника, Бусоваче, Зенице и у завршним операцијама за ослобођење земље.

Лијевче поље, без обзира на то што је једним дијелом било под утицајем непријатеља, било је везано за Козару. Народ је био стално уз нас, иако је живио под окупацијом, свакодневно прогањан. О томе колико је непријатељ настојао да сачува свој утицај у Лијевчу пољу види се и из податка да је и у фебруару 1944. непријатељ постављао своје жандармеријске станице, постаје, и стварао упоришта у Церовљанима и Колонији — Дубрава.

У току 1944. године наша бригада је извела низ значајнијих акција. Крајем фебруара су 3. и 4. батаљон минирали пругу и уништили непријатељски мјешовити воз на прузи између Добрљина и Босанског Новог. Непријатељ је имао око сто мртвих. У току ове борбе упућена му је помоћ из Волиње, али није могла проћи поред наших обезбјеђеша.

Иначе, било је много тешкоћа око постављања и маскирања мина. Непријатељ је обично упућивао патроле које су испитивале пругу, терен поред пруге и тек кад прођу патроле наилазио би воз. Практиковали су да упућују само локомотиве које су имале задатак да провјере стање на прузи, да би се иза њих могао упутити транспортни воз. Овако су поступали посебно ако се радило о превозу војске или војне опреме, оружја и другог материјала. Овај воз који је дигнут у ваздух, требало је да иде у Бихаћ.

Приликом минирања пруге морали смо увијек пропустити патролу или локомотиву која испитује пругу. Непријатељ је такође обичавао да напред ставља вагон са теретом (шљунком или слично), под којим долази до експлозије. Минер, који је требало да активира мину, морао је бити вјешт и хладнокрван. Када је наишао овај воз, минер Фрањо, коме сам заборавио презиме, активирао је мину када је било најјелисходније. Одмах је оштећено неколико вагона, пуних њемачких војника и ратног материјала. Сручили смо ватру по вагонима и нисмо дозволили непријатељу да се развије и пружи јачи отпор. При крају борбе са стране Сане,

од Дивуше и Двора, отворио је ватру из артиљеријских оруђа, па смо се морали повући. Непријатељ је имао доста мртвих и рашених. И на нашој страни било је неколико мртвих и рашених бораца, али се не сјећам шихових имена. Сјећам се да је Милош Кондић, командир чете из 3. батаљона, био теже рањен у ноге.

У овој акцији нарочито се истакао поменути минер Фрањо. Он је још 1943. године дошао код нас у партизане са пушкомитраљезом. Био је млађи човјек, родом од Дрниша. Мобилисан је у домобране и завршио неку школу за минере. Био је храбар борац и способан минер. Његовом заслугом постављене су и добро маскиране мине.

Миља Бијелић се такође истакла храброшћу у овој акцији. Упала је у један вагон и поубијала непријатељске ВОЈнике. Послије акције разговарао сам са Миљом. Одговорила ми је једноставно да се није плашила, само се чувала да је неки непријатељски војник не ухвати за косу. Имала је јаку бујну црну косу.

Неколико дана послје тога, 4. марта, бригада је напала једну непријатељску колону, јачине око хиљаду војника, која се кретала цестом Босански Нови — Приједор. Непријатељ је имао око сто мртвих и рањених војника и педесет убијених коња. Бригада је имала четрнаест мртвих и исто толико рањених бораца. Било је то ближе Петковца, према Сводни. Наше снаге налазиле су се прикривене у шуми повише цесте. Једна непријатељска колона је прошла изнад нас, повише Петковца. Ова борба је била врло жестока и трајала је неколико часова. У овој акцији погинуо је командир чете из 1. батаљона Гојко Гајић, затим водник Драгутин Арсенић из Јохове, и десетар Штековић, из Календера.

Послије смо имали више акција на прузи Волиња — Босански Нови — Приједор.

Тако су 20. марта 1944. 2. и 3. батаљон 11. бригаде уништили на прузи Босански Нови — Волиња теретни воз од четрдесет пет вагона. Непријатељ је имао тридесет седам мртвих и рањених војника.

Слиједећег дана, 21. марта 1944. дијелови 1. и 4. батаљона 11. бригаде напали су непријатељску колону која се кретала цестом Ивањска — Козарац и нанијели јој губитке од петнаест мртвих и десет рањених, док су јединице бригаде имале само два рањена.

Истовремено су на прузи Босански Нови — Приједор 2. и 3. батаљон напали непријатељски воз, уништили осам вагона и нанијели непријатељу губитке од око четрдесет мртвих и рањених и шест заробљених. Ми смо имали три мртва и два рањена борца.

Три дана касније, 24. марта, 1. и 4. батаљон сукобили су се са непријатељском колоном која се кретала од Ивањске према Приједору, код села Верића. Непријатељ је имао двадесет мртвих и двадесет пет рањених, док су губици наших батаљона износили три погинула и пет рањених бораца.

Народни херој Микан Марјановић, замјеник команданта 11. крајишке бригаде и Живко Радић, помоћник комесара са командним кадром исте јединице у разматрању предстојећих задатака (Хан Компанија — Витез, јесен 1944. године)

Четвртог априла су 2. и 3. батаљон 11. бригаде напали између Благаја и Мартин-брода непријатељски воз и уништили тридесет вагона и две локомотиве. Непријатељ је имао шездесет три мртва и двадесет четири заробљена. Заплијешена је већа количина муниције и другог материјала. Наше јединице су имале једног мртвог и три рањена борца.

Ови батаљони су и 7. априла водили борбу са непријатељем на линији Добрљин — Благај — Грабашница — Марини — Јутрогушта. Непријатељ је тога дана кренуо са јачим снагама да изненади наше снаге и нанесе им губитке. "Успио је да се пробије на Каран и Пастирево, али се под притиском наших јединица истог дана повукао у своје гарнизоне, претрпјевши губитке од око двадесет мртвих и десет рањених. Наши су имали три мртва, шест рањених и два нестала борца.

Под крај априла, дијелови 11. бригаде су на прузи Приједор — Босански Нови, код Петковца, напали транспортни

воз и уништили десет вагона. Непријатељ је имао сто мртвих и сто педесет рањених. Бригада је имала једног мртвог и шест рањених бораца.

У ово вријеме посебно се истицала извиђачка чета наше бригаде, у којој је командир био Стојан Грујичић Јаруга. У прво вријеме постојали су само извиђачки водови, а касније су формиране чете при штабу бригаде. Чета је имала специјалне задатке: да извиђа, осматра и хвата војнике, преко којих би се добило обавјештење о непријатељу. Јаруга је био прави мајстор за овакве подухвате. Био је необично храбар борац, али немирна духа.* Интересантно је напоменути да је у акцијама био веома добар и храбар, могао је да руководи јединицом, али чим нема акција, дешавало се да прави грешке. Није могао да мирује, већ је стално одлазио, смишљао и нешто комбиновао. Њему је више одговарало да самостално, чак и по цијену да ризикује живот, нешто изведе. Често су то биле врло опасне и ризичне акције, као она, на примјер, у Љескарама, између Приједора и Љубије. Пребацио се са четом преко Сане, затим прешао пругу Приједор — Љубија и дошао у Љескаре. Ту је дочекао непријатељску сатнију која је ишла из Љубије у Приједор. Направио је засједу непосредно уз цесту. Када је наишао непријатељ, бомбама и аутоматима, уз муњевит јуриш, уништио је пот-

„Били смо у акцији на непријатељско упориште које је било осигурано бункерима и рововима, а бранило га је 60 зликоваца-оружника. Упориште су нападала три вода. Бомбашку групу водио је народни херој Стојан Грујичић Јаруга.

Послије заузимања упоришта бомбаши су причали: „Жици смо се привукли у лежећем ставу. Испред нас је ишао Јаруга. Пред жicom смо наишли на стражара. Јаруга му иде лаганим кораком усусрет. Стражар га примјећује и преплашен почиње викати на узбуну. Док је стражар узимао пушку на готовс, Јаруга је прескочио жицу и истраго стражару пушку из руку. Плануо је метак, али Јаруга није био рањен. Он јури даље у постају. Жандари скачу неодјевени, у гаћама и кошуљи, хватају митраљезе и јуре према нама. Наши бомбаши бацају бомбе. Чује се јаук. Један жандар са митраљезом трчи према Јаруги. Овај руком хвата митраљез и виче: „Предај се!“ Жандар јауче. „Не дајте, браћо, оте ми митраљез!“ Један бомбаш притрчава Јаруги који се налази у опасности и окида на митраљесца, али пушка сткааује. Што није учинио метак, извршава кундак; митраљезац пада ка земљу.

Бомбаши гоне обезглављеног непријатеља. Један бандит баца бомбу. Наш бомбаш Милан хвата је руком и враћа у бункер. Друга бомба пада пред Јаругу. Он једва успијева да прилегне; бомба експлодира, Јаруга се три пута преврће. Ми мислимо да је мртав. Међутим из дима и прашине он скаче, неозлијеђен и разјарен с митраљезом у руци, вичући: Нисам ни рањен, ни мртав! Напријед на бункере!”

(Из „ОСЛОБОЂЕЊА“, број 16, новембар 1944).

пуно ову непријатељску јединицу. У том невјероватно оштром и брзом окршају имао је само двојицу рашених партизана.

У 1944. години имали смо у батаљонима пратеће, митраљеске и минобацачке водове, а у батаљонима обавјештајне официре.

Без обзира на то што смо имали добра обавјештеша о снагама и покретима непријатеља, 11. маја 1944. изненада су нас окружиле непријатељске снаге у рејону Ракелићи — Миљаковци — Ћела. Двије колоне шемачке 373. легионарске дивизије, једна наступајући из Приједора према Козарцу, а друга из Приједора према селу Ћели, успјеле су окружити наш 3. и 4. батаљон. Послије оштре борбе наше јединице извршиле су пробој на ријеци Гомјеници и преко пруге Приједор — Козарац избиле на Козару. Непријатељ је имао петнаест мртвих и више рашених. Наши губици износили су четрнаест мртвих, тридесет девет рашених и више несталих бораца.

Управо у то вријеме у овом дијелу Босанске крајине налазиле су се јаче непријатељске снаге које су се припремале за десант на Дрвар и за последшу већу офанзиву на овом простору. Мислим да је и са наше стране било извјесног потцјешиваша непријатеља, јер смо сматрали да смо толико снажни и ојачани, да нам не може ништа. Због тога смо бригаду раздвојили на два дијела. Дио снага, чини ми се 1. и 2. батаљон, налазио се на лијевој обали Сане, према Љубији и Санском Мосту, док су 3. и 4. батаљон са штабом бригаде остали у рејону Ракелића и Миљаковаца. Овај дио нашао се у опасном трокуту. С једне стране имали смо јак приједорски гарнизон, ријеку Сану, цестовну комуникацију Приједор — Сански Мост, а с друге рјечицу Гомјеницу, железничку пругу Приједор — Баша Лука и цестовну комуникацију Приједор — Козарац — Баша Лука. Иза нас, на правцу према Сасини, такође се налазио непријатељ. На терену гдје смо били дјеловао је четнички командант Васо Мијатовић са својим снагама. Дакле, био је то врло неподесан терен за одбрану од јачих снага непријатеља.

Непријатељ је, изгледа, знао за наше присуство и којим снагама располажемо, па је припремио изненадни напад не би ли нас опколио. Уз све то нисмо били благовремено обавјештени о намјерама и покрету непријатеља. Имали смо наређеше да снаге држимо према Приједору, непосредно уз жичану ограду. Колико се сјећам, 3. батаљон се налазио према Приједору, на десној обали Сане, према Пејићима, док је 4. батаљон био према селу Ћели и Саничанима.

Поред два батаљона, на овом сектору су се налазили и остали приштапски дијелови бригаде. У штабу смо били Љубан Црнобрша, начелник и ја, као замјеник команданта бригаде. Командант бригаде Жарко Згошанин налазио се са другим дијелом бригаде преко Сане. Мислим да је тамо била и извиђачка чета бригаде.

Ујутро рано 11. маја нисмо ништа примјећивали. Све је текло по распореду. Батаљони су били на својим положајима. Кад се мало разданило стигло је обавјештеше о покрету непријатеља. Погледао сам у правцу Томашице и примјетио јаче непријатељске снаге које су се кретале од Козарца. Била је то пјешадија. Ишла је у колонама према нама, али заобилазно. Оцијенио сам да је намјера непријатеља да нас опколи. Нисам знао каква је ситуација према Гомјеници и жељезничкој прузи Приједор — Козарац. Батаљони су се налазили на широком простору и доста удаљени један од другог. Требало нам је времена да се концентришемо да бисмо могли извршити пробој, било у ком правцу. Сана је била дубока и било је немогуће прегазити је. Ако бисмо кренули према Марићкој и евентуално према Сасини, не бисмо могли прикупити батаљоне. С друге стране, непријатељ нас управо са тог правца опкољава. Радило се о времену које нам није ишло у прилог. Непријатељ је био у покрету и сваки час долазио у повољнији положај. Закључио сам да нема другог излаза него прикупити снаге и пробити се преко Гомјенице, прећи жељезничку пругу и цесту између Приједора и Козарца и избити на Козару. Предложио сам то начелнику штаба Црнобрши и он се с тим сложио.

Овај правац давао нам је извјесне предности. Ту су биле најслабије непријатељске снаге. Терен је овим правцем био покривен ниским растињем, жбушем и слично, што нас је штитило од прецизног осматрања. Када је стигао наш 3. батаљон пошли смо одређеним правцем. Међутим, непријатељ је осјетио наше намјере, па нам је припремио засједу. Дочекао нас је један његов извиђачки батаљон у засједи на жељезничкој прузи. Тек тада смо видјели да смо потпуно опкољени. Није било другог излаза него на јуриш извршити продор према Козари. Не осврћући се на губитке ишли смо напријед, сломили отпор не само њемачког извиђачког батаљона, него и четника Васе Мијатовића. Можда су баш четници обавјестили Нијемце о нашем присуству на овом терену, па су заједнички припремили опкољаваше. Очекивали смо да ће нас непријатељ дочекати и на цести Приједор — Козарац, али га ту није било. Вјероватно није претпостављао да бисмо могли покушати пробој на овом правцу.

Прегазили смо густу њемачку засједу, али уз веће губитке. Ту је погинуо и комесар 4. батаљона Ђука Трнинић. Највише је страдало бораца у приштапским јединицама, а нарочито комора. Непријатељ је успио да постигне изненађење. Наши дијелови који су били задужени да на вријеме осјете непријатеља и обавјесте штаб, били су изненађени и уништени. Пошто су нам препадом уништили извиднице, непријатељ се слободније кретао према нашим снагама.

Батаљони су успјели да се извуку, док су непријатељске снаге продужиле покрет према Санском Мосту.

Управо тих дана други дио бригаде, 1. и 2. батаљон, водили су борбе према Љубији и Санском Мосту. Посебно жестоке борбе имао је 13. маја 2. батаљон против јединице која је кренула из Љубије. Послије жестоке борбе непријатељ се морао повући. Сутрадан, 14. маја, 1. и 2. батаљон водили су трочасовну борбу са непријатељем који је поново кренуо из Љубије према Санском Мосту. Непријатељ је имао двадесет два мртва и двадесет девет рањених војника, а ми шест рашених.

Бригада је током љета 1944. године водила свакодневне борбе. Највише је акција и сукоба имала према Добрљину, Босанском Новом, Приједору и Башој Луци. Тако је 9. јула 1944. ослободила Козарац, који су браниле усташе. У току ове борбе погинуло је двесто шест, а рашено педесет осам усташа. Бригада је имала осам мртвих и шеснаест рашених. Већ 12. јула је напала колону која је кренула из Приједора за Козарац да га поново заузме. Непријатељ је враћен уз губитке од педесет седам мртвих и шездесет пет рашених војника, док је бригада имала само три рањена борца.

Непријатељ је поново кренуо 17. јула према Козарцу. На путу између Приједора и Козарца 11. бригада је водила осмочасовну борбу са два батаљона и нанијела им губитке од сто двадесет четири мртва и сто четрнаест рањених војника, док је она имала четири мртва и петнаест рањених. Непријатељ је био сатјеран у Приједор и ускоро смо почели припреме за ослобађање овога града.

У нападу на упориште у Приједору 7. — 8. септембра 1944. учествовала је комплетна наша 11. бригада, са јединицама 6. и 8. бригаде и Тимарским и Подгрмечким одредом. У то вријеме командант наше бригаде био је Мићо Колунџија.

Бригада је нападала са сјеверне стране, од Козаре, обухватајући сектор од десне обале Сана према Брезичанима и даље до Силоса према Козарцу. Штаб се налазио у Тубинима, у селу Брезичанима. Доста брзо смо савладали јак гарнизон. Након ослобађања Приједора, два батаљона бри-

гаде. Други и Четврти, са којима сам и ја кренуо, наставила су даље према Босанском Новом ради уништења посада на овом правцу. Заузели смо жељезничку станицу у Брезичанима, затим Драготињу и Мартин-Брдо. Ту смо мало застали. У току ноћи овдје смо дочекали јаче непријатељске снаге које су се повлачиле од Љубије. Са Нијемцима и усташама били су и четници Васе Мијатовића. На такозваном напојишту на Сани уништене су јаче непријатељске снаге. На другој страни Сане, дијелови 8. бригаде такође су уништиле колону која се повлачила према Босанском Новом и четнике Васе Мијатовића. Непријатељски војници били су се разбјежали по околним селима, па их је народ хватао и доводио у наше јединице. Тако је завршена операција ослобађања Приједора и околине, у коју непријатељ није више успио продријети.

Одавде смо кренули на нови задатак. Укључени смо у припрему за наступање према Бањој Луци.

Наша 11. бригада добила је задатак да нападне упориште у Босанској Градишци. И овог пута један од наших најважнијих задатака било је рушење моста на Сави. Размишљали смо о томе да направимо неки сплав, на коме бисмо монтисали експлозив, пустили низ Саву до моста и тако га минирали. Али ову замисао нисмо могли остварити. И овог пута је одлучено да се мост заузме на јуриш, убацивањем наших јединица у град. Међутим, десило се нешто непредвиђено. Уочи нашег напада нове непријатељске снаге пристигле су у Босанску Градишку, а ми смо планирали напад имајући у виду само снаге које су се стално налазиле у граду.

Када смо пошли у напад и почели јурише осјетили смо јак отпор. Пред нама је било више снага, можда и неколико пута више него што је прије стационирано у овом упоришту. И поред великих напрезања нисмо успјели да потпуно извршимо задатак. Нисмо срушили мост на Сави нити смо град заузели. Међутим, успјех ове акције био је значајан по томе што смо спријечили продор непријатеља из Посавине и Славоније према Бањој Луци коју су нападале наше снаге. Сјећам се, добили смо тада неколико кратких наређења од Шоше, начелника Оперативног одјељења 5. корпуса. Поручивао нам је: „Козарчани, држите се! Немојте да се обрुकате! Не дозволите да непријатељу стигне помоћ из правца Босанске Градишке у Башу Луку!" Овај задатак бригада је извршила, иако није ослободила Босанску Градишку.

Послије напада на Босанску Градишку наша бригада се повукла на краћи боравак на Урије, код Приједора. Након краћег одмора кренула је са Козаре правцем Сански Мост —

Кључ — Мркоњић-Град — Јајце — Доњи Вакуф — Бугојно. Овдје, у Бугојну, подијељена су одликовања борцима. Ту је Стојан Грујичић Јаруга добио Орден народног хероја.

Отада наступа други период, када ће бригада и ван подручја Козаре испољити све своје борбене особине, тукући непријатеља све до коначног ослобођења.

Микан МАРЈАНОВИЋ

У 11. КРАЈИШКОЈ НОУ КОЗАРСКОЈ БРИГАДИ ЈЕСЕНИ 1944. ГОДИНЕ

У саставу 4. крајишке дивизије налазиле су се три бригаде, Шеста, Осма и Једанаеста. Шеста и Осма формиране су раније, док је Једанаеста, састављена углавном од бораца са Козаре, формирана у јесен 1943. Ове три бригаде често су учествовале у заједничким акцијама. Отуда сам Једанаесту од оснивања познавао, иако је више била оперативно везана за Козару и шено подручје.

Негдје под крај јула 1944. позван сам у штаб 4. крајишке НОУ дивизије, гдје ми је комесар дивизије саопштио да треба да идем на дужност команданта 11. крајишке НОУ козарске бригаде. Морам признати да сам се у извјесној мјери изненадио таквој одлуци штаба дивизије. Било ми је тешко. Не због тога што треба да идем у 11. бригаду, него, искрено речено, жао ми је било напустити 6. бригаду. У њој сам, тако рекућ, никао и растао од командира чете, преко команданта батаљона, замјеника команданта бригаде и најзад команданта бригаде. И коначно, познавао сам ову бригаду, све њене батаљоне, не само руководећи кадар, него и знатан број борачког састава. Од руководећег кадра познавао сам скоро свакога, од водника и делегата, до штаба бригаде. Зато сам оправдано поставио питање, зашто да идем у 11. бригаду?

Комесар дивизије саопштио ми је да је о томе било говора на састанку дивизијског комитета КПЈ и да је донесена таква одлука. Дотадашњи командант 11. бригаде Жарко Згоњанин био је упућен на нову дужност. За команданта 6. бригаде био је одређен Миланчић Миљевић, а за команданта 8. бригаде Сајо Грбић. Комесару дивизије поставио сам питање зашто један од ових другова не би ишао за команданта 11. бригаде, па би се на тај начин именовао само један нови командант бригаде, а овако долазе нови команданти у све три бригаде. Комесар дивизије Димитрије Бајалица Баја рекао је да су о свему томе размишљали и да је моја примједба реална, али да је штаб дивизије ипак одлучио да је моје именовање за команданта 11. бригаде најподесније. Једанаеста

крајишка козарска бригада, подсјетио ми је Баја, у току љета 1944. године, у два наврата, имала је тешке губитке. У мају 1944. непријатељ је изненадио ову бригаду у рејону Миљаковаца. Два батаљона су се у групама тешко извукла, уз знатне губитке. Бригада је имала исто тако велике губитке приликом рушења веза између Приједора и Санског Моста. Истина, и остале бригаде су имале губитака у акцијама, али су ова два случаја у 11. бригади оцијешена као већи промашаји. Ови губици су негативно дјеловали на расположење у бригади. Јер, изгубити на стотине бораца у оно вријеме била је велика и тешка ствар. То се, разумљиво, морало одразити на морално-политичко стање у јединици.

Баш у то вријеме, када је требало да кренем у 11. бригаду, она се налазила на предаху у селу Брдарима и околини Санског Моста.

Као борац, руководилац и комуниста прихватио сам се дисциплиновано постављеног задатка. На пут сам кренуо 2. августа 1944. У штаб 11. козарске бригаде који се налазио у Брдарима, стигао сам истог дана. Тамо нисам никога ближе познавао. Истина, раније сам се сусретао са Јоцом Марјановићем, када је био комесар 12. крајишке, а сада комесар 11. бригаде, али је све то било кратко и у пролазу. Замјеника команданта, Микана Марјановића, и замјеника комесара, Живка Родића, раније нисам познавао.

За мене је први сусрет са друговима из штаба бригаде био врло пријатан. Веома радо су ме прихватили. Требало је да упознам јединицу, стање, задатке и проблеме. Другови из штаба бригаде обавијестили су ме о стању у бригади и почели смо да радимо.

Пошто у то вријеме није било неких већих борбених задатака, било је довољно слободног времена. Договорили сам се са друговима у штабу да кренем у батаљоне. Ишао сам да се упознам и разговарам са свим руководиоцима у батаљонима, од десетара, преко командира водова, делегата, команди чета и штабова батаљона. Тако би сав руководећи кадар у батаљону бивао на окупу када сам долазио на разговор.

Први мој овакав састанак био је у 1. батаљону, код команданта Мирка Башића и комесара Микулића. Метод мога излагаша и разговора, осјетио сам, био је за њих просто изненађујући. Они су ме невјероватно пажљиво слушали и прихватили излагаше. Добио сам утисак да су стекли у мене повјерење и на њиховим лицима осјетио сам задовољство. Кад сам обишао све батаљоне стекао сам детаљан увид у сташе у бригади. Осјетио сам да нисам оно чега сам се највише плашио — да ће борци тако схватити, странац за њих. То ми је било посебно драго.

Команданти батаљона у то вријеме били су: Мирко Башић 1. батаљона, Душан Обрадовић 2. батаљона, кратко вријеме, а затим је дошао Ђуро Вученовић Бусен, Ђуро Милиновић 3. батаљона и Триво Пралица 4. батаљона.

У бригади сам остао од августа 1944. до априла 1945. За то вријеме било је више кадровских промјена у четама и батаљонима. Многи команданти и комесари батаљона отишли су на нове дужности у друге бригаде, а на шихова мјеста долазили су други. Такве кадровске промјене биле су врло честе. Битно је то што се бригада за релативно кратко вријеме средила и била спремна за нове акције.

Занимљив је један детаљ из времена непосредно пред мој долазак. У бригади сам нашао једну групу младића, дјечака од 15 до 18 година, који су били слабо обучени и скоро боси. Никола Рончевић изводио је са њима обуку. Били су без оружја, али су вјежбе изводили врло савјесно и дисциплиновано. Приликом поласка у акцију на Приједор, септембра 1944. они су распоређени по батаљонима. Послије ослобођења Приједора више их нисам могао препознати. Сви су се у Приједору добро обукли и наоружали. Стајали су у строју са осталим борцима и нису се од њих разликовали.

Управо тих дана је радио „Слободна Југославија“ пренио вијест да је Стојан Грујичић Јаруга одликован Орденом Народног хероја. Нешто раније Микан Марјановић је био проглашен Народним херојем. Обојица су уживала опште симпатије. Скоро сваки пут кад сам разговарао са комесаром дивизије телефоном, упитао би ме: „Шта ради Микан? Гдје ти је Јаруга?“ Стојан Грујичић Јаруга био је командир извиђачке чете. Иначе, био је немирна душа. Дешавало се да га једноставно нестане из јединице, некуд се изгуби. Одлазио је и у Сански Мост.

Баш у то вријеме о непријатељу се нису могла добити потребна обавјештења. Просто речено, није се могло ништа добити, никакав ближи податак, осим да припрема већу акцију. Непријатељске снаге налазиле су се у Приједору, ЈБубији и другим гарнизонима са спољним утврђењима и линијама.

Почели смо да добијамо приговоре од штаба дивизије како нисмо у могућности да ухватимо неког непријатељског војника. И мени, као команданту бригаде, било је то непријатно.

Једнога дана позвао сам командира извиђачке чете Стојана Грујичића Јаругу. Интересовао сам се, пошто располаже јаком извиђачком четом, да ли је у могућности да на погодан начин, на препад, на примјер, нешто направи и дође до података. Рекао ми је да може, али треба да га пустим и не

*Партизанске јединице у маршу кроз ослобођени Приједор
(јесен 1944. године)*

питао за њега макар три дана. Сјетио сам се тада упозорења комесара дивизије и помислио сам на посљедице које могу бити непријатне за Јаругу и борце са њим. Договорио сам се са друговима из штаба бригаде да му дозволимо слободу акције. Рекао сам му да направи план. Он ми је напоменуо да ће узети групу од 25 људи и са њима кренути у акцију. И стварно, отишао је негдје према Љубији. Није га било двије ноћи. Трећу ноћ, 23. августа, негдје пред свиташе, стиже шегова колона. На коњима је носио заплијењено оружје, опрему и друго. Водио је по једног непријатељског војника из милиције, домобрана и њемачког војника. Јаруга, расположен и насмијан, извјестио ме је: „Ево, друже команданте, довео сам од свих по једног непријатељског војника, а оно друго сам средιο!“ Упитао сам га шта је урадио, а он је одговорио да је ликвидирао посаду на жељезничкој станици у Љубији. Испричао ми је како је то радио, како је лежао у некој бујадии извиђао, пратио како се обавља смијена страже и обилазак. И увече, када су дијелили вечеру, он је, под фирмом усташке патроле, наишао уз пругу, изненадио непријатеља, не дозволивши му ни метка да испали. Била је то смјела и одважна акција која нам је била веома важна. У њој је ликвидирао 36 усташа, међу којима и један по-

ручник. Заплијењено је 3 пушкомитраљеза, 21 пушка и 2.000 метака.

Под крај августа 11. бригада кренула је са сектора око Санског Моста на подручје Козаре. Више се не сјећам гдје смо све боравили, јер то подручје нисам довољно познавао. Знам да смо били у селу гдје се налазио Окружни комитет КПЈ, да су у то вријеме свакодневно пролазили савезнички авиони према Њемачкој, да су једнога дана из оштећеног авиона искочила два енглеска падобранца и спустила се на нашу слободну територију.

У међувремену уследила је одлука о нападу на гарнизон Приједор. Бригада је почела припреме за напад, јединице су се прикупиле уочи дана напада у једној шуми, 2—3 км сјеверозападно од Приједора. Стигао је и Јосип Мажар Шоша. Показао нам је план и распоред непријатељских снага у Приједору и изложио план напада. Затим нам је изнио задатак наше 11. бригаде. Мени је, показујући план Приједора, дословце рекао: „Мићо, ово је мозак одбране непријатеља." Било је то командно мјесто одбране. „Уништити ово," додао је Шоша, „значи ослободити Приједор. То се повјерава борцима 11. крајишке бригаде. За извршење овога задатка одговоран си ти са штабом бригаде", додао је Шоша. Никаквих више договора, полемика или расправа око тога није било.

Послије пријема задатка од команданта дивизије, штаб 11. бригаде се састао и договорио. Касније смо позвали штабове батаљона и поставили им задатке.*

Командант је завршио објашњавање задатка који је 11. бригада добила у нападу на Приједор. Чланови штабова батаљона, пажљиво саслушавши излагање, пратећи га на скици Приједора која је стајала гред њима на столу, добили су ријеч да се сами изјасне ко ће примити најтежи задатак — наступање на челу клина. То, међутим, није било једноставно. Свако је највише имао повјерења у свој батаљон. Дато је још неколико упутстава и ми смо се разишли да искористимо су-трашњи дан за припремање акције. Приједор се мора ослободити! — тако је рекао генерал, командант корпуса.

Сутрадан у 2. батал^ону требало је изабрати бомбаше, митраљесце и борце који ће сачињавати ударну групу. Јавило се 60. Добили су по десегак бомби и бацач који пробија зидове. Одржан је састанак са десегарима и водницима, митраљесци су подмазали оружје, очистили муницију — застоја не смије да буде. Муниције има доста и — речено је — рафали нека буду дужи него иначе, ватра мора бити непрекидна. Предвече је смотра бригаде. Командант и комесар бригаде говоре. „Хоћемо!" — био је громки одговор из стотине груди на шихове позиве. Мајор Црвене армије који је такођер присутан, дарује своју стројницу најбољем борцу у бригади. То је бомбаш 1. батаљона Бошко Вицановић.

Послије неколико часова, у првом налету на жичану препреку, Бошко је рањел. Рана је била лака, он се превео и одмах вратио у

План је био да на Приједор нападамо онако партизански, продором у виду клинова у центар, управо тамо гдје је Шоша рекао да је најважније упориште.

Главни задатак у бригади добио је 3. батаљон са командантом Ђуром Милиновићем. Били смо упознати да су непријатељска утврђења уређена по свим фортификацијским правилима, да постоје бункери повезани међусобно, да се пред утврђењима, са спољне стране, налази бодљикава жица са минским пољем.

Имали смо већ искуства у нападу на оваква утврђења. Понијели смо потребан материјал, даске, ћебад, те све друго што је могло да послужи за прелазак преко жице. Одређене су групе бораца које су правиле пролаз кроз спољну одбрану и уклашале препреке. Кренули смо 7. септембра и, тако рекућ, неочекивано брзо смо упали у центар града. За сат и нешто више, централне тачке упоришта већ су биле ликвидирани, тако да смо у зору имали само да покупимо разбијене непријатељске групе и да их ликвидирамо или заробимо.

Негдје око 10 часова стигао је у град Славко Родић, командант 5. корпуса. Дошао је од Санског Моста. Сусрели смо се при прелазу жељезничке пруге. Пришао ми је. Срдачно смо се поздравили и пољубили. Честитао ми је на успјеху. Затим се интересовао шта још има да се уради.

борбу све до ликвидације града, јер — по његовом — руска стројница је најљепши дар у његовом животу и треба га оправдати. И он се заиста истрајно борио.

Већ је 3 минута преко 10 сати. Батаљони су се привукли жици. Али неопажено се није могло прићи. Отворена је паклена митраљеска ватра. Наши бацачи и артиљерија засули су центар града брзом палбом. Чело клина се начас мало ускомешало. Два друга су рањена. У том моменту политички комесар 1. батаљона, друг Славко, са револвером у руци искочио је на чело батаљона. Двије mine из бацача су погодиле бункер и комесар је већ са два ггушкомитраљесца јурнуо капријед. Читав батаљон га је слиједио. Лијево већ су продрли и други батаљони. Спољна одбрана је пробијена. У незадрживом налету, батаљони су се за свега неколико минута нашли пред стожером луковније. Уза зидове растресите колоне продиру у центар града. Митраљези засипају ватром прозоре и крче пут. Непријатељ је ошамућен и на неким тачкама унутрашње одбране није нас смио ни сачекати. Кратак отпор код католичке цркве је ликвидан и са торња већ одјекује побједнички звук звона. Наши су овладали гимназијом, срезом, хотел „Балканом“ и ухватили везу десно са сусједним јединицама. Непријатељске хаубице које су са положеним цијевима успјеле да опале свега неколико граната, између самих зидова кућа, падају у наше руке. Наши су се ухватили тврдох зграда и начинили мали предах да се среде. Ситуација се повољно развија. У граду се већ налази и штаб бригаде и непооредно командује даљим током борбе. Дугачке колоне заробљених домобрана, са официрима, дефилију у заробљенички логор.

Бригада се ускоро прикупила и смјестила негдје источно од Приједора, мислим у селу Чиркин Пољу. Ту смо се неколико дана одмарали.

У међувремену услиједиле су припреме за напад на Бању Луку. Била је то, у ствари, офанзивна операција снага 5. ударног корпуса. Задатак 11. крајишке козарске бригаде био је да нападне гарнизон у Босанској Градишци. Основни задатак наше бригаде био је да спријечи продор непријатеља од Босанске Градишке према Бањој Луци и тако омогући нашим снагама које су нападале гарнизон да га ликвидирају. Да би се то што ефектније извело, бригада је имала задатак да нападне Босанску Градишку и заузме је.

Направили смо план напада. Међутим, непријатељ је осјетио концентрацију наших снага према Башој Луци. 14 управо те ноћи када је требало да нападнемо гарнизон, у Босанску Градишку су стигле јаке непријатељске снаге о којима нисмо имали обавјештења. Тако смо у првом налету на Босанску Градишку наишли на јак отпор. Због надмоћности непријатеља нисмо успјели да заузмемо Босанску Градишку. Али, основни задатак смо извршили: спријечили смо непријатељским снагама да од Босанске Градишке крену према Башој Луци.

Бањалучка операција трајала је неколико дана. Наша бригада је водила борбе са непријатељевим снагама у Лијевчу пољу, одбијајући њихов покушај да продру према Ба-

Избијашем на санску ћуприју, читав дио града је очишћен. Непријатељ се још држи на линији од Урија, преко Силоса до Саве, доминирајући главним позицијама у граду, а наше снаге изнутра развијају се за напад у леђа непријатељској одбрани. Изван града Швабе туку из два противавионска митраљеза. Ми нисмо навикли на њихово дејство. Експлозије њихових зрна засипају читаву једну просторију. Чађо са противколцем неуморно туче у правцу Силоса панцирним гранатама. Кад смо, по ликвидацији града, разгледали ову тврђаву од бетона и жељеза, видјели смо на десетине рупа које је избушио наш противколац.

Непријатељ пружа очајнички отпор са једне доминирајуће чуке на Уријама. Ујутро се на том сектору нашао командант бригаде. „Миловане — рекао је командиру 3. чете — упутићеш један вод иза ових зграда бочно на бункер, а два фронтално. Чука има по цијену жртава до зоре да се ликвидира!" Милован је озбиљно схватио свој задатак. Заклопарали су митраљези, чуле су се неколике ручне бомбе и све је било готово. Очистити преостале бункере није био тежак посао. Ускоро смо избили и до оних проклетих противавионских митраљеза и гледамо их како лијепо изгледају у нашим рукама.

Град је потпуно и чврсто у нашим рукама.

(Из „ОСЛОБОЂЕЊА", број 13, 20. септембра 1944).

њој Луци. У тим борбама су неке наше јединице потиснуте, али и поред тога, док су трајале борбе у Бањој Луци, непријатељ са ове стране није прошао.

Послије ових борби наша бригада се повукла на краћи одмор на јужне падине Козаре, према Приједору. Одатле, са Козаре, ускоро смо кренули са осталим јединицама 4. крајишке дивизије према централној Босни.

Мићо КОЛУНЦИЈА

У 1. ЧЕТИ 1. БАТАЉОНА 11. КРАЈИШКЕ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

На темељу наредбе штаба 2. босанског ударног корпуса, од јединица Козарског народноослободилачког партизанског одреда формирана је, 8. септембра 1943. 11. крајишка козарска бригада.

Распоред чета и батаљона у бригади остао је исти као и раније у одреду. Није било промјена у именима чета. Био сам и даље командир 1. чете 1. батаљона. Командни кадар, у то прво вријеме, остао је и даље на својим дужностима. Наш 1. батаљон који се приликом формираша бригаде налазио на зборном мјесту, вратио се на свој терен, према Босанском Новом. Ускоро иза тога, 24. септембра, батаљон је имао једну врло успјешну акцију на упориште Петковац, на прузи Приједор — Босански Нови, када је заробљено шездесетак непријатељских војника.

Иза ове акције, првом половином октобра, нападнуто је упориште у Босанској Дубици. Наш 1. батаљон је нападао са југозапада, цестом Босанска Костајница — Босанска Дубица, десном обалом Уне и даље према Верији и Кривдића брду, изнад Босанске Дубице. Наша 1. чета имала је правац напада десна обала Уне и цеста Босанска Костајница — Босанска Дубица. Упад у упориште у Дубици изведен је у виду клина. Моја чета управо је имала задатак да се пробије као један од клинова. Правац је био десна обала Уне и даље на мост у центру града. Приликом подилажеша чета није наишла на јачи отпор. На истуреним положајима, па и у бункерима који су служили за одбрану упоришта, пружен је веома слаб отпор. Непријатељске снаге, углавном стражарске, убрзо су напустиле одбрамбене положаје и повукле се у град. Чета се пробијала даље и стигла до моста на Уни, што нам је и био главни задатак. Избили смо на мјесто недалеко од моста и ту застали. Ту је требало да се спојимо са осталим снагама наше бригаде и да порушимо мост на Уни.

И остале чете нашег батаљона извршиле су свој дио задатка. Упориште је углавном заузето. Дио непријатељских

снага пружао је отпор из зграде среза. Вјероватно због тога задатак око рушења моста није потпуно извршен. Ту нас је затекао и дан када смо се морали повући. Заплијешено је доста материјала и наоружаша. Упориште у Босанској Дубици било је мостом везано за Хрватску Дубицу, па су непријатељске снаге успеле да се под притиском наших снага пребаце на другу обалу Уне, у Хрватску. Из тог правца добили су и помоћ.

У овом нападу чета није имала губитака због тога што на шеном правцу надираша и продора у град није било јачег отпора. Када је наступио дан чета је добила задатак да се хитно повуче према Комленцу, четири километра удаљеном од Босанске Дубице према Босанској Костајници, те да заузме положај према упоришту Баћин, на лијевој обали Уне. Претпостављало се да би непријатељ могао са овог правца упутити помоћ својим снагама у Босанској Дубици и напасти наше снаге које су се још задржале у Босанској Дубици ради извлачеша материјала. Након што су се наше јединице повукле из Босанске Дубице, чета је кренула на сектор према Босанском Новом, гдје је иначе батаљон имао свој терен на коме је дјеловао.

Једна чета 1. батаљона била је у обезбјеђешу према Хрватској Костајници. Она је прешла Уну у селу Бачвани и посјела положаје према Костајници са задатком да спречи пристизаше појачања непријатељу из тога правца.

У својству командира 1. чете 1. батаљона 11. крајишке козарске бригаде остао сам до почетка 1944. године, када сам отишао на дужност командира чете у 2. батаљону исте бригаде.

Остао ми је у живом сјећању и напад на Босанску Градишку, који смо извели у ноћи 31. децембра 1943. У припремама акције настојало се постићи изненађење, јер се знало да ће непријатељ славити Нову годину и да ће му дјеломично попустити будност. Ову акцију извеле су јединице 11. крајишке бригаде у склопу операције главнине снага 5. ударног корпуса ради ослобађања Бање Луке и околних мјеста.

Наша 1. чета 1. батаљона нападала је низ десну обалу Саве. Задатак је био да избијемо до моста на Сави и омогућимо осталим снагама да га минирају и поруше. Упали смо, тако рекућ, неопажено у град. У даљем покрету наилазили смо на поједине пијане непријатељске војнике. Хватали смо их и одводили. У томе су нам много помогли наши сарадници са којима смо били повезани. Они су нам показали гдје се налазе непријатељски војници или њихови сарадници. Веома успјешно нас је водио кроз град водник у нашој чети, Милован Гончин, родом из овога краја. Сјећам се да је прили-

ком преласка преко рјечице Врбашке упао у воду, али није хтио да одустане, већ је онако мокар учествовао у нападу.

Када је непријатељ осјетио да се налазимо у граду, почео је да се сређује и организује одбрану. Напад није потпуно успио. У граду је било много више непријатељских војника него нас. Нисмо срушили мост на Сави, па је непријатељу отуда почела да пристиже помоћ. Већ ујутро смо се морали повући, јер је непријатељу стигло појачаше и даље задржавање у граду било је опасно.

Милош КАСАБАШИЋ

ДВА СУКОБА СА НИЈЕМЦИМА И ЧЕРКЕЗИМА У ЛИЈЕВЧУ

Почетком септембра 1944. године, 1. батаљон 11. крајишке НОУ козарске бригаде затекао се у Церовљанима, изнад саме цесте Босанска Градишка — Колона — Берек — Топола, када је наишла моторизована колона од Босанске Градишке према Башој Луци. Ја и Микан Марјановић, замјеник команданта бригаде, осмотрили смо двогледима пут. Микан је тврдио да су то шемачки тенкови. Ја сам му одговорио да су то само камиони и да их треба дочекати и напасти. Микан се није сложио са мојим приједлогом, него је наредио да се чете повуку даље од цесте. Ја сам био упоран да се изврши напад. Тако сам остао са једном четом, док су се остале повукле дубље у село. Када су ове чете већ замакле, пред нама се створила дуга мјешовита моторизована колона. Било је и тенкова. Чета је пропустила тенкове, а када су наишли камиони отворена је плотунска ватра на ших. Непријатељ је имао међусобну радио-везу и окренуо је тенкове према нама. Неколико тенкова је ишло право на нас, а неки су зашли с леђа. Не знајући за тенкове иза леђа, ми смо и даље обасипали ватром непријатеља, а кад је стрељачки строј који се приближавао нама био сасвим близу, чета је почела да одступа. Али непријатељ нас је с леђа дочекао убитачном ватром из тенкова. Другог излаза није било, него се пробијати између тенкова. Ја сам био само са једним куриром, Милинком Тривићем, из Драгеља. За нама се устремио један „тигар“. Бјежали смо путем стотинак метара и замакли за једну оштру окуку. Тенк је већ био на педесетак метара. Схватио сам да ће нас згазити када нас сустигне, па сам се једноставно у трку бацио у жбун купина и трња. Тако сам сав заронио у купине и викнуо куриру да и он ускоче у трње. Ставио сам под себе аутомат и припремио бомбу. Таман када је и курир шмугнуо у купине, појавио се тенк и пројурио покрај нас. Мало даље је стао и из њега је изишло неколико Није-маца. Гледали су околу и према шуми. Нису ни слутили да смо им под носом. Нешто су викали и говорили оштрим је-

зиком. У том моменту је наишао и стрељачки stroj. Лијепо су нас заобишли у жбушу, изишли на пут и пошли према шуми. Нијемац, вјероватно официр из оног тенка, нешто је командовао и војници су се почели свијати у колону и одлазити ка цести. Опрезно сам се извукао и дозвоао курира. Он је као из пушке испао из жбуња. Потрчали смо до једне шумице. Још мало смо чекали, добро осмотрили и онда убрзано кренули ка брду и селима. Када смо дошли на брдо наишли смо на погинулог комесара чете Милана Боровницу и још неколико бораца. У селу Драгел.има смо дознали да је погинуло и рањено десетак бораца. Непријатељ је имао двадесет мртвих и више рањених.

Нешто касније, средином септембра, у вријеме напада на Башу Луку, наш 1. батаљон 11. крајишке бригаде добио је задатак да обезбјеђује напад из правца од Босанске Градишке. Батаљон се спустио ноћу у муслиманско село Дубраве и запосјео положаје. Наше патроле похватале су у селу и довеле неколико цивила који су били наоружани. Била је то нека врста милиције. Међу шима је био и Назиф Цимиратић, тада наш илегални одборник у селу. Назиф нам је објаснио да су у стражу ишли људи само због тога да не би били мобилисани у домобране, а да, у ствари, раде за ослободилачки покрет. И заиста, одмах су се постарали да нам набаве вечеру.

Убрзо је свануло и непријатељска моторизована колона је наишла од Босанске Градишке, у којој је био већи број тешких „тигрова“. Пропустили смо тенкове и отворили ватру на камионе пуне Нијемаца. Послије тога брзо смо се повукли да нас не би тенкови заобишли с леђа.

Батаљон је избио на беречки аеродром и само што смо заузели положаје, наишли су Черкези на коњима. Отворили смо на њих јаку ватру. Повукли су се и онда поново ударили на наше десно крило, на 3. чету Михајила Јањетовића. Ускоро се непријатељ појавио и на лијевом крилу одбрамбеног положаја батаљона. У том тренутку ја сам се налазио на лијевом крилу. Непријатеља смо пустили на свега педесетак метара. Наредио сам тада да тешки митраљез ступи у дејство, али је, по несрећи, затајио. Дејствовали су пушкомитраљежи, аутомати и карабини. Тада сам обавјештен од командира 2. чете која се налазила у центру одбране, Петра Мисираче, да је његова чета добила и бочно ватру, пошто се 3. чета повукла. Не губећи вријеме једноставно сам претрчао преко аеродрома и стигао у једну шуму, гдје сам нашао 3. чету, која се повлачила. Зауставио сам је и повео преко аеродрома на насип. У једном налету смо одбацили непријатеља.

Непријатељ се, међутим, убрзо средио и поново напао> 3. чету. И овога пута смо га одбацили и нанијели му велике губитке. Черкези су били пијани и наваљивали без реда, а ми смо их дочекивали и сигурно гађали, тако да су падали као снопље. Ово је охрабрило борце. Непријатељ је покушао још неколико пута да пробије нашу одбрану, час на једном час на другом мјесту, али је сваки пут одбијен уз велике губитке.

Послије ове борбе дознали смо од мјештана да је непријатељ одвезао у Градишку десетак кола погинулих војника.

Батаљон је имао само три-четири лакше рашена борца..

Мирко БАШИЋ

У 1. БАТАЉОНУ КОЗАРСКОГ ОДРЕДА И 11. КРАЈИШКЕ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

У четвртој непријатељској офанзиви налазио сам се у Грмечу као курир 5. крајишке козарске бригаде. Био је почетак 1943. године када је наша бригада добила наређење да се са Козаре пребаци на подручје Подгрмеча. Тако смо се нашли на непознатом терену. Зима је била веома јака са високим снијегом. Лутали смо непроходним тереном док смо успјели да се извучемо из Грмеча. Свакодневно смо водили борбу са непријатељем који нас је био опколио у планини. Нарочито су биле јаке непријатељске снаге које су наступале од Лушци Паланке према Грмечу, управо на правцу гдје се налазила наша бригада. Кретали смо се према централној болници. Одбијали смо нападе непријатеља и ишли даље. У једном таквом сукобу погинуо је командир чете 1. батаљона. Никола Кнежевић, родом из Сводне. Било је још рашених и погинулих бораца, али сам, на жалост, заборавио шихова имена.

Ситуација је била врло тешка. Многи борци су били промрзли. У Грмечу је било доста народа у збјегу, па га је требало спасавати од непријатеља. Свакодневно су вођене борбе. Иајзад смо успјели да се извучемо из Грмеча у подгрмечка села. Дошли смо до нешто хране. Опет је усилиједио покрет на Козару.

У току боравка у Грмечу много бораца је промрзло, па и ја. Било је бораца којима су прсти на ногама отпадали, али сви смо ми, па и они са најтежим промрзлинама, жељели да идемо са бригадом на Козару.

Кретали смо се како је ко могао, иако је било наређено да останемо у болницама у Подгрмечу. Тако сам и ја, болестан, стигао на Козару.

По доласку на подручје Козаре, бригада је болесне и рашене борце упутила на лијечеше и опоравак. Тежи су упућивани у болнице, а лакши болесници и рашеници остајали су у селима код појединих породица до оздрављеша. Тако сам се растао од 5. козарске бригаде и дошао у село. У току

опоравка био сам у вези са одборницима у селу који су се бринули о болесним и рањеним борцима.

Излечио сам се и опоравио. У вријеме мога опорављања, маја — јуна 1943. дознао сам да се у Читлуку налази група бораца. Отишао сам тамо и нашао Милоша Касабашића који је формирао једну чету и прикупљао борце овога краја. Рекао сам му да у Драготињи, Маринима, Сводни и околним селима још има излијечених бораца који су као рањеници и болесници остали иза својих јединица. Већина је имала оружје. Договорили смо се да се ови борци прикупе и дођу код Касабашића. Знам да смо се једнога дана искупили и формирали такозвану ударну десетину и ступили у чету код Касабашића. Била је то 1. чета козарског одреда, из које ће се касније формирати и 1. батаљон Козарског одреда, са командантом Бранком Вигњевићем. Комесар батаљона био је Гојко Бјелајац. Командир наше 1. чете био је Милош Касабашић, а комесар Мирко Кнежевић који је касније погинуо. Мирко је такође био промрзао у Грмечу. Остао је без прстију на ногама, па се тешко кретао.

Наша чета је дуго била на Побрђанима, држећи положај према Босанској Костајници. Била је састављена од бораца са босансконовског подручја. Сјећам се одважних бораца Милана Згоњанина, водника вода, Стојана Граонића, Брдара и још неких. Била је то доста јака чета, са преко стотину бораца. У прво вријеме био сам пушкомитраљезац, пошто сам био добар стрелац. Мислим да је први десетар моје десетине био Милан Стојаковић, родом из Драготиње, који је касније погинуо као командир чете у 11. крајишкој козарској бригади. Послије сам ја унапређен у десетара.

Сјећам се једне значајне и врло успјеле акције коју смо имали на непријатељски воз на жељезничкој прузи између Волиње и Добрљина. Наша десетина је добила задатак да туче непријатељске војнике који су, напуштајући воз, бјежали према Уни, док су остали тукли непријатеља са стране. Кад је воз миниран и стао, артиљерци су заиста почели бјежати према Уни. Било их је са оружјем и без шеге. Неки су били без униформе, како су се затекли приликом нашег напада. Дочекали смо их снажном ватром. Борба је била жестока, али кратка. Сјећам се да је један војник ухватио нашег борца Стојана Граонића и почео се са шим рвати. Притрчали смо, убили Нијемца и тако спасли нашега друга. Из наше чете погинуо је један борац, родом из Драготиње. Као пушкомитраљезац успјешно сам дејствовао и тукао непријатеља и зато ме је послије борбе похвалио штаб батаљона.

У 1. батаљону остао сам дуже вријеме. И касније, кад је формирана 11. крајишка козарска бригада и у јесен 1943.

године, када сам постављен за водника вода у 3. чети 1. батаљона. Командир чете је био Гојко Гајић који је касније погинуо.

Најзначајнија акција из тог времена била је напад на Босанску Градишку, изведен 31. децембра 1943.

Задатак наше чете био је да се увучемо у Босанску Градишку без борбе. Успјели смо да непримјећени уђемо и заузмемо неке отпорне тачке. Послије тога добио сам задатак да са водом кренем напријед, у правцу покрета нашег 3 батаљона који је нападао десно од нас, уз Саву. Међутим, напријед нисам могао, јер је непријатељ пружио јак отпор. Вратио сам се, пошто је чета добила нов задатак, да ликвидира непријатеља који се утврдио на цести према Бањој Луци. Ту смо садејствовали са нашим 2. батаљоном. Лијево од нас био је 1. вод наше чете, са водником Михајлом Јашетовићем. Напали смо непријатеља и ликвидирали бункере на улазу у град. Ту су у ноге рањена два борца нашег вода, али се не сјећам шихових имена. У међувремену наишла је однекуд једна група усташа, њих четрдесетак. Пустили смо их на блиско одстојање и отворили ватру.

Нисмо успјели да дођемо до моста на Сави да га порушимо, јер је непријатељу стигло појачање из Славоније. Под притиском непријатељске ватре морали смо се повући према насипу поред Саве. Задржали смо се извјесно вријеме овдје, али надирање непријатеља било је све упорније. Његове снаге вршиле су притисак ради пробоја према опкољеним непријатељским снагама у Башој Луци.

Друга наша значајнија борба, у којој смо имали доста жртава, била је 4. марта 1944. Наш батаљон се налазио на положају према жељезничкој прузи Приједор — Сводна — Босански Нови. Тих дана је батаљон, држећи положај према прузи, очекивао наилазак воза. Ми смо се, иначе, већ били, тако да кажем, специјализирали за акције на возове. Тако смо и овога пута очекивали непријатељски воз на мјесту преласка преко Сане, у Петковцу. Имали смо обавјештеше кад ће наићи. Иако је био март, још је било хладно. Док смо чекали воз, повукли смо се повише пута и заложили ватру. Нисмо били довољно будни. Наша 3. чета требало је да нападне воз на главном правцу напада. Кад смо се удаљили са мјеста засједе чули смо детонацију мина. Командир чете, Гајић, позвао нас је у напад. Кренуо сам низ један поточић, пошто је наш вод имао задатак да туче непријатеља са чела. Набрзину смо сишли на цесту. Доље нас је дочекало изненађење. На цести у грабама налазили су се непријатељски војници. Није било другог излаза него да отворимо ватру. Развили смо се по неком камешару и почели борбу. Налазили

смо се на блиском одстојању, тако да смо могли бацати бомбе једни на друге. Пушкомитраљезац Мирко Угреновић тукао је из свога „шарца“. У току борбе примјетио сам да непријатељ наступа према 2. и 1. воду. Да бих им помогао, почео сам да дејствујем с бока. Под све јачим притиском непријатеља постепено сам извлачио свој вод уз поток и успио да га извучем без жртава. Када смо изашли горе дознали смо да је погинуо командир чете Гајић, водник вода Драгутин Арсенић и још неколико бораца. Вод Арсенића, са којим се налазио и командир чете, претрпио је највеће губитке, јер је просто улетио између непријатељских јединица и био опкољен. Јуначки су пружали отпор и тукли се док нису сви изгинули. Непријатељ је био заузео вис изнад њих и није им дозволио да се било куд извуку.

Добио сам наређење да навече тога дана извучем погинуле и рашене борце. Спустио сам се по ноћи низ другу страну и дошао до Сане. Непријатељ се био повукао. Пошао сам према мјесту гдје су се налазили погинули другови. Извукли смо четрнаест мртвих бораца. Међу шима су били командир чете Гојко Гајић и водник 2. вода Драгутин Арсенић. Повезао сам се са одборником из Петковца који је све погинуле борце извукао према Брезицима. Мислим да је командир Гајић овдје сахрањен, док је водник Арсенић одвезен у родно мјесто Јохову. Тешко је било сазнаше да смо изгубили толико другова, старих бораца и руководилаца. Борце у батаљону обузела је туга. И штаб бригаде се интересовао како је оволико људи погинуло. Чак сам и ја испитиван како је дошло до тога, јер сам са водом учествовао у истој акцији. Питали су ме какав сам задатак добио, како сам успио да се извучем и слично.

На мјесто погинулог командира чете, Гојка Гајића, дошао је Михајло Јашеловић, водник 1. вода.

У прољеће, можда у мају, наш 1. батаљон пребацио се преко Сане на подручје Подгрмеча. Налазили смо се на положајима изнад Љубије.

Тих дана сам постављен на дужност замјеника командира 2. чете. Командир је био Петар Мисирача. Сјећам се да ми је рекао да одржим састанак са десетарима и водницима и да се договоримо о питањима страже, обезбјеђења, извиђања и слично. Испричао сам им шта сам знао, с обзиром на то што нисам служио војску и да ми много тога није познато. Није било никаквих правила одакле би се могло нешто научити, па сам им говорио оно што сам из искуства знао или чуо од других.

Задржали смо се на положајима према Љубији и Старом Мајдану извјесно вријеме. Ускоро је командир чете, Петар

Мисирача, отишао на курс у Јајце, па сам примио дужност командира чете. Баш у то вријеме у бригади је било уведено такмичеше међу борцима и јединицама.

Вратили смо се на подручје Козаре. Са четом сам учествовао на рушешу жељезничке пруге између Приједора и Босанског Новог. Заробили смо и неколико домобрана.

Вратио сам се у састав батаљона. Дејствовали смо према Сухачи планини, Новској и Благају. Ту смо хватали непријатељске војнике, милицију звану јагиновци и рециновци. Предузимали смо и неке мјере према сарадницима непријатеља. У то вријеме на овом сектору налазила се извиђачка чета наше бригаде, са командиром Стојаном Грујичићем Јаругом, која је одлазила у засједу између Приједора и Љубије и тамо извиђала. Једном је на овом терену, крајем августа, дочекала непријатељску јединицу и мушевитим јуришем је разбила и скоро уништила. На бојишту је остало 36 погинулих усташа.

Био је већ крај августа и почетак септембра 1944. Наш батаљон се нашао на сектору Карана. Почела је и припрема за ослобађање Приједора. Наш батаљон је нападао од Брезичана. Сјећам се да смо дошли у село Црну Долину. Одатле смо осматрали према Приједору. Колико ми је познато, постојала је веза са неким официрима из гарнизона Приједор. Чете су распоређене за напад. У нашем батаљону формирана је ударна група која је имала задатак да се у виду клина убаци у гарнизон. Командир групе био је Михајло Јашетовић. Она је имала задатак да се као претходница батаљона креће уз жељезничку пругу Брезичани — Приједор. Иза ње кретала се наша 2. чета, са задатком да иде према жељезничкој станици. Напад је почео 7. септембра. Пошто сам са четом стигао до жељезничке станице, усмјерили смо се према гимназији. Послије сламаша отпора непријатеља на улазу у град, наставили смо према гимназији и даље према мосту на Сани, одакле су нападали дијелови 6. крајишке бригаде. Ту, око гимназије, православне цркве и околних улица заробљено је више непријатељских војника. Већ наредног дана град је ослобођен. Из моје 2. чете погинуо је у овом нападу само један борац родом из Прусаца, чије сам име заборавио. Био је низак, плав. Сахрањен је у родном мјесту.

Цослије ослобађаша Приједора, наш батаљон је добио задатак да остане неколико дана у граду и настави претрагу ради проналажеша прикривених непријатељских војника и одржаваша реда. Добро смо се обукли и наоружали. Иначе, било је доста заплијешеног оружја и друге ратне опреме.

Нешто касније, из Приједора смо кренули преко Козаре према Подградцима. Било је то у вријеме друге башалучке

операције. И овог пута, као и приликом ранијег напада, наш батаљон је нападао Босанску Градишку. Чини ми се да смо нападали правцем од Баше Луке и Лијевча поља. Прва чета ишла је на челу батаљона. За вријеме припрема речено нам је да у граду има око 1.200 војника. Још у току покрета непријатељ нас је осјетио. Стигло је везом наређеше да 2. чета крене на свој задатак. Повео сам чету и стигао близу бункера. Колико се сјећам, наш 4. батаљон имао је задатак да први продре у град, а јединице нашег 1. и осталих батаљона, требало је затим да уђу, разбију и униште непријатељску одбрану. По избијашу на насип сусрео сам се са командантом 3. батаљона, шуром Милиновићем. Испричао сам му какав задатак има моја чета. Он ми је рекао докле је дошао његов батаљон, да су непријатељске снаге доста јаке и да треба водити рачуна да нас не опколе. Дјелимично сам одступио од постављеног задатка и један дио чете усмјерио према Клаоници, мислим 1. вод, док сам 2. и 3. вод задржао под својом командом, са правцем дејства на лијевом крилу. Био сам у сталној вези са командантом 3. батаљона, Милиновићем.

Задржали смо се овдје све до сванућа. Непријатељ је тукао из артиљеријских оруђа. Од дејства једне mine која је пала у непосредној близини, био сам контузован и морао сам напустити јединицу.

Услиједило је наређеше за повлачеше. Чета је у току овога напада имала 10—12 погинулих и рашених. Не сјећам се више шихових имена, јер је чета тих дана била попуњена, па је било и млађих бораца које нисам још упознао. Било је и домобрана који су послје ослобађања Приједора ступили у наше редове. Међу овим новим борцима било је и оних који су се истицали као храбри пушкомитраљесци и добро се сналазили у борби.

Када сам се извукао, нашао сам се са командиром 1. чете 2. батаљона, Милошем Касабашићем који је такође доживио контузију. Нисмо могли да говоримо, па смо писали један дургом о томе шта нам се десило. Кренуо сам према болници у Буковици, иако ми се није ишло тамо. Сматрао сам да ће сташе контузије проћи. Тако је, у ствари, и било, па сам се вратио у јединицу.

Када сам се мало опоравио, вратио сам се у чету. Батаљон се налазио на положају према Лијевчу пољу и цести Босанска Градишка — Баша Лука. Сјећам се да је било планирано да се нападне Дубраве, па чак и поново Босанска Градишка, уз садејство са неким нашим јединицама које су требале да се пребаце из средше Босне преко Врбаса. Напад је извршен, али смо наишли на врло јак отпор и из повла-

чења смо имали доста жртава. Ту је погинуо Кукавица, водник вода из наше 3. чете. Из овог вода погинуло је и рашено више бораца. Били смо присиљени на повлачеше према Козари уз оштре борбе са непријатељем који је стално нападао, па се једног дана успио пробити чак према штабу бригаде.

Док смо се налазили на овом терену, долазили су нам и предавали се непријатељски војници из једне јединице у Лијевчу. Једном смо добили обавјештење да нам се жели предати већа група домобрана. Обавјестио сам о томе команданта батаљона, Мирка Башића. Уз сагласност штаба батаљона договорено је да не долазе на предају појединачно, већ да окрену оружје против фашиста у току нашег напада, да се боре и тако са нама садејствују. Мислим да су у једној нашој акцији ови војници напали фашисте, али су дочекани убитачном ватром и многи су изгинули. Само неколико њих је дошло до нас и ступило у партизане.

Након неколико дана стигло нам је обавјештеше да се повлачимо. Требало је да се повучемо у правцу старог аеродрома, иза Дубрава. Међутим, командант батаљона, Башић, наредио је да се вратимо и извршимо јуриш на непријатеља. Тако смо се под борбом вратили и заузели исте положаје.

Водили смо борбе са овим непријатељским снагама све док нисмо добили наређење да се преко Козаре повучемо према Приједору. Након краћег задржавања, наша бригада је кренула преко Санског Моста и Кључа према Бугојну, а касније у напад на Травник.

Послије ослобађања Травника остали смо на положајима према Бусовачи, Кисељаку и Зеници све до 1945. године. Свакодневно смо водили жестоке борбе. По неколико пута смо заузимали и напуштали положаје. Био сам тада командир митраљеско-минобацачке чете. У једној тешкој борби на Гучјој гори тешко сам рашен. Два мјесеца сам провео у болници и на лијечењу. Кад сам се опоравио, вратио сам се у јединицу. У то вријеме командант 1. батаљона био је Милан Ђукановић.

Ускоро је уследио покрет према Бањој Луци и Приједору, када је почело гоњење непријатеља за коначно ослобођење. Ишли смо према Босанском Новом и пребацили се преко Уне, између Босанског Новог и Босанске Крупе. Наставили смо према Карловцу. Разбили смо непријатеља који је држао положај изнад Карловца и Дуге Ресе. Ту смо наишли на један необичан случај. Непријатељ је код Дуге Ресе држао положај иза једног брда, а не као обично, на коти. Овдје смо имали доста жртава, нарочито међу млађим борцима. Тада смо, а нарочито послвије заузимања Травника, Зенице и Сарајева добили доста нових бораца. Многи су били

у домобранским јединицама, па је сада тешко сјетити се имена погинулих. Јединице су свакодневно попушаване, а у борбама је било више жртава. У једној борби изгинула нам је читава десетина, са комесаром чете. Био је то веома добар борац који нам је дошао из домобрана и као провјерени сарадник НОП-а постављен за комесара чете.

Послије заузимања Дуге Ресе кренули смо преко Јастребарског на Самобор. Затим смо наставили према Брежицама и Зиданом Мосту. Код Зиданог Моста смо застали. Ту су разбијене и заробљене веће непријатељске групације. Ту смо и завршили рат, маја 1945. године.

Милан ЂАКОВИЋ

НАПАД НА БОСАНСКУ ГРАДИШКУ У СЕПТЕМБРУ 1944.

Једанаеста крајишка НОУ козарска бригада напала је Босанску Градишку септембра 1944. године. Први батаљон Је нападао из правца Лужани — Чатрша — Крушик са задатком да заобиђе упориште у Чатрши, на петнаестом километру, и да заузму Обрадовачки мост. Даље је требало да овлада насипом и продире даље у град, све до среског начелства у центру. Требало је да обезбјеђује лијево крило свог реда, до Саве, како непријатељ не би неопажено прешао ријеку из Старе Градишке и зашао нашим снагама за леђа. Вријеме није било повољно, а терен је био блатњав. Напад је почео у 23 часа.

Други батаљон нападао је десно од 1. батаљона, правцем Буквик — Лужани — Жеравица и двије стотине метара десно од Обрадовца, са задатком да овлада предњом линијом одбране на насипу и наступа даље ка жандармеријској станици. Потом је требало да садејствује са нашим батаљоном у освајању зграде среског начелства.

Трећи батаљон нападао је правцем Буковац — Мокрице — Брестовчина — Насип — лијево од цесте Бања Лука — Босанска Градишка, са задатком да овлада предњом линијом одбране и ликвидира бункер пред мостом на цести Бања Лука — Босанска Градишка. Даље је требало да овлада тргом и зградом гимназије у садејству са 2. батаљоном и да избије ка згради среског начелства и мосту на Сави.

Четврти батаљон, са извиђачком и једним водом митраљеске чете, нападао је правцем Берек — Лисковац и имао је задатак да пређе цесту Баша Лука — Босанска Градишка и избије у Козинце. Одатле је требало неопажено да наступа низводно ријеком Јурковицом, избије на мост на Сави и да га минира.

Ја сам био командант 1. батаљона, а комесар је био Смаил Шерић. Командири чета су били Милан Стојаковић, Петар Мисирача, из Водичева, Милан Старчевић, од Босанског Новог, Михајло Јањетовић, од Босанског Новог.

Четврти батаљон је морао проћи неопажен до моста и минирати га у самом почетку напада. Међутим, батаљон није успјео неопажено стићи у град. Откривен је још приликом поласка од Козинаца ка насипу. Остали батаљони су напали на својим правцима нешто прије одређеног времена. Сви батаљони на својим правцима овладали су предњим непријатељским одбрамбеним линијама. Наш 1. батаљон је у брзом налету послје заузимања спољне линије одбране продужио насељем Обрадовца ка центру града и ускоро избио до цамије и Туралића пекаре до пред саму болницу. Други и Трећи батаљон имали су маше успјеха, јер су се кретали непогоднијим тереном и брисаним простором.

Наш батаљон нападао је од куће до куће. Нисмо знали ништа о 4. батаљону. Ускоро је наш батаљон, поред челне, почео добијати и бочну борбу, јер је 2. батаљон на десном крилу заостао неколико стотина метара. На наш батаљон је отворена ватра и из Старе Градишке са затворских кула.

У једном моменту око 9 сати Нијемци и усташе су извршили противнапад на наш батаљон. Баш у то вријеме био сам обавјештен докле су стигли остали батаљони. Сазнали смо да 4. батаљон није успио ући неопажено у град. Тада смо схватили да се наш батаљон исувише уклатио и да нам пријети опасност од окружења. Зато смо се повукли око цвијетри стотине метара, на насип у висини распореда 2. и 3. батаљона. Привремено смо смјестили штаб батаљона у једну малу муслиманску кућу. Овдје нам је доведен један милиционар са дугом старом француском пушком. Када смо га почели испитивати о непријатељу, молио нас је да га не убијемо, обећавајући да ће све казати. Говорио је да је наш и да ће радити за нас. Ја и комесар нисмо се обзирали на шегове приче, јер је тако чинио сваки непријатељски војник када га заробимо. Тада смо сазнали да се налазимо баш у кући овога милиционара и да му је ту и мајка. Почела је плакати и молити нас да јој не убијемо сина. Обећали смо јој да му се неће ништа десити. Убрзо смо га ослободили с тим да се .никуда не удаљује и да буде код куће ако нам за нешто затреба.

Непријатељ је наваљивао, али смо га иза насипа дочекивали и враћали. Негдје око 10 сати обилазио сам борце дуж насипа и ту сам срео малоприје заробљеног милиционара. Ишао је од борца до борца и давао им ракију из галона. Уморни и неиспавани борци су узимали и пили у већим количинама. Тада сам викнуо на шега и чак потегао револвер. Он је поново плакао и молио за милост. Помислио сам да је ово свјесно чинио да би нам онеспособио борце које би пијане непријатељ лако могао да уништи. Заиста бих га био и убио,

али ме замолише командири чета и комесар батаљона да то не чиним, јер да је то радио из захвалности што смо га ослободили. Највише су га бранили интендант и кувари који су преко њега набавили многе артикле, а разумије се и ракије, и цигарета и соли.

Око 11 сати стигло је наређење штаба бригаде да се повлачимо истим правцем куда смо и наступали. Извукли смо се са положаја и кренули преко села Чатрње, гдје је било ненријатељско упориште. Сазнали смо од мјештана да посаду сачињавају домобрани и да би се предали. Тада смо по једном мјештанину послали домобранима писмо у коме смо их обавјестили да је Градишка заузета и да су опкољени. Домобрани су нас обавјестили да ће се предати ако им гарантујемо живот. Међу шима било је доста оних који су већ били заробљавани, па су пуштани без икаквих посљедица, а било је и неколико усташа који су се побунили. Домобрански командир чете их је одмах разоружао. Батаљон се приближио до на стотинак метара близу упоришта. Тад су се домобрани постројили и саставили оружје у купе. Ми смо узели оружје и кренули у Врбашку и даље ка Подградцима, са заробљеним домобранима. Усташе смо повезали и предали их штабу бригаде. Неколико домобрана је остало у партизанима, а већина је отишла својим кућама.

Мирко БАШИЋ

У 1. БАТАЉОНУ 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

Послије десанта на Дрвар, под крај маја 1944., наш 3. батаљон 6. крајишке бригаде, у коме сам био вршилац дужности помоћника политичког комесара батаљона, повукао се са Хргара на подручје Подгрмеча. У Јасеници саопштио ми је политички комесар 4. крајишке дивизије, Дмитар Бајалица, да сам распоређен у 11. крајишку НОУ козарску бригаду, на дужност помоћника политичког комесара 1. батаљона. Раније нисам ни размишљао о томе како бих се осјећао када би требало да напустим 6. бригаду, у којој сам провео дуже вријеме.

Вјероватно схватајући моје тренутно расположење, комесар дивизије ми је рекао: „Ти сигурно знаш да су Козарчани познати као добри борци, а и ти си добар борац, па се такав покажи и међу шима. Ако будеш служио личним примјером, биће ти међу њима исто као и међу твојим борцима из Подгрмеча.”

Кренуо сам на нову дужност. Први батаљон 11. крајишке НОУ козарске бригаде налазио се у то вријеме у Подвизачи. Претходно сам се јавио у штаб бригаде који се налазио у Брдарима.

У штабу сам нашао Рецу Терзића комесара и Живка Родића помоћника политичког комесара. Укратко су ме обавјестили о сташу у 1. батаљону. Након дан-два кренули смо Живко Родић и ја у 1. батаљон, у Подвизачу. У штабу батаљона нашао сам Мирка Башића, команданта, и шеговог замјеника Раду Батића. Славко Микулић, комесар батаљона, због рашаваша био је одсутан. Интендант је био Радомир Пилиповић, а референт санитета Олга Дујмовић.

Упознао сам и тадашње команде чета. У 1. чети командир је био Милан Стојаковић (погинуо код Зенице), а замјеник командира Стојан Грандић, политички комесар је био Спасоје Бијелић, а помоћник комесара Љубан Зеџ. У 2. чети командир је био Перо Мисирача, а комесар Бранко Рашић.

У 3. чети командир је био Михаило Јањетовић, а комесар Дуншо Ленарт.

Веома брзо сам се упознао са друговима у штабу батаљона. Мирко Башић, командант батаљона, већ у првом моменту постао ми је врло пријатан, симпатичан и близак. Он ме је детаљније обавјестио о раду и успјесима батаљона, причао ми о командама чета, командирима и комесарима и другом. Био сам тада, чини ми се, једини Грмечлија у 1. батаљону. У цијелој 11. крајишкој НОУ козарској бригади тада је било мало Грмечлија. Знам да је у 3. батаљону био неки Пеја који је овамо дошао из 3. батаљона 6. крајишке бригаде.

Одмах сам приступио послу. Одржао сам састанак батаљонског бироа Партије и штапске партијске ћелије. Упознао сам се са комунистима. Детаљније смо расправљали о даљем раду на политичко-културно-просвјетној активности и слично*

* Бригада је по људству била млада, састављена од омладинаца међу којима је дјеловала бројна скојевска организација.

I.

„Број чланова СКОЈ-а у бригади Јесте 296, од тога броја 37 другарица.

Социјални састав СКОЈ-еваца јесте: 20 радника, 262 тежака и 14 ђака.

Број омладине ван организације јесте: 219, од тога 21 другарица.

Социјални састав омладине: 5 радника и 216 тежака.

Број новопримљених омладинаца у СКОЈ за протекли мјесец дана јесте 35, од тога 6 другарица.

Број примљених СКОЈ-еваца у К.П.Ј. за задњи мјесец дана јесте 19, од тога 2 другарице.

II.

РАД ПО СЕКТОРИМА:

Политички сектор:

За протеклих мјесец дана су одржане 4 батаљонске и 36 четних политичких конференција. На истим конференцијама прерађиван је материјал: Одлуке II засједања АВНОЈ-а. Нема повратка на старо, ЗАВНОБИХ.

Дискусија омладине, нарочито СКОЈ-еваца била је доста жива.

Војнички. рад:

За прошлих мјесец дана СКОЈ-евци су обучили руковат са п. митраљезом 103 друга, са шарцем 88, бомбом 61, са тешким бацачем 27, са лаким бацачем 17, са тешким митраљезом 21, а са лаким 7 другова. У понеким јединицама рукују сви другови са оружјем којим дотична јединица располаже. Такмичење у вјештини и брзини роковања аутоматским оружјем је доста живо. Скоро сви пушко-митраљези су у рукама омладинаца, а нарочито СКОЈ-еваца.

Ускоро су уследили и прве акције. Предложио сам команданту Башићу да са 3. четом Михаила Јашетовића пођем у акцију на непријатељско упориште на Мартин-Брду, на десној обали Сане. Ово подручје сам познавао, јер се ту раније налазио наш 3. батаљон 6. крајишке. Спустили смо се низ Радимиловац и поставили засједу на Сани. Негдје око подне дочекали смо једну групу непријатељских војника. Убијено је седам, а заробљена су тројица. Главнина чете била је на лијевој обали Сане, док смо једну десетину са Пајом Беширом (био је комесар чете, а погинуо је код Зенине јануара 1945) пребацили на десну обалу Сане. Они су поставили засједу у једном млину и ту заробили два непријатељска војника, а када смо ми на другој страни отворили ватру по непријатељским војницима и они су нам садејствовали, па је ова акција веома добро успјела.

Послије акције повукли смо се у Радимиловац. Припремали смо се да други дан прегазимо Сану и нападнемо упориште на Мартин-Брду, али је ту ноћ пала киша, тако да је Сана брзо надошла и није било могуће да се прегази.

Још неко вријеме провели смо на сектору Подвидаче, Старог Мајдана и ЈБубије, а затим смо се пребацили на подручје Козаре. То је за мене био посебан осјећај, јер на Козари нисам био, сем када смо у прољеће 1944. године напа-

Културно-просвјетни рад:

У бригади постоји 15 хорова, који су за прошлих мјесец дана научили 2—3 пјесме, са којим могу иступит.

Дилетантских група има 14, научиле су по 1—2 комада са којим могу да иступе.

Течајева неписмених у бригади има 24, за мјесец дана научени су 57 другога писати. Остало је неписмених још 115.

Дописништво је доста живо. За мјесец дана дато је 207 дописа.

У бригади постоји 11 зидних новина, за гтротекли мјесец су изашла 3 броја, и 2 батаљонска, и 3 четне цепне новине, од којих је изашло по 2 броја.

Омладинске конференције:

За мјесец дана су одржане 3 батаљонске омладинске конференције, на којим је присуствовало укупно 348 омладинаца. На тим конференцијама био је дневни ред: Значај II Конгреса и бирање делегата. Осим батаљонских одржане су и 24 четне омладинске конференције. На којима је учествовало укупно 591 омладинац и омладинка. На тим конференцијама рађени су чланци из „Младог Крајишника" и „Млади".

(Из извјештаја бригадног комитета СКОЈ-а од 28. априла 1944. године).

дали Приједор, када се наш 3. батаљон 6. бригаде привремено пребацио на сектор око Брезичана.

Ишли смо од Оштре Луке, преко Миљаковаца и Саничана, прешли жељезничку пругу Приједор — Козарац — Омарска и цесту Приједор — Козарац и изишли на Козару.

Баш у то вријеме бригада је имала тежак губитак, у Сани нам се утопио командант 2. батаљона Бранко Поповић.

Наш 1. батаљон задржао се једно вријеме у Паланчишту. Ту смо наставили уобичајен свакодневни рад. Одржавали смо састанке, радили на војно-политичком уздизашу бораца, на описмешавашу, затим смо са народом околних села одржавали конференције и приредбе.

У то вријеме почели смо припремати напад на гарнизон у Босанској Дубици, који је услиједио у ноћи 21/22. јула 1944. године.

Наш 1. батаљон имао је задатак да напада од Приједора, а лијево од нас нападао је 4. батаљон. Пред нашим батаљоном била је група бораца са водником Матијашем из 1. чете, који је касније погинуо код Травника као командир пратећег вода. Та група је имала задатак да неопажено упадне у непријатељску одбрану. Са групом пошли смо Раде Батић, замјеник команданта и ја.

Остало ми је у сјећању да смо се врло брзо успјели пробити кроз прву одбрамбену линију и продужити у град. Стигли смо до дворишта једне цркве. Ту је требало да дођемо у везу са нашим другим снагама. Наша извиђачка чета са командиром Стојаном Грујичићем Јаругом, имала је задатак да продре до моста на Уни, онеспособи га и спријечи везу са Хрватском Дубицом. Међутим, пошто је непријатељ пружио веома јак отпор, извиђачка чета и 4. батаљон нису успјели да изврше дио задатка.

Не знајући шта се дешава на осталим правцима напада наших батаљона, ми смо се задржали у граду до сванућа. Осјетили смо да борба постепено слаби, па смо одлучили да се повучемо. Колико ми је остало у сјећању, имали смо једног погинулог и два рашена борца у цијелом батаљону, док је непријатељских војника доста побијено. Један од наших бораца из групе која се пробила у град гађао је из „џон була“ иза црквене оgrade оклопна кола која су се кретала према нама. По улицама су усташе откривено трчале, јер нису znale за нас. Ми смо их веома успјешно тукли. Међутим, ту ноћ нисмо успјели заузети ово непријатељско упориште, иако су неки дијелови већ ушли у град.

Вратили смо се на сектор према Приједору. Наш батаљон био је на положају изнад Брезичана. Добијено је обавјештеше да би се посада у Брезичанима, коју је сачишавала

једна домобранска јединица, предала нашим снагама. Са нама је у ову акцију на предају домобрана пошао замјеник команданта 4. дивизије Роца Богуновић који је испред штаба дивизије руководио акцијом на непријатељски гарнизон у Босанској Дубици.

Када смо стигли изнад Брезичана, негдје послје подне, добили смо обавјештеше да се непријатељска јединица не жели предати. Уз то смо обавјештени да су приспјеле нове непријатељске јединице у Приједор. Нисмо имали довољно снага да изведемо већу акцију и морали смо се повући.

Батаљон се у току љета налазио према жељезничкој прузи од Босанског Новог до Приједора и у околини Приједора и Козарца. Ту смо водили борбе са непријатељским снагама које су покушавале продирати у ослобођена села. Прелазили смо и на сектор Подгрмеча, у Подвидачу, Брдаре, Радимировце, Мијску Главу (Средиће) и околна села, а затим се враћали на Козару.

Почетком септембра 1944. снаге наше бригаде налазиле су се у околини Приједора. Припреман је напад на непријатељски гарнизон. Обавјештеша о стању у гарнизону добијали смо преко наших обавјештајаца, симпатизера и сарадника покрета у граду. Баш тих дана стигао је у наш батаљон из Приједора и један домобран који је такође пружио обавјештеша о снагама у граду. Изводили смо га на брда изнад Црне Долине одакле нам је показивао гдје се шта налази, гдје су бункери и остало.

У току планираша напада на Приједор услиједио је састанак штабова батаљона у штабу бригаде. Овом састанку присуствовао је и начелник Оперативног одјелеша 5. корпуса Јосип Мажар Шоша и замјеник команданта 4. дивизије Роца Богуновић.

На дан прије овог састанка у штабу бригаде, Шоша је требало да има састанак са једним домобранским официром из гарнизона у Приједору. Од овог официра очекивала су се обавјештеша о снагама у гарнизону. Причало се да тај домобрански официр није дошао на предвиђени састанак због неких непредвиђених околности у граду.

Шоша нам је изложио план напада на Приједор, подвукавши да акција мора успјети. Изнио нам је податке о снагама непријатеља, распоред, морал код шегових војника и све што се могло добити путем обавјештења о том гарнизону.

Наш 1. батаљон добио је задатак да брзим продором жељезничком пругом од Брезичана продре у центар града. По извршеном задатку и ослобађашу града обећано нам је да ће батаљон остати у Приједору.

Послије састанка у штабу бригаде, штаб нашег батаљона одлучио је да формира ударну групу, јачине чете, која би била састављена од добровољаца, бомбаша и пушкомитраљезаца. Кад смо формирали ову групу, одлучено је да њоме руководе командир 3. чете Михаило Јашетовић и комесар исте чете Душко Ленарт. Од штаба батаљона, за ову групу предвиђени смо Душан Обрадовић и ја. Група је била веома добро наоружана, а бројала је 50—60 бораца са руководиоцима.

Кренули смо на задатак. Брзо смо дошли до жице која је била пред непријатељском одбраном. Прошли смо кроз ову препреку. Мало су нас узнемирили и наши минобацачи који су почели да дејствују по непријатељу. Неколико мина пало је близу нас. Ту нам је тешко рашен један пушкомитраљезац из наше групе, родом из околине Брезичана или Сводне. Веома ми га је било жао. Био је млад и наочит дјечко. Чини ми се да је погинуо одмах у почетку нашег продираша у непријатељску одбрану.

Упали смо у град и избили до римокатоличке цркве. Имали смо задатак да уђемо у цркву и да звошешем огласимо докле смо стигли. Ту смо заробили пет-шест домобрана. Продужили смо даље и стигли пред штаб једне непријатељске јединице која је била изненађена. Дочекивали смо непријатељске официре који су трчали низ степенице и заробљавали их. Не знам како је дошло до тога да је зграда гимназије запаљена, али је горјела док смо се ту налазили. Највјероватније је да се запалила слама која се ту налазила.

Негдје пред свашиваше сусрео сам се са командантом наше бригаде Мићом Колунцијом који је на тој дужности нешто раније замјенио Жарка Згошанина. Мићо се интересовао шта има ново на Силосу. Рекао сам му да не знам, јер се са те стране ништа не чује. Пугшава се чула још само према Чаракову и на сектору према Љубији. Командант бригаде ми је наредио да са групом кренем према Силосу, очистим тај дио града, ако тамо има нешто, и да га о томе извјестим.

Пошао сам са нашом групом према Силосу. Ишао сам на челу са Михаилом Јашетовићем, командиром групе. Када смо били негдје пред Силосем, Михаило ми је гласно рекао да се склоним док он баци бомбу и провјери има ли непријатељских војника унутра. Тек што је бомба пала, отуда се зачу глас: „Не пуцајте, предајемо се!“ Затекли смо се на прузи, па смо се подигли. У исто вријеме на нас је отворена жестока ватра из флакова. Нашао сам се с друге стране пруге. Недалеко од мене пао је један пушкомитраљезац. Покошио га је непријатељски рафал по врату. Још је давао знаке

живота. али није могао ништа да каже. Осјетио сам да ми нешто мокро и вруће клизи низ ногу. Притрчао ми је командир Јањетовић и интересовао се да ли сам жив, јер нас је непријатељска ватра изненадила и збунила. Рекао сам му да ми помогне, јер не могу да устанем. Тек тада сам видео да сам рашен у десну ногу. Повукли смо се одавде према једном мосту. Ту је наишла Олга Дујмовић - Родић, референт санитета, која ме је превила. Рана није била тако тешка. Гелер ме је погодио у бутину, па сам после превијања могао да се крећем.

Настављена је борба са непријатељском групом у Силосу. После сат и нешто више борбе, савладана је и ова група непријатељских војника. Много их је заробљено. Сутрадан смо ту групу домобрана са сатником који се звао Људевит, повели у град. Овај сатник је покушао да покаже љубазност према нама. Чак је хтио да ми представи своју девојку у граду, али сам то одбио. Био сам под утиском њихове лажне предаје и жестоког отпора који су пружали из Силоса и погибије нашег митраљесца, па сам још оштрије реаговао на његова подилажења.

Непосредно прије поласка у акцију на Приједор, у наш батаљон су дошли Шоша, командант бригаде Мићо Колунџија, комесар Јоцо Марјановић са двојицом страних официра и извршили смотру батаљона. Један је био совјетски, а други амерички официр. Том приликом тражено је да им се представи најбољи борац у 1. батаљону. Извели смо Вицановића, десетара из 1. чете. Тада је добио совјетску машинку као награду.

Када смо ослободили Приједор опет смо се сусрели са Шошом и америчким официром (мислим да је био потпуковник). Испричали смо им како смо у току ноћи водили борбу. Шоша је примјетио мене и неке другове кржаве од рашавања. Ту смо се чистили цигаретама. Амерички официр је стално захваљивао наклоном главе, што је нама било необично, чак и смијешно.

Приједор је коначно ослобођен. Ми смо се са штабом 1. батаљона смјестили у једну кућу и ту се задржали седам-осам дана, као посада града Приједора, односно, гарнизона. У ослобођеном Приједору завладало је право весеље. У град су стигли представници и органи цивилне и војнопозадинске власти. Почело је рашчишчаваше града. Тада је наш батаљон попушен новим борцима. Јавило се доста младића из града и околине, а и једна група домобрана, ших 10—15. Претежно су били родом из Загорја, а неколико и од Бјеловара.

У току боравка у граду организовали смо кројачку радионицу. Повољна околност је била што је у нашем батаљону био као политички делегат у пратећем воду кројач Салих Топић, родом из Босанског Новог. Салих је овдје, у ослобођеном Приједору, организовао да се свим борцима направе лијепе капе и поправе и очисте одијела. Када смо ускоро напуштали град, пред полазак у напад на Босанску Градишку војници су били сви уредно одјевени. У батаљону је било преко 350 бораца веома добро наоружаних, лијепо обучених и одморних. Већина бораца били су младићп, управо у цвијету младости.

Послије ослобођења Приједора, најзначајнија акција наше бригаде био је напад на Босанску Градишку у склопу такозване башалучке операције снага 5. ударног корпуса. Мене је посебно радовала ова акција, јер сам у Босанској Градишки провео дио дјетињства и похађао гимназију. Ту ми је стриц Павле Радишић прије рата имао апотеку, на кеју преко пута кафане — Плетилић и Петковића дућана.

Напад је изведен 18. септембра 1944. Прије поласка у напад, по уобичајеној пракси, опет је одржан састанак штабова батаљона у штабу бригаде. И овог пута, према плану команданта бригаде, предвиђено је који ће батаљон имати главни задатак, који ће га подржавати итд. Главни задатак добио је наш 2. батаљон.

Напад на Босанску Градишку није успио. Наиме, наше снаге су се пробиле до парка преко моста на Обровцу и ту се практично измијешале са непријатељским војницима — Черкезима, који су увече, још за вријеме нашег покрета, стигли као појачаше у Босанску Градишку. Радило се о 800 непријатељских војника, те смо се под притиском бројно јачег и добро наоружаног непријатеља морали повући,

За вријеме борби у парку у Градишки, гдје су се били смјестили пристигли Черкези, долазило је до веома смијешних сцена у току борби прса у прса. Тако се командир наше 2. чете 1. батаљона, Палија, директно сусрео са групом Черкеза. Био је у новој непријатељској униформи. Кад се сreo са њима он је на брзину, као да поправља капу на глави, окренуо петокраку назад. Пришли су и потапшали по рамену са ријечима: „Добар усташа.“ Користећи ту ситуацију, извукао се из вртлога у своју чету. Комично је било и са једним борцем из 2. чете који је утрчао у једну кућу да туче из пушкомитраљеза са прозора, а унутра су се били смјестили непријатељски војници који су га онако у мраку буквално избацили кроз прозор, што му је омогућило да се повуче са четом.

Још у току повлачења из Босанске Градишке, када смо имали неколико рашених, међу којима је био и комесар батаљона Славко Микулић, добили смо наређење да заузмемо положај с. Дубраве и садејствујемо према селу Мокрицама и главном путу Босанска Градишка — Баша Лука. У Башој Луци биле су тада операције у току и водила се борба за град. На овом положају смо остали све до продора непријатељских снага од Прњавора и Клашњица и повлачења снага 5. корпуса.

Овдје је наш батаљон водио најкрвавије борбе од мог доласка на Козару. Даноме смо одбијали насртај черкеске коњице од Мокрица, наносећи им велике губитке. У више наврата смо нападали у садејству са нашим снагама које су стигле од Бање Луке (један батаљон 8. бригаде и један батаљон 6. бригаде) Тополу, гдје је посебно био јак отпор из такозване црвене цркве. У овим борбама имали смо и ми велике губитке. У батаљону је било неколико десетина рањених и погинулих. Сјећам се храброг ратника Кукавице (име сам му заборавио) који је тешко рањен на Тополи, са пријевима на земљи, тражио воду да би брже умро.

У тим тешким борбама било је и веселих тренутака. У прве дане борби, у Дубравама и према Тополи, патрола 1. чете са командиром Миланом Стојаковићем, довела је у штаб батаљона, који је био у једној кући у Дубравама, два или три наоружана Муслимана. Рекли су да су из ових села и да их има 60—70 наоружаних, да нису на страни непријатеља нити партизана, већ да само чувају своје куће од плачке, а нарочито од насртаја Черкеза на женску чељад. Изјавили су да су дошли да се нама прикључе и у то име донијели су ракију реповачу. Договорили смо се да заузму положај поред наше 1. чете, а командиру скренули пажњу на будност у току напада непријатеља. Претпостављали смо да би они, под јачим притиском, могли збрисати, мада су нам чврсто обећали да ће се добро и лојално држати. О томе смо изјавили штаб бригаде. Мислим да сам лично отишао у штаб бригаде. Изнио сам све о овој чети и предложио да се укључе у наш 1. батаљон као 4. чета. Закључено је да остану на положају, како смо се договорили. Послије акције требало је договорити се о шиховом распореду у бригаду, Лијевчански одред, или слично. Међутим, кад је непријатељ јаким снагама навалио и ми се почели повлачити, „наша 4. чета“ је нестала, управо се разбјежала баш онако како смо претпостављали.

У вези с тим ме је замјеник команданта бригаде Микан Марјановић често пецкао: „Радиша, гдје ти је четврта чета?”

По повлачењу од Босанске Градишке у Поткозарје ускоро смо сазнали да је стигло наређење за покрет. Требало је да наша бригада крене први пут на дуже вријеме са своје Козаре. Претходиле су детаљне припреме за пут са козарског подручја.

Драгомир РАДИШИЋ Радиша

У 1. ЧЕТИ 1. БАТАЉОНА 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ У 1944. ГОДИНИ НА КОЗАРИ

Почетком 1944. дошао сам на дужност комесара 1. чете 1. батаљона 11. крајишке НОУ козарске бригаде. Командант батаљона је био Мирко Башић, командир 1. чете Милан Стојаковић, а водници Милан Згошанин и Милан Матијаш.

По мом доласку, прву већу акцију извели смо на јаче непријатељско упориште у Мартин-Брду, на жељезничкој комуникацији Приједор — Босански Нови. Утврђеше се налазило на једном узвишешу, па га је било тешко заузети.

Акција на Мартин-Брдо изведена је почетком априла, по дану. Сјећам се да се стражар налазио под једном липом. Привукли смо му се неопажено. Једна група бораца са Видом Аљетићем, родом од Клашнице, отишла је да минира жељезничку пругу. Успјели су да минирају пругу, али нису имали времена да се извуку и сви су изгинули. Донијели смо их у току ноћи и сахранили у гробље код Трамошљана у Драготиши.

Затим смо извели више наших акција, па је онда дошло до напада на Приједор ноћу између 7. и 8. септембра.

Прије почетка напада детаљно смо извиђали и осматрали непријатеља са Пашинца. Одређени су правци напада појединих чета, а почетак је одређен за 24 часа.

Непосредно пред напад постројен је наш батаљон. Ту се нашао и Роца Богуновић, начелник штаба наше 4. дивизије. Требало је да се одреди група бораца која ће се пред батаљоном пробити у град. Тражено је око 20 добровољаца, бомбаша. Почели су из строја чета да излазе старији борци, десетари и водници. За командира је изабран Михаило Јашетовић, а за комесара Милан Суботић. Наш задатак је био да се пробијемо у центар непријатељске одбране. Ишли смо уз жељезничку пругу од Босанског Новог и наишли на два бункера. Бомбама и јаком ватром успјели смо ликвидирати бункере. Ту је рашен један наш пушкомитраљезац, родом из Пискавице. Одавде смо продужили у град и продрли до штаба једне непријатељске јединице, гдје смо заробили гру-

пу непријатељских официра. Ускоро су и остале наше јединице које су нападале са више праваца упале у град. Негдје између 8 и 9 часова изјутра престао је отпор. Уништена је и посљедша отпорна тачка према Силосу. Ту нам је рашен и Стојан Граонић, замјеник командира чете. Наставили смо гошеше непријатеља према руднику ЈБубији.

Наша група је добила задатак да настави чишћеше града од непријатеља. Сјећам се како смо ја и курир Ђурић наишли на једну кошушницу у коју се склонила група домобрана. Позвали смо их да се предају и они су се предали. Међу шима је било и официра.

Око 13 часова добила је наша група смјену. Кренули смо на одмор. Смјестили смо се негдје око болнице. Борци су били уморни од борбе која је трајала читаву ноћ, па су одмах поспали. Намјеравао сам да послје одмора прођем по граду. Био сам са замјеником комесара ЈБубаном Зецом. У међувремену је из правца рудника ЈБубије почела да туче непријатељска артиљерија. Неколико граната пало је око магацина који су се налазили недалеко од нас. Скочио сам у оближни ров. Али било је касно. Био сам рашен у руку. Рашено је још десетак бораца. Учинило ми се да ми је рука просто одбијена, јер ме је бољела. Пало је још неколико граната, а онда се све смирило. Предложио сам командир у претресе куће у непосредној близини. Касније су у Једном подруму пронађена двојица Нијемаца са радио-станицом. Они су, изгледа, видјели гдје се налазимо и о томе су јавили својим артиљерцима, који су нас онда прецизно тукли.

Упућен сам на лијечеше у болницу у Кошућу. Након оздрављења послат сам на дужност секретара Општинског комитета КПЈ за Турјак. Ту сам дочекао и ослобођење 1945. године.

Милан СУБОТИЋ

МОЈА ЗЕМЉА ЗАТВОРЕНА РУЖА

1

Рекао сам љубав,
Ти си земља,
Бела од Београда,
Пркосна од Поглеђева,
Узми ме —
Процветаће\п.

Твоја Ноћ на Козари,
Твоји Гробови на Кордуну.
Затварам очи, дом и вино:
Бојим те се, домовино.

Ал' видим те, опет.

Кроз мој живот
Црном мајком светлиш и кажеш:
Ти си човек, јесмо своји;
За твојим столом расту крила
и нежност;

Подигни ме —
Узлетећемо.

Одозго Род у сјају мртваца.

Ти си, земљо, сова и мати.
Бојим те се, мати моја.

2

Моје је да те браним.

Браним те криком сестре
За чији се живот боре нежна браћа.

Браним те равницом што повезује
Моје очи са морем.

Браним те каменом који једва подигнем,
Звездом коју чисто изговорим.

Браним те историјом корака по лешевима
Међу којима је и мој леш.

Браним те истином и ничим другим.

3

Без тебе, земљо,
Сваки цвет ноћ,
Свако срце камен.

Узми ме, млада.

Без твоје помоћи
Свака песма само црна реч,
Сваки глас само слаби плач.

Без тебе, земљо,
Ишао бих само кроз мрак,
Као плод препун сласти и тамнине,
Пун своје велике смрти.

Без тебе, земљо,
Лепо моје склониште,
Кућо, коју измислих,
Ружа сам затворена у свој сандук.

ЕПИТАФ ЗА ДЕЦУ СТРЕЉАНУ НА КОЗАРИ
И У БОЈНИКУ

Убили су нас
јер су наше невинне жеље
да се радујемо
животу и рекама
прогласили за злочин

Најлепши стихови ових песама
имена су двадесет и осморо
Колунџија којима су узели
животе у Јасеновцу и на
Козари.

То су моји
и мојих стричева
Симе, Милована, Теше,
Михаила, Марка и Драгутина
најближи:
Три Душана,
Два Милоша,
Три Драгана,
И три Милана.

И моји најрођенији:
Нада и Стоја,
Јован и Миле
„Црног“ Лазе,
Симо Лазин.

Љубан,
Славко,
Бранко,
Раде,
Марко,
Којо,
Микан,
Васо,
Саво,
Млађен,
Стеван и
Михаило.

Њиховим сенима посвећујем ову књигу
љубави и земље.

ОСТАВЉЕНО СВЕТЛО

1

Хлеб је из брда
И вино.

У комадима
Има оца;

У капима —
Матере.

Припадам
Његовом тврдом залагају,
Њеном слатком гутљају.

2

Јабуку ову
Човек је усадио.

Велика
Данас стоји
Осамљено.

Воћњаку стари,
Под њом волех девојку
С росним очима.

Довољно је било
Да со погледамо
И гране би озеленеле

3

Да су шуме љубав
У моме крају
Не би владала
Сурова клима.

Да су шуме љубав
Не би тако мрачно
У нашој дубини било.

4

Водичево, Београд, Париз,
Гробови мојих радовања.
На голом брду наша кућа,
Гола.

Нема муже и сирења,
Свечаног полагања јаја
 под квочку,
Свађе и тврдих руна овнова.

У кући не гори ватра
А без ње ни кров не значи ништа.

5

У великој сам соби
Знао све напамет.

На скромном столу
Нема зделе скорупа.

О чавлима не виси
Очева ловачка пушка.

6

Морам заборавити
Да сам плакао.

Ја имам и видим сузе,
Али морам их заборавити.

Отићи и заборавити
Кућу на голом брду.

Драган КУЛУНЦИЈА

У ДРУГОМ БАТАЉОНУ 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ 1944. ГОДИНЕ

У априлу 1944. дошао сам у 11. крајишку НОУ козарску бригаду на дужност замјеника команданта 2. батаљона. Са командантом Бранком Поповићем познавао сам се одраније, јер смо једно вријеме били у истој чети у 3. батаљону 2. крајишке НОУ бригаде.

Други батаљон 11. бригаде налазио се на сектору према Приједору. Овај терен сам веома добро познавао, пошто сам од почетка 1942. године био у Миљаковачкој чети. Непријатељ је у то вријеме вршио честе испаде, па је требало пребацивати један дио бригаде на терен Миљаковци — Ракелићи. И Сански Мост је био ослобођен, па је на том правцу непријатељ често надирао. Тако су, колико се сјећам, 1. и 2. батаљон, са командантом бригаде Жарком Згошанином, били на лијевој обали Сане, према Санском Мосту, а 3. и 4. у региону Миљаковаца и Ракелића са правцем дејства према Приједору. Ја сам остао са ова два батаљона, пошто сам познавао терен. Са тим батаљонима био је замјеник команданта бригаде Микан Марјановић и начелник штаба Љубан Црнобрша.

Једанаестог маја непријатељ је јачим снагама продро на сектор Миљаковаца и Ракелића, гдје је покушао да опколи наш 3. и 4. батаљон. Напад су извеле двије колоне шемачке 373. легионарске дивизије, једна из Приједора која је надирала према Козарцу, а друга из Приједора према селу Ћели. Нијемци су нас успјели изненадити. Дошло је до жестоке борбе. Настојали смо да се извучемо из окружења. Ја сам се тада затекао у 3. батаљону са командантом Ђуром Милиновићем. Трећи батаљон је разбио непријатеља на правцу према Гомјеници, брзим покретом прешао ову ријеку и жељезничку пругу Приједор — Козарац и избио према Козари. Четврти батаљон, којим је командовао Тривун Пралица, успио се такође пробити из окружења, али је имао доста погинулих и несталих бораца. Погинуо је комесар 4. батаљона Ђука Трнинић. Доста је погинуло бораца из приштапских јединица, на-

рочито из интендантуре, док су неки нестали, и то они што су недавно били дошли у нашу бригаду из домобранства.

Под крај јуна јединице наше бригаде, са једном бригадом 39. дивизије, нападале су Козарац. Непријатељ се јако утврдио, па нисмо могли упориште ликвидирати. Губици непријатеља износили су око 35 мртвих и 30 рашених војника, а наши 6 мртвих и 6 рашених бораца.

Почетком јула страдао је у Сани командант нашег 2. батаљона Бранко Поповић. Командант бригаде Жарко Згошанин и комесар Рецо Терзић ставили су ми у задатак да пронађем тијело команданта Поповића и преузМем бригу око шегове сахране. Пронашли смо шегово тијело, одвезли га и сахранили у шеговом родном мјесту, у селу Верићима.

Примио сам тада дужност команданта батаљона намјесто Бранка Поповића. Комесар батаљона је био Славко Хавић, за замјеника команданта именован је Вицо Сладојевић, док замјеника комесара батаљона у то вријеме нисмо имали. Командири чета били су: Милош Касабашић 1. чете, Лазо Предојевић 2. чете, Лазо Шкорић 3. чете. Командире 2. и 3. чете познавао сам одраније, док командира Касабашића који је дошао из 1. батаљона, нисам познавао.

Једног дана кренули смо са сектора Љубије на подручје Козаре да нападнемо Козарац. Наш 3. батаљон, са 4. бригадом и Тимарским одредом напао је то упориште, али без успјеха. Ово је био четврти напад на Козарац.

Кад смо се сасвим приближили Козарцу добио сам задатак да спријечим евентуално извлачење непријатеља из тог упоришта. Имали смо обавјештења да се у Козарцу налази око 300 војника, углавном усташа, оружника и милиције. Исте ноћи, по доласку, размјестио сам батаљон негдје око Борића у Козаруши. Прва чета налазила се на цести Приједор — Козарац и даље према жељезничкој прузи Приједор — Козарац — Баша Лука. Трећу чету распоредио сам у Козаруши, а 2. чету сам упутио повише Козарца, у Лукиће. У прво вријеме имали смо задатак да контролишемо непријатеља да се не извуче из упоришта.

Тек што је батаљон био распоређен, око поноћи стигао је курир из штаба бригаде са наређењем да сутрадан команданти батаљона у 9 часова дођу у штаб бригаде.

Око 3 сата чуло се у близини пушкараше. Славко Хавић комесар батаљона, кренуо је у 2. чету, у Лукиће, Вицо Сладојевић замјеник команданта у 3. чету, а ја сам пошао у 1. чету пошто се из тог правца чуло пушкарање. Сматрао сам да је боље да пођем тамо гдје је већ отпочела борба.

Када сам стигао на цесту, у кућу гдје се налазила команда 1. чете, они су већ били пошли. Примјетио сам и не-

колико мртвих непријатељских војника. Чета је продирала према дубини непријатељске одбране у Козарцу. Стигла је чак близу меснице. Напад је био преурањен. О почетку напада требало је да одлучи штаб бригаде. Наредио сам Касабашићу да се повуче. Он ми је саопштио докле је већ стигао и да је немогуће без већих жртава извући чету. Имали смо и жртава. Погинуо је десетар Бојић, родом из Омарске. Касабашић иначе није знао о планирању акције на Козарац. Непријатељске снаге такође су се почеле повлачити. То се могло оцијенити по дејству непријатељске ватре. И 3. чета продирала је према Козарцу. Само наша 2. чета није ступила у борбу.

И Касабашић и Шкорић повлачили су своје борце. Већ је био дан. Упутио сам извјештај команданту бригаде Жарку Згошанину о томе шта се на овоме дијелу десило у току ноћи и како су двије чете, нарочито 1. чета, већ продрле у Козарац. Изнио сам мишљеше да се Козарац може ликвидирати и да су непријатељске снаге у мјесту слабе. Предложио сам да се Козарац одмах нападне. Тражио сам да наш батаљон крене у напад, уз обећаше да ћемо заузети Козарац.

Чим је примио мој извјештај, командант бригаде упутио ми је извиђачку чету са командиром Стојаном Грујичићем Јаругом, и два „џона була“.

Пошао сам да правим распоред чета и правац напада батаљона. Козарац сам добро познавао, па ми је утолико било лакше. Међутим, непријатељске снаге у Козарцу осјетиле су наш притисак још у раним јутаршим часовима, затим и наше повлачеше, па их је то окуражило, те су почели да утврђују своје положаје и да отварају ватру. Ми смо, не обазирјући се на то, подилазили шиховим положајима. Усташе су сада биле у повољнијој ситуацији. Дан је а шихови положаји доминирају над отвореним простором којим се ми крећемо.

Налазио сам се уз командира 1. чете. Дао сам му задатак да чета крене по водовима, јер смо на тај начин мање изложени непријатељској ватри. Отишао сам и у 3. чету и дао јој задатак за напад. Баш када је требало да кренем у 2. чету, да бих одредио правац кретања у нападу, дотрчао је код мене курир, саопштивши да ме тражи командант бригаде. Хтио је на лицу мјеста да се увјери како је батаљон распоређен. Сложио се са мном и Касабашићем, додавши само да треба водити рачуна да усташе из Козарца не побјегну. Тако је учинио и код командира 3. чете.

На мој предлог да напад почне одмах, иако је дан, око 14 часова, командант бригаде ми је рекао да потцјешујем непријатеља. Очекивао је јачи отпор, као и прошлог пута

кад напад није успио. Ипак је послије дужег размишљања одобрио да почне напад.

У међувремену сам издао заповјест и командиру 2. чете. Знајући да се у Козарцу налазе само усташе које су биле познате по злодјелима и упорности у борби против партизана, усмено сам саопштио командирима да не желим заробљених непријатељских војника. Била је то самовољна одлука, али сам закључио да се другачије са козарачким усташама не може поступити.

Негдје око 14.30 кренули смо у напад. Поздрављајући се са Жарком рекао сам му да за двадесетак минута дође код мене у Козарац код поште. Непријатељске снаге нису очекивале тако брзо напад. Пришли смо на блиско одстојаше. Ту се налазила и извиђачка чета Стојана Грујичића Јаруге, затим придодати „дон бул“. Отворили смо жестоку ватру. Усташе су почеле да се повлаче према цести за Приједор. Тамо их је сачекао наш 4. батаљон који је такође био у покрету. Отпочела је жестока борба. У прво вријеме усташе су успјеле да пруже јачи отпор 4. батаљону. За то вријеме чете нашег 2. батаљона продирале су у Козарац и врло брзо стигле у центар, а ускоро се тамо нашао и командант бригаде.

Још се само мјестимично чула пуцшава. То су поједине групице усташа пружале отпор. Један број усташа успио се извући према жељезничкој прузи. Напад је углавном успио — Козарац је ослобођен.

Погинуо је замјеник команданта нашег батаљона, Вицо Сладојевић. Он се у почетку налазио код 3. чете, а касније, у току покрета, дошао је код 1. чете. Теже је рашен у Баљића воћшаку. Умро је на путу за болницу. Он је баш тих дана именован за замјеника команданта 2. батаљона. Био је неустрашив борац, добар друг и руководиоца.

Ускоро је стигло обавјештеше да јаче непријатељске снаге надиру из Приједора који је удаљен свега десетак-два наест километара од Козарца. Командант бригаде наредио је да одмах кренемо према Приједору и заузмемо положаје за одбрану.

Било је предвече. Непријатељ је успио доћи до Влачина, Марића и Гареваца. По свему судећи, ни он није намјеравао да по ноћи креће даље. Једна наша чета сукобила се са непријатељем на овом правцу и вратила га према Силосу. Заплијешено је нешто оружја.

Иза тога стигло је наређење да батаљон крене на краћи одмор код Мандића и Борића, у село Јаруге. Остали батаљони наше бригаде водили су жестоке борбе са непријатељским снагама које су покушавале из Приједора да продру у Козарац.

Док се батаљон налазио на одмору у Јаругама, стигло је наређење из штаба бригаде да команданти и комесари батаљона крену на коњима према зборном мјесту код Борића, на цести, одакле смо требали да продужимо заједно на савјетовање у штаб дивизије, који се налазио у Липнику, у Подгрмечу.

На савјетовању је било углавном ријечи о даљњим акцијама и проширивашу слободне територије. Било је говора и о нападу на Козарац и о припреми напада на упориште у Босанској Дубици.

У вријеме припрема напада на Босанску Дубицу у нашу бригаду стигао је замјеник команданта дивизије Роца Богуновић. Ишли смо на извиђање непријатељских положаја и одређени су правци дејства појединих батаљона. Четврти батаљон, са командантом Тривом Пралицом, био је одређен да се у виду клина убаци у упориште. Наш 2. батаљон био је у резерви.

Напад је изведен 21/22. јула 1944. Пошто уклињавање нашег 4. батаљона није успјело, ни остали нису могли са успјехом да изврше свој дио задатка. Били смо присиљени да се повучемо. Непријатељу су нанијети губици, али упориште није заузето. Батаљони су се повукли на ранији терен.

Под крај августа или почетком септембра 1944. код нас, на Козару, дошли су командант 5. корпуса Славко Родић, командант 4. дивизије Петар Војновић и комесар Дмитар Бајалица Баја. Било је то непосредно пред планирани напад на Приједор. Сакупили смо се сви штабови батаљона и бригаде у Радаковићима, у Паланчишту. Одавде смо пошли на извиђање. Отишли смо на гробље у Црну Долину код Мушиза, одакле се добро може извиђати према Приједору.

И овога пута, с обзиром на искуство, предвиђено је продираше клиновима у дубину непријатељске одбране. Пошто сам прије рата живио у Приједору, добро сам га познавао, а и учествовао у шеговом ослобађању у мају 1942. године, па је батаљон коме сам командовао добио ту улогу.

Батаљон је добио задатак да се непримјетно убаци у непријатељску одбрану на правцу жељезничке пруге Брезичани — Приједор, између пруге и хладњаче. Требало је да одмах заузме зграде Усташког дома, хладњаче, хотела „Балкан" и још неке од тврдог материјала. Десно од нас, између Сане и жељезничке пруге, нападао је 1. батаљон са задатком да избије према мосту на Сани. Четврти батаљон је нападао преко Расадника правцем Урије и даље у град.

Као претходницу одредио сам групу бораца са командиром Милошем Касабашићем која ће на челу батаљона кренути у напад.

Напад је био добро испланиран и успјешно изведен. У првом налету заузели смо Усташки дом и стари хотел. Изненадили смо непријатеља и заробили око стотину војника. Усташки дом смо тукли „дон булима“ и тек тада се предала домобранска посада са једним сатником.

Обавјестили смо штаб бригаде о томе докле смо стигли. Тада је командант бригаде био Мићо Колунџија. Наредио ми је да батаљон усмјерим према Расадику, куда је нападао 4. батаљон. Кренули смо према Уријама и дошли домобранима иза леђа. Са 4. батаљоном ликвидирали смо непријатељске снаге које су овдје пружале отпор.

Послије тога упућени смо у правцу болнице и циглане и даље према Силосу. Ту, око Силоса, осјећао се слабији отпор већ сломљеног непријатеља. Проналазили смо скривене групе војника.

Тако је ослобођен Приједор 8. септембра 1944.

Послије ослобађања Приједора штаб бригаде је наредио да 2. батаљон крене на четнике Васе Мијатовића, заједно са Тимарским одредом. Прошли смо кроз Гомјеницу, гдје се налазио штаб четничког команданта Васе Мијатовића, али је овај успио да избјегне према Топића брду. Кренули смо даље за шим. али је он успио да се пребаци преко Сане према Љубији, у правцу Расаваца. Пошто је у међувремену ослобођена и Љубија. Мијатовић је са једним бројем четника, Нијемаца и усташа, кренуо према Босанском Новом. Негдје око Сводне и Рељића камена ове снаге су дочекале јединице наше дивизије. Ту је непријатељ имао веома велике губитке. У овој борби су учествовали и наш 1. и 4. батаљон, са којима се налазио замјеник команданта бригаде Микан Марјановић.

Вратили смо се у Приједор, а затим у Јапунце, у Божиће, на краћи одмор. Штаб наше дивизије већ је био стигао у ослобођени Приједор.

Тих дана сам позван у штаб дивизије. У штабу сам нашао команданта Петра Војновића и Теуфика Плетићића, начелника штаба дивизије. Саопштено ми је да сам постављен на дужност начелника одсјека извиђачке службе дивизије. Тако сам се растао од 2. батаљона и 11. крајишке бригаде. Батаљон сам предао новом команданту, Душану Обрадовићу.

Ђуро ВУЧЕНОВИЋ Бусен

У 2. БАТАЉОНУ 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ НА КОЗАРИ

Наш 2. батаљон Козарског одреда остао је 2. батаљон бригаде, са истим правцем дејства од Приједора, изнад Козарца и даље до Ивашке, а дијелом и преко жељезничке пруге Приједор — Баша Лука.

Баш у вријеме прерасташа одреда у бригаду, септембра — октобра 1943. године, извели смо акцију против четника на Мањачи. Чак смо мобилисали млађе људе. Ови млади људи били су јако везани за своја домаћинства, нису никуд ишли даље од куће. Када су прелазили жељезничку пругу и чули сирену воза уплашили су се и почели да бјеже. Имали смо тешкоћа док смо их смирили и задржали у јединицама. Касније су се прекалили и постали добри борци.

Батаљон је учествовао у нападу на упориште Босанску Дубицу. Успјели смо да брзо ликвидирамо непријатеља на нашем правцу напада и да продремо у град. Најжешће борбе вођене су око зграде среза. Ту су наше снаге задржане. Те ноћи пребацивао сам се кроз ватрене линије са командантом батаљона Поповићем и куририма, када је на нас отворена ватра из подрума среза. Још увијек се тамо налазила група усташа који су пружали отпор. Накнадно су ликвидирани. Ја сам, иначе, био комесар батаљона, пошто је Бране Ковачевић отишао на другу дужност.

У Босанској Дубици смо заплијенили доста разноврсног материјала. Највећи дио тога подијељен је народу поткозарских села који је у офанзиви на Козару остао без ичјега. Било је ту одјеће, обуће, затим, петролеја, соли, у чему се нарочито оскудјевало.

Док сам се налазио на сектору Ламовите успио сам да дођем у везу са неким пријатељима у Приједору. Знам да је на вези била нека Савићка, затим човјек који је становао изнад школе. Добијали смо неке ствари, углавном санитарски материјал, затим нешто одјеће и обуће, али и обавјештеша о стању у граду.

Под крај 1943. године главнина снага наше бригаде налазила се на сектору према Ламовитој и даље ка жељезничкој прузи Приједор — Бања Лука. Био је почетак децембра, а наш батаљон изнад Верића, око школе и цркве. Њемачке снаге покушале су да продру цестом према Приједору, па су кренуле цестом према Верићима и Ламовитој. Дошло је до жестоког окршаја 7. децембра. Борба је почела изјутра, а прекинута је тек предвече. Нијемци су неколико пута покушавали да прођу, али су одбијени и присиљени да се врате. Нису могли да напусте цесту, јер су у свом саставу имали и моторизовану јединицу. Мислим да су имали и два тенка.

Наши су услови били нешто повољнији. Налазили смо се изнад цесте, заклошени усјецима дубоких сеоских путева који су нам служили као веома добри заклони.

Концем децембра 1943. почела је операција снага 5. ударног корпуса за ослобађаше Баше Луке. Наш 2. батаљон имао је задатак да напада упориште Босанску Градишку. Требало је спријечити продор непријатељским снагама од Босанске Градишке према Бањој Луци. Напад на Босанску Градишку и Башу Луку почео је уочи Нове 1944. године. Дошли смо до канала који се налази уз град. Борба је почела негдје око поноћи. Успјели смо да под врло тешком борбом продремо у град. И тек када смо почели напад дознали смо да су у град стигле нове непријатељске снаге. Биле су то јединице Черкеза. Основни задатак бригаде био је да поруши мост на Сави, како би се онемогућило дотураше материјала и довођеше нових снага нападнутом непријатељу у граду.

У току ноћи савладали смо спољну одбрану упоришта. Радовао сам се уласку у Босанску Градишку, јер су ми се у то вријеме двије сестре налазиле у логору у Старој Градишки. Очекивао сам да нешто предузмемо и за ослобађаше логораша на супротној обали Саве. Међутим, непредвиђене снаге непријатеља омеле су нас и мост на Сави нисмо порушили. Већ рано изјутра непријатељ нас је потиснуо на достигнуте линије. Повукли смо се на канал, пред градом. Тог дана непријатељ није ни покушао да прође даље, иако је на неким мјестима било притисака на наш положај. Као да се задовољио тиме што је повратио град.

По наређењу штаба бригаде почели смо да се повлачимо према Козари.* Тих дана, почетком јануара 1944. године,

* Битка за Бању Луку, Бос. Градишку и остала околна упоришта септембра 1944. представља једну од најкрупнијих операција НОВ и ПОЈ.

услиједила је офанзива непријатељских снага. Најтеже нам је било са Черкезима. Они су сачињавали главнину непријатељских снага са којима су наше снаге долазиле у сукоб. Водили смо са њима борбу и повлачили се у Козару. Они су се кретали доста брзо од Босанске Градишке преко поткозарских села и даље према Босанској Костајници и Босанском Новом. На правцу свога надирања Черкези су вршили страшна злодјела над становништвом. У једном селу према Босанској Градишци наишли смо на групу побијених људи, жена и дјеце. Черкези су после силоваша жена поклали и масакрирали жртве. И касније смо на више мјеста наилазили на трагове шихових звјерстава.

Посебно су ми у сјећању још неки догађаји из 1944. године, у којима је непосредно учествовао и наш 2. батаљон.

БОРБЕ НА БАЊОЈ ЛУЦИ

Послије осам и по мјесеци, борци 5. корпуса поново су напали и овог пута ослободили и извјесно вријеме држали Бању Луку. Напад на сам град почео је 18. септембра у 22 часа, али је то био само дио обимне комбиноване операције за Бању Луку и упоришта око ње. Операције су почеле још 15. септембра нападом на упориште Ивањску и трајале су све до 30. септембра.

По замашности, ова ће операција ући у историју борби наше војске, као једна од највећих битака и биће сјајан примјер успјешног садејства свих родова војске, од пјешадије до авијације, и свих врста наоружања, од пушке и ручне бомбе до тенка и авиона. У борбама на просторији Бања Лука, Градишка наши борци и командири, команданти и политички комесари показали су ванредно искуство, масовну храброст, иницијативу и довитљивост. Битка за Бању Луку остаће примјер како мање снаге свјесне и храбре војске, почесно тукући непријатеља, могу разбити и уништити много надмоћнијег противника.

Бања Лука је била снажно упориште

Поучени искуством приликом првог нашег напада на Бању Луку, Нијемци и усташе сасвим су преуредили систем одбране града. У Бањој Луци створена су четири појаса: спољни, унутрашњи, „цитадела“ и истурене утврђене тачке. „Цитаделу“ је сачињавао скуп тврђих бањалучких зграда око трга гдје је раније стајала православна црква, а најтврђе тачке „цитаделе“ биле су: „Хотел Босна“, Хипотекарна банка, Жупанија (бивша Банска управа) и поглавников двор (бивши бански двори). Истурене утврђене тачке биле су: Пољопривредна школа, Петричевац и Траписти. Око Бање Луке постојао је читав низ упоришта: Ивањска, Залужани, Трн, Клашнице, Лакташи, Маглајани, Александровац, Горња, Средња и Доња Топола, Бос. Градишка, Челинац и Котор Варош. Осим тога, на многим мјестима биле су мање или веће групе жандарма, милиције и четника, нарочито на секторима Шимићи — Мотике и Варош — Јошавка — Јаворани. У свим тим

На примјер, ослобађање Козарца. Био је почетак јула када се наш батаљон нашао у близини Козарца, у селу Јаругама и шеговој близини. Јединице бригаде, после тешког пута, тек су се вратиле из Подгрмеча. Непосредно по размјештају на домаку Козарца, у току ноћи, заправо, зачула се пуцшава. Дотрчао је курир и обавјестио да су непријатељске снаге из Козарца нападе чету. Тамо је одмах кренуо замјеник команданта батаљона Вицо Сладојевић који је управо тих дана дошао на ову дужност. С шим је пошла чета Милоша Касабашића која је прогонила непријатеља у Козарац. У току тог прогона Вицо је смртно рањен. Било је још губитака на нашој страни.

Нашом брзом интервенцијом, оне снаге које су изашле из Козарца према нашим јединицама разбијене су. Дијелови наших снага већ су били изнад Козарца. Обавјештен је штаб бригаде о томе докле смо стигли. Убрзо је код нас дошао ко-

упориштина се налазило, не рачунајући четнике и милиционаре, око 15 хиљада Нијемаца, усташа, домобрана, жандарма, полицајаца и агента. Касније су у борбу ступиле и друге снаге, међу њима једна њемачка оклопљена дивизија, Павелићева тјелесна бојна, питомци усташке официрске и подофицирске школе, једна пуковнија козачке дивизије, есесовци из Славоније и усташе злогласног Лубурића из Јасеновца, тако да је у борбама у Бањој Луци и око ње учествовало преко 25 хиљада непријатељских војника и официра. Свим овим снагама стајао је на челу штаб 69. њемачке дивизије под командом генерал-мајора фон Девиза. У саставу тих јединица било је неколико усташких бојни, читав 3. горски здруг, 3. и 11. домобранска пуковнија, скоро 3 топничка склопа итд. Непријатељ је располагао одличним аеродромом у Залужанима, а осим тога имао је тенкове, камионе и велику количину погонског горива и муниције. Сва упоришта била су снажно утврђена. По самом граду, на улицама и прикладним мјестима, били су изграђени бункери. И остала упоришта била су обезбјеђена системом жичаних препрека, мина, ровова разног типа, бункера — од дрвено-земљаних до бетонских, као и зграда са специјално изграђеним пушкарницама и митраљеским гнијездима.

Јуриш наших бораца на град

Битка за Бању Луку и упоришта око ње, као што је поменуто, почела је нападом на Ивањску, 15. септембра, кад се нашим јединицама предала цјелокупна посада Ивањске. Затим смо напали упориште у Клашницама и ликвидирали га. Клашнице по положају представљају спољну капију Бање Луке, па су у току операција (као и нека друга упоришта око Бос. Градишке) неколико пута прелазила из руку у руке. Нападајући сам град, наше су снаге врло брзо ликвидирале спољну и унутрашњу одбрану и до 6 сати изјутра нашле се пред „цитаделом“. У току ноћних борби, на нашу страну прешли су домобрански тенкови и артиљерија у непосредној близини града. Нашим јединицама предале су се и велике групе домобрана. Њихова артиљерија и тенкови ставили су се одмах на располагање нашим је-

мандант бригаде Жарко Згоњанин са извиђачком четом, чији је командир био Стојан Грујичић Јаруга. Кодманданту бригаде је предложен напад на Козарац одмах, онако из хода. Неке чете гониле су непријатеља право у Козарац. Командант бригаде је за извјесно вријеме задржао наш батаљон, с тим да у борбу убади још неке снаге које су требале да обезбједе правац од козарачке жељезничке станице, одакле се могла упутити помоћ непријатељу. С друге стране, требало је, у случају покушаја извлачења непријатеља из Козарца, дочекати га на овом правцу. Командант бригаде је убрзо увео у борбу 4. батаљон према жељезничкој станици и тиме су створени услови за напад на Козарац. Напад је био муњевит. У Козарцу су се браниле усташе које су се овдје називале муслиманска милиција. Звали су их по команданту „рециновци“ или „Рецина милиција“. Пружали су жесток отпор. Био је дан. Непријатељски војници познавали су добро мјесто и знали су сваки могућан наш прилаз, па су се

дивицама и у даљшем току битке активно учествовали на нашој страни. Ипак, предаја и прелазак домобрана успједили су тек кад је то било омогућено борбом наших јединица.

Дошавши пред „цитаделу“, дио наших снага упућује се ка истуреним тачкама одбране Бање Луке и упориштима ван ње, док остатак почиње борбу за ликвидацију средишње бањалучке одбране. У овим борбама наши борци су показали право херојство и довитљивост. Хипотекарна банка заузета је тек након што је запаљена баљачком ватром и кад је пред њом експлодирала мина од 1.000 килограма коју је уз саму зграду на колима догурао тенк. Бански двори ликвидирани су већ након тешког бомбардовања баљачима и топовима са одстојања од 30 до 50 метара. Најдраматичнија је била борба за Банску управу која је тучена хаубицама из непосредне близине. У Банску управу су наше ударне групе провалиле пробијајући крамповима зидове сусједних кућа и провлачећи се кроз рупе које су начинили топови.

Ликвидација околних упоришта

Не мање жестоке и крваве биле су борбе за истурене тачке одбране, од којих су заузеле све, осим Каштела. Од 18. до 26. септембра наше јединице су ликвидирале готово сва упоришта на просторији Бања Лука, Бос. Градишка. Редом су падале истурене тачке: Траписти, Петричевац и Пољопривредна школа, а затим упоришта: село и аеродром Залужани, Трн, Челинац, Клашнице, Лакташи, Александровац, те горња и Средња Топола. У овим операцијама, и на нашој и на непријатељској страни су учествовале хаубице, тешки баљачи, тенкови и авиони које смо заплијенили на аеродрому у Залужанима. Долази до тенковских и зрачних двобоја: наши авиони бомбардују Каштел; један наш авион у даљем току операција запаљен је противничком ватром итд. Наше су јединице у свим облицима борбе и тактике, од даноноћног напада и уличних борби до маневра опкољавања, забијања клинова, артиљеријских напада, јуриша, наступања и упорног гоњења непријатеља показале нечувену издржљивост и храброст.

тако и постављали. Борци су били одлучни и јуришали су. Били су огорчени због губитка замјеника команданта и још неких бораца, а знали су да се унутра налазе познати усташки зликовци. Борба је, иако врло тешка, релативно кратко трајала. Козарац је ослобођен. Непријатељ је имао доста губитака а неки шегови војници су успјели да се пробију према жељезничкој станици Козарац. Панично су бјежали. Остављали су погинуле и рањене и пробијали се кроз редове нашег 4. батаљона окји их је немилосрдно косио. Ипак, неки су успјели да прођу.

Љета те 1944. године успјели смо да разбијемо четнике Васе Мијатовића. Он је био присиљен да са својим штабом пређе у гарнизон Приједор. Повремено би са својим четницима излазио у оближња села ради пљачке. Истина, још су се према Мањачи налазиле извјесне снаге са којима смо се такође сукобљавали и водили борбе око Марићке, Јелићке и околине.

У вријеме када је наш батаљон био према Бањој Луци, дошли су неки одборници и обавјестили да домобрани који су се налазили према Клашњицама, желе да ухвате везу са

Велики губици непријатеља

У руке наше војске пао је огроман ратни плијен који се још пребројавао. Заплијењено је 30 авиона, од којих 7 исправних, 4 тенка, од којих су два већ учествовала у борбама, 25 топова, 50 бацача и преко 200 митраљеза и пушкомитраљеза. Међу плијеном налазило се 500 хиљада литара бензина, од чега је евакуисано преко 100 хиљада литара, 7 локомотива, 20 вагона муниције, ратне заставе СС батаљона итд.

У току борби убијено је, заробљено или прешло на нашу страну ско 10 хиљада непријатељских војника и официра. Заробљен је читав штаб њемачке 69. дивизије са заповједником генерал-мајором фон Девицом, усташки разбојник Блаж Гутић, шеф бањалучке полиције за вријеме усташког покоља 1941. године, чланови усташког пријеког суда и око 600 усташких чиновника, агената и кољача. Потпуно су ликвидирани 3. горски здруг, 5. лучка бојна, велик број Нијемаца, док су све непријатељске јединице са подручја битке претрпјеле тешке губитке.

Становништво Бање Луке дочекало је наше борце са огромним одушевљењем. Без обзира на то што су још трајале борбе у граду, оно је изишло пред наше борце, помагало им у борби, хватало усташке зликовце и одмах у великом броју ступало у Народноослободилачку војску и стављало се на располагање народноослободилачком покрету. Кад је непријатељ помоћу оклопљене дивизије продро у град, са нашим борцима, према досадашњим подацима, пошло је преко 3.000 грађана који су тиме показали љубав према нашој борби и ријешеност да не дочекају поново окупатора.

То је свакако наша најљепша пobjеда у борбама за Бању Луку.

(Из „ОСЛОБОЂЕЊА“, број 14, 17. октобра 1944).

партизанима. Интересовали су се да ли међу партизанима има и Хрвата, те би жељели да са њима дођу у контакт и да разговарају. Тражили су да их информишемо о нашем Покрету.

Одређено је да са једним водом одабраних бораца кренем кући одборника који је донио обавјештење. Уговорили смо долазак представника домобрана на разговор. Изненадио сам се кад је на састанак дошло десетак домобранских старјепина — наредника, поднаредника и један официр. Био је то углавном резервни домобрански састав. Испричали су да Клашњице држи једна њихова сатнија, да се међу њима налази неколико Нијемаца. Нијемци су код минобацача и врло су одлучни да се боре. У разговору који је трајао неколико часова, уз обилату гозбу, један од њих је испричао да се у њиховој јединици налази и неколико усташа које су они запазили по држању. Иначе, ове усташе нису биле, да тако кажем, ничим обиљежене, и као и сви остали, носе домобранске униформе. Била је то, у ствари, нова тактика непријатеља да у редове домобранских јединица убацује и усташе који су имали задатак да прате расположеше домобрана, да их шпијунирају.

Домобрани су нам саопштили да очекују премјештај са овог подручја, па је одлучено да се истог дана изведе акција. Плашили су се и четника који су се налазили на другој страни Брбаса, у средшој Босни. Требало је да почетак напада најавимо једном црвеном ракетом. Коначно смо се споразумјели и отишли да се припремимо.

Истог дана увече кренули смо на задатак. Једна чета батаљона, мислим да је то била чета Лазе Предојевића Мркоша, имала је задатак да зароби ову домобранску јединицу, док су друге двије обезбјеђивале извршавање задатка.

Домобрани који су били на разговору, дали су нам тачна обавјештења о Нијемцима и показали како им се може прићи. Исто тако су нас упозорили на поједина мјеста гдје би се могао очекивати отпор усташа.

У одређено вријеме стигли смо на мјесто. Међутим, десило се нешто непредвиђено. Нисмо понијели ракетни пиштољ. Имали смо ракете, али без пиштоља. А договор је био да се пође послѣ испалење црвене ракете. Иначе, без овога знака не треба да крећемо, јер ће они пуцати, пошто се плаше да ће их напасти четници. Настао је прави проблем како да се испали црвена ракета. Све смо покушавали. Стављали смо ракете на пушку и покушавали да је испалимо. Није успјевало. Ракета би, тек што је била испалењена, падала у нашој непосредној близини. И тек након извјесног времена дошло се на идеју да се ракета обложи неким плехом,

а затим стави на аутомат и испали. Успјело је. Ракета је испалена. Није далеко отишла, али довољно да домобрани закључе да смо то ми.

Акција је успјела. Само су Нијемци пружили отпор, али су ликвидирани. Негдје у зору извукли смо сатнију домобрана неколико километара према Козари, даље од упоришта. Носили су цјелокупно наоружање. Пратиле су их наше чете.

Штаб батаљона је одлучио да им одузме оружје. На-стала је неизвјесност. Домобрани су се томе изненадили. Објаснили смо им да сви они који одложе оружје, у ствари, немају чега да се плаше, већ да желе да нам помогну. Међутим, они који хоће да задрже оружје, значи да су спремни да пружају отпор. Напоменули смо да знамо да међу шима има и усташа.

Домобрани су одложили оружје. Заправо, сви су га предали. Установили смо да се међу њима налази десетак усташа у домобранским униформама, од којих и два подофицира. Један од њих је чак био на преговорима са нама, али су га, док смо разговарали, послали на обезбјеђење, па није знао када ће почети акција. Пошто се радило о усташама за које смо имали обавјештеша да су зликовци, осуђени су на смрт.

Ова сатнија била је добро наоружана. Имала је десетак пушкомитраљеза, преко стотину пушака, два минобацача и доста муниције и другог материјала. Ово је била једна од веома успјешних акција батаљона, јер нисмо имали ни једног рашеног борца.

Већина домобрана изразила је жељу да се врати кући и да ће да ступи у партизане у свом крају.

Између 7. и 8. септембра 1944. ослобођен је Приједор. Била је то једна од већих акција не само наше бригаде него и читаве 4. дивизије НОВ. Наш 2. батаљон имао је задатак да наступа према католичкој цркви у центру града и преко Урија у правцу циглане. Успјели смо да се пробијемо у град веома брзо. Неке јединице су у виду клина ушле у град, тако рекућ, неопажено. Било је договора и са нашим сарадницима у граду да и они потпомогну акцију.

Већ негдје у зору извршили смо задатак. У непријатељској полицијској архиви пронађен је списак наших људи које је требало ликвидирати. Међу њима се налазила и моја мајка. Био сам веома сретан када сам дошао у Приједор и видео да ми је мајка жива.

Други дан након ослобађаша Приједора кренули смо према Љубији. Ишли смо даље према Зецовима и прогнали непријатељске снаге које су се извлачиле на овом правцу пре-

ма Босанском Новом. Задржали смо се неколико дана на чишћењу терена.

У међувремену улиједило је наређење да се бригада упути према Босанској Градишци и Лијевчу пољу. Радило се о такозваној другој башалучкој операцији 5. ударног корпуса против њемачких, усташко-домобранских и четничких снага, а циљ је био да се заузме просторија Бања Лука, Босанска Градишка, Котор Варош.

Ускоро смо се нашли према Босанској Градишци. Наша бригада је обезбјеђивала од Босанске Градишке снаге 5. корпуса које су нападале Бању Луку. Требало је затворити правац Босанска Градишка — Бања Лука, преко Лијевча поља.

Нападали смо према Босанској Градишци. Нисмо знали бројно сташе снага у граду. Наиме, нисмо имали обавјештеша о томе да су у Босанску Градишку, непосредно пред наш напад, стигле, у склопу општих покрета непријатеља на овом правцу, нове снаге. Због тога нисмо успјели у нападу на тај град и морали смо се повући.

Повукли смо се изнад цесте Босанска Градишка — Бања Лука и настојали да затворимо пут према Бањој Луци. Други дан налазили смо се на обронцима испод Козаре, када је из Босанске Градишке кренула једна јача непријатељска колоне. Посматрајући тај покрет, закључили смо да се ради о моторизованој јединици. Направили смо препреке на неколико мјеста, прекопали путеве, поставили засједе. Нисмо ни очекивали да би се могле појавити тенковске снаге, а били смо и без оружја за борбу против тенкова. На путу је била велика прашина и нисмо могли боље да осмотримо ту моторизовану колону. Тек када су нам пришли ближе видјели смо да се ради о колони тенкова. Одступања није било. Такво је било наређење, а с друге стране, није ни било могуће, јер смо се нашли у непосредној близини непријатеља. Услиједило је наређење да се двије чете извуку, али да и даље туку непријатеља. Одређени су бомбаши који су имали задатак да бацају mine у гусјенице тенкова. Све је то рјешавано на брзину. Остављене су наше снаге да задржавају непријатеља, а главнина је имала задатак да се под борбом извлачи, заузме нове положаје и наставља борбу.

Међутим, непријатељ је муњевито напредовао. Тенкови су крчили пут и ишли непријед. Услиједило је оно најгоре: помијешали смо се са непријатељем у његовом поретку. Настао је прави кркљанац. Успјели смо да зауставимо колону и пјешадија није могла да прати тенкове који су се слободно кретали. Требало је тада настојати да се извуку борци, да се спасу из овога пакла, а истовремено непријатељ задржи

што дуже. Обрачун је трајао неколико часова. Већ је наступала ноћ када смо се извлачили.

Било је доста погинулих и рањених бораца. Било је тешких и просто невјероватних призора. Непријатељски војници излазили су из тенкова и покушавали да на блиском одстојашу туку наше борце. Био сам очевидац једног таквог догађаја. Из тенка је изишао војник са пушкомитраљезом и хтио да пуца на нас. Али то је примјетио Лазо Предојевић Мркош који се такође налазио у близини и са неколико метара из аутомата оборио овог тенкисту. Срећа нас је послужила што нас војници нису могли да примјете из тенкова, јер смо били у мртвом углу. Када смо се извукли, установили смо да смо имали доста велике губитке. Ипак смо непријатеља зауставили, а то је много значило за наше снаге које су нападале и већ биле у Башој Луци.

Било је тешких случајева. Причали су ми да су се један водник и један делегат убили како не би рашени пали непријатељу у руке. На жалост, заборавио сам имена ових храбрих другова. Близу мене погинула је мала партизанка Тица, из Приједора.

Послије ове акције дошли смо на подручје Приједора. Био је октобар 1944. Наша 4. дивизија спремала се на пут према Бугојну и Травнику. На том путу стигло је наређење да кренем на нову дужност, за политичког комесара 8. крајишке НОУ бригаде. Тако сам се растао од бораца 2. батаљона, са којима сам провео доста веома тешких, али и пријатних ратних дана.

Славко ХАВИЋ

У 1. ЧЕТИ 2. БАТАЉОНА 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

У зиму 1944. године премјештен сам из 1. батаљона на дужност командира 1. чете у 2. батаљону у 11. крајишкој козарској бригади. Батаљон се у то вријеме налазио у поткозарским селима Божићима и Паланчишту. Команда 1. чете била је у Паланчишту са правцем дејства према Приједору.

Непријатељ је у то вријеме покушавао продирати у поткозарска села ради пљачке. Један вод 1. чете налазио се према Приједору, негдје ближе Пашинца. Непријатељ је кренуо у пљачку, али га је овај вод дочекао. Одмах смо кренули са остала два вода да му помогнемо. Стигли смо на вријеме. Након оштре и кратке борбе непријатељ је побјегао према Приједору, оставивши 15 мртвих и више рањених војника.

Послије неколико дана напали смо једне ноћи непријатељску јединицу која је из Приједора кренула и задржала се у Гаревцима. Вријеме је било кишовито. Нисмо довољно познавали распоред непријатеља. Користећи кишу и ноћ, упали смо у непријатељски логор. Просто смо се били измијешали, тако да је тешко било распознавати ко се гдје налази. Наишли смо на комору у којој је било више мазги. Оне су се узнемириле и почеле да бјеже, па је то стварало пометњу. Тукли смо се у току ноћи неколико часова и нанијели непријатељу губитке од око 20 мртвих, тако да се сутрадан повукао из овог села.

У току љетних мјесеци 1944. године прелазили смо и на терен Ракелића и Миљаковаца. Ту су се налазиле групе четника Васе Мијатовића. Бјежали су пред нама и напуштали чим бисмо пристигли.

Често сам обезбјеђивао прелаз преко жељезничке пруге Приједор — Баша Лука на терену Ракелића и даље према Санском Мосту, куда су пролазили неки наши руководиоци одлазећи на конференције и слично. На терену су се налазиле четничке јединице, па је требало осигурати пролаз. Не сјећам се да су нас четници икад напали.

Једно вријеме, у прољеће 1944. године, наш батаљон се налазио на лијевој обали Сане, између Приједора и Санског Моста према Љубији. У то вријеме штаб бригаде је са два батаљона био у Ракелићима. Изненадили су га јаче непријатељске снаге које су кренуле из Приједора у неколико колоне и успјеле да окруже два батаљона и штаб 11. бригаде, па су морали под јаком ватром да се пробијају према Козари. Наш батаљон се налазио према Љубији. Сјећам се да је тада Стојан Грујичић Јаруга, са својом извиђачком четом, упао у доњи дио Љубије и напао посаду, разбио је, а затим се повукао.

Учествовао сам у нападу на Приједор почетком септембра 1944. године. Био сам у ударној групи, у којој је било око 60 одабраних бораца. Група је имала задатак да се непримјетно убаци у гарнизон. Били смо добро наоружани, са довољним бројем пушкомитраљеза и бомби. Чак смо имали и бацаче „дон бул“. Повео сам ову групу као командир пругом и за кратко вријеме смо дошли до жичане ограде. Савладали смо ову препреку и ушли у град. Ту нам је пружен слабији отпор из једне зграде. Испалили смо неколико мина из „дон була“, а затим продужили према мјесту гдје се налазила артиљерија. Веома брзо смо продирали кроз град, а нарочито после ликвидације артиљерије. Наша ударна група пробијала се као и приликом првог ослобађања Приједора, маја 1942. године.

Послије ослобађања Приједора вратио сам се у своју 1. чету 2. батаљона који се налазио на сектору према Босанској Градишци. Сјећам се да нам се тада организовано предала непријатељска сатнија у Клашњицама. Чета је добила задатак да изведе ову јединицу. Било је уговорено вријеме за предају. Споразумјели смо се да приликом поласка, кад дођемо на одређено мјесто, испалимо једну ракету. Међутим, десила се несмотреност — заборавили смо пиштољ за ракете. Имали смо проблема да испалимо ракету, али смо ипак успјели. На наш знак, официр који је учествовао у припремашу предаје, такође је дао знак ракетом. Пошли смо напријед. Свакако да смо помало и сумњали, нарочито кад смо ушли у круг посаде који је био ограђен жицом и препрекама. И сам сам помишљао да би нам непријатељ могао припремити клопку, пустити нас у жичану ограду и тада отворити ватру. Међутим, све се добро завршило. Једино је пружио отпор неколико Нијемаца и усташа који нису знали за овако припремљену акцију. Опалили су неколико метака и побјегли. Довели смо ову групу код нас. Неки су остали у партизанима.

Прије напада на Приједор, почетком јула 1944. нападнут је Козарац. Првом половином јула 1944. године, 1. чета 2. батаљона 11. бригаде налазила се у Божићима. У то вријеме један вод је био у засједи на цести Приједор — Козарац. Једног јутра зачула се пучњава. На брзину сам се спремио и пошао да видим о чему се ради. Испојавило се да је вод ступио у дејство са непријатељем који је пошао из Козарца. Уз помоћ осталих водова одбили смо напад и кренули за непријатељем. Вод који га је гонио толико је продро у мјесто, да се више није могао повући. Било је потребно да и друга два вода ступе у акцију. Непријатељ је пружао доста јак отпор. Обавјестио сам команданта батаљона. Није било услова за повлачеше, а напријед се није могло због јаког отпора усташа. Ускоро нам је стигла помоћ, али се више не сјећам која је то била чета. Са овим борцима дошао је и замјеник команданта батаљона Вицо Сладојевић. Вицо је био веома добар и скроман друг и храбар борац. Сјећам се како му је било непријатно што је постављен за замјеника команданта батаљона. Рекао је да сам то могао бити ја, пошто сам старији командир чете.

Када је стигао Вицо са појачашем успоставили смо везу и наставили концентричне нападе на усташе. Имали смо и минобацаче из којих смо успјешно тукли по гнијездима непријатеља. Под јаким притиском покренули смо га из утврђења и наставили гоњење. Тако смо и ослободили Козарац. На страни непријатеља било је више рањених и погинулих. Већином су то биле усташе.

У тој борби нам је погинуо и Вицо Сладојевић, замјеник команданта батаљона. Било је то у првим окршајима са усташама. Ми смо били на одстојашу од неколико десетина метара од непријатеља. Усташе су се браниле из објеката. Нама је једино преостајало да заузмемо неке маше заклоне и да се тако штитимо. Требало је руководити акцијом, а то је захтијевало честе покрете. Вицо је веома вјешто руководио акцијом. Приликом пребацивања од објекта до објекта примјењен је и погођен.

Међу значајније акције наше чете на Козари спада и напад на Босанску Градишку, другом половином септембра 1944. године. Чета је нападала цестом која води од Баше Луке према Босанској Градишки. Пошто смо прешли на десну страну цесте избили смо према једном каналу. Ту су се нашле слабије непријатељске снаге које смо брзо ликвидирали. Заплијенили смо овдје један тешки митраљез. Наша чета је имала да избије до моста на Сави и да помогне минирање моста, како би се онемогућило пристизање појачања непри-

Јатељу. Задатак да директно обезбједи минирање моста, чини ми се, имао је 3. батаљон Ђуре Милиновића.

Овај напад није потпуно успио. У граду су се налазиле јаче непријатељске снаге, о чему нисмо били обавјештени. Ту смо дочекали и дан, па смо били присиљени да се повлачимо. Тешки митраљез смо поставили на подесно мјесто и почели да гађамо. Непријатељ је то осјетио, па је почео да нас туче из минобацача. Једна мина пала је недалеко од мене када сам тукао из митраљеза. Од шеног дејства сам контузован. Био сам потпуно изгубио слух. Нашао сам се у веома тешкој ситуацији. Нисам ништа чуо нити знао шта се дешава око мене. Међутим, ту су се нашли Урош Стојаковић, замјеник командира, и Лука Вујић, замјеник комесара. Извучен сам одавде, па сам око мјесец дана провео у болници и тек на сектору Травника, гдје се налазила наша бригада, јавио сам се у јединицу.

Милош КАСАБАШИЋ

У 2. БАТАЉОНУ 11. КНОУ БРИГАДЕ

Око 1. јуна 1944. премјештен сам из 8. бригаде за помоћника политичког комесара 2. батаљона 11. бригаде. У то вријеме премјешташе из једне бригаде у другу било је ријеткост. Комесар дивизије Баја саопштио ми је наређење за премјештај, додајући: „Идеш међу Козарчане и гледај да оправдаш повјереше.“

Батаљон је тих дана затварао правац од рудника Љубије према Санском Мосту. У Старом мајдану био је штаб батаљона, у којем су били Бранко Поповић, замјеник Ђуро Вученовић, комесар Славко Хавић, референт санитета Милева Кусошић и обавјештајни официр Душко Бабић, кога је тих дана замјенио Остоја Новаковић.

Први сусрет са Козарчанима био је пријатан. Томе је највише допринио командант батаљона Бранко Поповић. Упознаваше са борцима посебно је било интересно. Ја сам по формацији дошао у батаљон за партијског руководиоца, па сам детаљније упознао рад партијске организације. Команде чета, водници и највећи дио пушкомитраљезаца били су стари чланови Партије. Колико се сјећам, у батаљону је било око 60 чланова Комунистичке партије Југославије, 90 чланова СКОЈ-а, а батаљон је бројао око 320 бораца.

У јуну је наш батаљон, са 1. батаљоном 11. бригаде, водио свакодневно борбе са непријатељем око рудника Љубије. Ова два батаљона смјешивала су се на положајима према Љубији. Тако је једног дана, почетком јула, 2. батаљон био на одмору. Штаб је одлучио да борци проведу цео дан на одмору, у купашу и прашу веша. При крају дана, када смо по плану завршили купаше, праше, сушење и крпање веша и одјеће, командант батаљона Бранко Поповић предложио је да се нас неколицина још једном окупамо. То су неки прихватили. На кошима су пошли преко Сане у намјери да и ших окупају. Командант је први, као и увијек, прешао ријеку без сметњи. При повратку наједном смо примјетили да су коњ и командант батаљона нестали у води. Појављивали су

се на површини неколико пута и нестајали. И онда су не-
стали. За нас је то био шок. Одмах смо пошли на ону страну
Сане. Ту је ријека била дубља. Имала је вирове дубине пет-
шест метара. Поред свих напора, овог дана нисмо успјели
пронаћи и извадити тијело команданта батаљона Бранка По-
повића. Преко ноћи поставили смо стражаре, а сутрадан смо
наставили тражеше тијела у вировима. Успјели смо га наћи
око 11 сати, уз помоћ мјештана.

Губитак Бранка Поповића тешко је поднио сав састав
батаљона. Бранко је уживао велики углед и поштоваше код
бораца.

Главна акција у овом периоду била је напад на Козарац,
почетком јула. Ту је 2. батаљон изнио главни терет и одиграо
одлучујућу улогу у ослобађашу Козарца. У тим борбама је
погинуло 206, а рашено 58 усташа. Бригада је имала 8 мртвих
и 16 рашених бораца. Погинуо нам је замјеник команданта
батаљона Вицо Сладојевић.

Други батаљон се налазио у том тренутку оријентисан
према Козарцу, са задатком да спријечи непријатеља да се
извуче према Приједору. Те ноћи, уочи напада, 1. чета, са
командиром Милошем Касабашићем, била је на положају
према Козарцу. Друга, 3. и Пратећа чета, са штабом бата-
љона, биле су у непосредној близини Козарца. Непријатељ
је ноћу покушао да се извуче према Приједору и у том по-
кушају наишао је на засједу 1. чете. Жестока ватра пробудила
је нас у штабу. По распореду штаба ја, Вицо и обавјештајни
официр Остоја Новаковић кренули смо у 1. чету. Непријатељ
је сачекан на 20—30 метара из засједе и нанијети су му велики губици. Код 1. чете сам остао све до 10
часова. До тог времена борба за Козарац се увелико разбук-
тала. Прва чета на правцу Приједор — Козарац, ушла је у
град и пробила се у прве ровове. То су истовремено учиниле
3. чета, затим Извиђачка чета бригаде, а са правца Козарског
камена и самостална партизанска чета, састављена од Му-
слимана из тог мјеста.

Тако је, у ствари, напад на Козарац почео на иниција-
тиву 1. чете 2. батаљона. Он је постепено прерастао у општи
напад бригаде, гдје је, сем 2. батаљона, учествовао још 4. ба-
таљон, Извиђачка чета бригаде и партизанска чета Мусли-
мана из Козарца.

С обзиром на такав ток напада нисмо били у могућности
да извршимо посебне политичке припреме, тако да је у току
борбе, која је била жестока, свако самостално дјеловао.

Усташе, највећим дијелом мјештани, по злу већ познати,
пружали су огорчен отпор. Због тога и других околности

дошло је до недопустивих испада појединаца. Чим смо то уочили енергично смо интервенисали.

Послије овог напада батаљон је пребачен на градишки срез, да затвори правац од Градишке за Башу Луку, Козару и Дубицу. Поред овог имали смо задатак да мобилишемо нове борце из Лијевча поља и да извучимо жито. Људи из овог дијела Лијевча поља, веома богатог краја, несебично су давали жито и друго за НОВ. Знало се да ће се она јединица која иде на положај према Босанској Градишки, добро снабдјети храном и попунити новим борцима.

У Лијевчу пољу тукли смо се са непријатељем скоро сваки дан, а најчешће на петнаестом километру од Градишке према Дубици и Подградцима. Без обзира на раван терен батаљон се успјешно носио са Нијемцима и Черкезима. Највећу тешкоћу задавала нам је черкеска кошица која је брзим дејством знала да нас напада и с леђа.

Напад на Босанску Дубицу изведен је оног дана када је у Њемачкој покушан атентат на Хитлера. Сјећам се добро, 2. батаљон био је у бригадној резерви, па смо ову вијест, некако око 14 сати, уочи напада, чули од другова из штаба бригаде и Окружног комитета који су се налазили у непосредној близини. Други батаљон није уведен у ову акцију и остао је у резерви.

Једна од наших значајних акција је напад на Приједор, почетком септембра 1944. којим је лично руководио командант 5. корпуса Славко Родић, тада најмлађи генерал на европском ратишту.

Други батаљон, добро ојачан, солидно војнички и политички припремљен, добио је задатак да се непримјетно убаци у Приједор између жељезничке пруге и хладшаче, да у првом налету заузме Усташки дом, хладшачу, хотел Балкан и јаче зграде. Требало је да батаљон изнутра, својом појавом и дејством разбије и збуни непријатеља и омогући успјешније дејство осталих јединица.

Штаб батаљона је одредио 1. чету са командиром Милошем Касабашићем да дејствује на челу. Непримјећени смо ушли кроз жицу, између бункера и спољних зграда, и стигли у сам град. Без борбе смо дошли до Усташког дома и хотела Балкан. У том изненадном продору заробили смо око 100 непријатељских војника са једним сатником.

Овај успјех омогућио је брже дејство 1. батаљона уз Сану ка центру града, а посебно 4. батаљону, који је нападао од дубичке цесте, преко Урија.

Ситуација је била таква да смо се нашли иза леђа непријатељу који је бранио спољне линије. На једној раскрсници био је бетонски бункер, са око 20 војника. Он је спречавао

дијелу 4. батаљона да изврши свој задатак. У близини смо се нашли ја и Бусен, командант батаљона. Размишљали смо како да ликвидирамо бункер. Плашили смо се да ће се наљутити командант 4. батаљона Триво Пралица који је много теже прихватао да неко други, осим шега, може боље успјети у борби. Мићо Колунџија је осјетио да нешто смета напредовању 4. батаљона. Дошао је код нас да то провјери. Била је ноћ, па није могао најбоље да осмотри овај бункер. Објаснили смо му ситуацију. Предложили смо да 2. батаљон ликвидира бункер, само да се то каже Пралици.

Командант батаљона и помоћник комесара, по неком обичају, налазили су се у акцијама најчешће заједно. То се десило и овог пута.

Ја сам са неколико пушкомитраљезаца и командиром 2. чете Лазом Предојевићем Мркошом ватром затворио пушкарнице на бункеру, а Бусен се са два курира упутио према бункеру. За највише десет минута Бусен нам је дао знак за прекид ватре. Видјели смо га како пуже уз бункер и, у лежећем ставу, одозго, изнад две пушкарнице, најприје активира и убацује бомбе на једну, а затим у другу пушкарницу. Настаје детонација. Два курира истовремено убацују бомбе на врата бункера. Цијела посада од око 15 до 20 војника више није давала отпор.

Град је ускоро био потпуно ослобођен. Убрзо су почеле припреме 11. бригаде за покрет према Травнику. Козарчани су знали да није лако неке борце, па и старјешине, одвајати и покретати са терена Козаре. Зато су и предузете политичке, војне и организационе мјере. Оне су уродиле успјехом. Извршен је марш и јединице су доведене у рејон Травника, мада је било појединачних изостанака. Међутим, и ти борци су накнадно дошли у своје јединице.

Војо ВИЃЋЕВИЋ

РАЗОРУЖАВАЊЕ ДОМОБРАНСКЕ САТНИЈЕ НА ПЕТНАЕСТОМ КИЛОМЕТРУ

У склопу прве баљалучке операције 5. корпуса, јединице 11. крајишке НОУ козарске бригаде нападале су упориште Босанску Градишку ноћу 31. децембра 1943. / 1. јануара 1944. године.

Наша 2. чета 2. батаљона, чији је командир био Драгоја Гаврановић, добила је задатак да заузме положај између Босанске Градишке и 15. километра. На том километру, у виду предстраже и спољног обезбјеђења гарнизона од Козаре, непријатељ је држао једну сатнију домобрана. У склопу напада на Босанску Градишку, задатак Наше 2. чете био је да онемогући овој јединици да се споји са главнином својих снага у Босанској Градишки.

Наше јединице су веома брзо напредовале. Непријатељ је највећи отпор давао у центру града, код моста на Сави. Пред само свиташе град је ослобођен, осим неколико зграда у најужем рејону око моста, гдје се водила одлучујућа борба.

Домобранска сатнија на 15. километру, за све вријеме напада на Босанску Градишку била је мирна, тако да смо помишљали да се није можда негде извукла. Ни метак није опаљен са те стране.

Док смо били на положајима, цијелу ноћ се око нас врз-мао неки ситан и окретан старчић. Од шега смо испочетка мало зазирали, а послје, када смо сазнали да се налазимо у његовој кући, све чешће смо са шим разговарали. Старац нам је испричао да се у утврђешу налази сатнија домобрана, да су у шемачким униформама, да их има око стотину, а поред пушака, аутомата и митраљеза имају и два тешка митраљеза и један топ и тако даље. Рекао је да им је командир Јозо Смердо са којим се он често налази.

Написали смо врло мирољубиво писмо. Наиме, сатнику смо честитали Нову 1944. годину, а затим смо изложили ситуацију у Босанској Градишки и предложили да се преда са сатнијом и наоружашем. У противном, бићемо присиљени, након брзог ослобађања Босанске Градишке, да се са свим

снагама окомимо на његово упориште. На крају смо предложили да, ако жели, може са још једним пратиоцем доћи на пола пута између нас и њих, гдје ће са наше стране бити упућена два друга ради преговора.

У цик зоре послали смо чичицу са писмом сатнику. Старац се брзо вратио. Саопштио нам је да сатник жели да преговара. Договорили смо се у команди чете да ја са једним другом пођем, јер је требало да командир са четом остане на положају. Иако није било довољно времена за темељиту припрему за преговоре, а посебно за наше обезбјеђење, ипак смо нешто предузели. Одређен је Жацо (тако смо звали једног старог борца, коме сам, на жалост, заборавио име) који је био најбољи стријелац у чети, да се постави иза једног ивичњака са пушкомитраљезом. Ако би на зборном мјесту које није било удаљено више од 400 метара, дошло до какве гужве, Жацо је требало да интервенише.

Било се већ прилично разданило. Са аутоматима у рукама и откоченим пиштољима кренули смо на преговоре. Истовремено су се и од бункера у непријатељском упоришту одвојиле двије особе и цестом упутиле према нама. Међутим, одмах иза ших појавила се још једна, трећа, особа, која их је пратила на кратком одстојању. Имајући велико повјерење у пушкомитраљесца Жацу, нисам реаговао све док нисмо пришли на краће одстојање.

Позвао сам сатника Јозу, питајући зашто иду ших тројица када је био договор да дођемо по двојица. Јозо је одговорио да су само њих двојица. Када сам показао на трећег који се налазио двадесетак метара иза њих, сатник се стварно изненадио и почео викати на домобрана, придошлицу. Но, овај је, не заустављајући се, прошао поред сатника са ријечима: „Преговарај ти са својим ћаћом. У мене је код куће четверо дјеце, идем ја овамо.“ Прошао је поред нас и отишао да се преда.

Приликом разговора Јозо је изразио жељу да се лично увјери да ли смо заузели Босанску Градишку, додавши како се чује још нека пучшава. Пристали смо и одвели га кроз наш положај у штаб бригаде у згради гдје се доскора налазио штаб непријатељске бојне којој је припадала и Јозина сатнија. Ту сам Милану Врховцу, комесару бригаде, изнио случај око Јозе и шегове сатније. Послије тога Врховац је у кратком разговору врло брзо увјерио сатника у неопходност предаје. На томе се сав разговор око предаје завршио.

Пошли смо назад. Комесар Врховац задржао ме је само краће вријеме, инсистирајући да што прије извршимо задатак око разоружавања домобранске сатније, јер се мост на Сави према Старој Градишци не може заузети и срушити.

Зато пријети опасност да са те стране стигне веће појачање непријатељу који би нас убрзо могао потиснути и натјерати на одступање преко Лијевча поља према Козари.

И стварно, на наше инсистирање и лично увјеравање сатника Смерде, тек што је отишао, почело је постројаваше сатније. Све смо то посматрали и чули сатниково командовање. Кренули су ускоро према нама. Наша чета је скочила на ноге. Скакали смо од радости.

Сатник је довео сатнију у највећем реду. Оштром командом је зауставио, окренуо фронтом према команди наше чете. Стајали смо на широкој цести. Војнички је рапортирао командиру да предаје сатнију са 110 домобрана, а он је био сто једанаести, са толико пушака, неколико пушкомитраљеза, аутомата, пиштоља, два тешка митраљеза, огромном количином муниције и једним камионом.

Саопштено им је да одложе оружје у купе. Испразнили смо оружје и са осталим наоружањем, опремом и муницијом, са камионом који је возио њихов шофер, у пратњи неколико наших бораца, упутили у Подградце, према Козари. Разоружане домобране, такође са пратњом од неколико бораца, упутили смо пјешнице према Козари. Пратиоцима смо скренули пажњу да се што брже крећу, јер смо претпостављали да ће и нама услиједити скоро повлачење под борбом.

Све људство, наоружање, муниција и опрема стигли су на вријеме у Козару. Сатнику Јози Смерди нисмо чак одузели ни оружје. Предао је сатнију, па смо указали и поштовање према њему као официру.

Домобрани који су се овом приликом предали, а изразили су жељу да остану у партизанима, могли су да остану код нас. Они који су жељели да се врате кућама пуштени су и омогућено им је да иду свом дому. Ове који су остали код нас распоредили смо по четама, како не би била већа група у једној јединици. Касније су многи постали добри борци, па и старјешине.

Сатник Јозо Смердо изразио је жељу да остане у нашој чети. Штаб бригаде дозволио му је то. Нама је скренута пажња да га припазимо, јер су услови живота у партизанима много тежи, а он као домобрански официр није имао довољно снаге да се снађе и прилагоди новом, партизанском животу. И стварно, Јозо је ишао са нама стално. Његово углађено официрско одијело се све више цијепало. Кретали смо се по расквашеним путевима и чизме су му се почеле распадати.

Послије смо се налазили на положају изнад Босанске Дубице. Било је то у прољеће 1944. године. Топљеше снијега и кише још више је учинило путеве непроходним. Услови живота били су тешки. Нама, партизанима, који смо се на

то навикли, није сметало. Међутим, Јози је то било неиздржљиво. Одијело му је све лошије изгледало. На шему је то некако биједно дјеловало.

Осјетили смо да Јозо тешко подноси партизански начин живота. Почео је да тражи да иде сам у извиђање, да одлази у патроле, посебно оних дана када смо се налазили повише Босанске Дубице, на Крушковцу, одакле се веома лијепо видјело непријатељско упориште. Да не би осјетио нашу сумњу и неповјерење, упућивали смо га са нашим борцима у патроле, на извиђаше и слично. Већ је био март. Сматрали смо да га можемо и самога упутити на извиђање. Једног дана предуго се тамо задржао. Упутили смо борца да провјери што је са Јозом. Војник кога смо послали ускоро је дотрчао и обавјестио нас да је примјетио како Јозо трчи према непријатељском упоришту у Босанској Дубици.

Благоја МИОДРАГ

У САНИТЕТУ 2. БАТАЉОНА КОЗАРСКОГ НОП ОДРЕДА И 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

Под крај маја 1943. године, 5. крајишка НОУ козарска бригада кренула је у средњу Босну. Растала сам се од бораца бригаде и остала у новоформираном Козарском одреду.

Штаб одреда сачишавали су: Драган Марин командант, Милан Врховац политички комесар, Љубан Црнобрња замјеник команданта и Васо Петровић замјеник политичког комесара.

У прво вријеме живјели смо у поткозарским селима према Босанској Градишки. Претежно уз Козару. Било је врло тешко. Нисмо имали ништа од санитетског материјала. Требало је чекати док нешто стигне преко веза из градова. Комесар одреда Милан Врховац задржао ме је у штабу да се мало опоравим. Увијек је имао разумјевања за људске потребе. Разговарао је са борцима и имао за њих топлу другарску ријеч. Ту се налазила и његова другарица, Мица Врховац. Обоје су се истински бринули око мог оздрављења.

Након опоравка тражила сам да ме упуте у чету. Могла сам да им пришивам дугмад, перем веш, правим петокраке и ознаке за чинове. Упућена сам у чету Милоша Касабашића, у којој је тада комесар био Смаил Шерић, а његов замјеник Милан Суботић. Била сам болничарка.

Са мном су биле још двије другарице. Једна је била Хатица Буразоровић, родом из Приједора, веома млада и згодна дјевојка. Није жељела да буде болничарка. Тражила је да се бори са пушком у руци. Погинула је у једној акцији према Босанској Градишки. Хатица је била веома смјела и одважна. Друга је била Стојанка, родом из Лијевча поља. Жао ми је што сам јој заборавила презиме.

У прво вријеме нас три другарице бринуле смо се о борцима у чети. Прале смо веш, крpile, а што је најважније, бориле смо се против вашки. Правиле смо петокраке, уређивале собе гдје су спавали итд. То је за нас било задовољство, веће него да смо биле у штабу одреда.

Услиједило је и формирање батаљона. Тада сам упућена на дужност референта санитета у 2. батаљон. Штаб су сачињавали: Бранко Поповић командант, Бране Ковачевић политички комесар, Млађо Станић замјеник команданта и Славко Хавић замјеник политичког комесара. Сви су ми они били одраније познати. Међу њима се посебно истицао командант Поповић. Био је не само енергичан, него и одважан и храбар.

Остали су ми у сјећању многи борци из овог батаљона а највише Гојко Бабић командир једне чете. Био је невјероватно храбар. Борци су га цијенили и вољели. Када би се ишло у акције, знало се да ће Гојкова чета извршити задатак. Једно вријеме комесар ове чете био је Милан Трнинић, а замјеник командира Бранко Бјеловук, један од најхрабријих бораца у батаљону. Замјеник комесара чете био је Милан Боровница који је касније погинуо као комесар чете. Међу командирима чета био је и Драгоја Гаврановић, затим Раде Батић, каснији командант батаљона у 11. бригади. Раде се посебно истицао. Увијек миран и сталожан за свакога је имао лијепу ријеч. Командир чете Лазо Предојевић Мркош био је познат као јуначина. Командни кадар нашег батаљона био је заиста такав да су нам, тако рекућ, многи завидјели.

Санитет у батаљону у оним условима, када је тешко било доћи до неопходног материјала, ипак је успјешно дјеловао.

Послије одласка Бране Ковачевића, за комесара батаљона именован је Славко Хавић, а за његовог замјеника Мирко Предојевић. Хавић је добро познавао терен на коме је дјеловао батаљон. Ту је радио још 1941. године, када се налазио у штабу одреда. Повезивао се са народом и одборницима, партијским радницима на терену. Хране смо имали довољно захваљујући људима на терену.

Поред хране добијали смо понешто и санитетског материјала. Снабдјеване су и болничарке у четама. Остале су ми у сјећању неке другарице које су обављале болничке послове. Једна од њих била је Деса Драгаш, коју смо звали Доса. Родом је од Босанске Дубице. У једној чети била је болничарка Миља Лекић, родом из Лијевча поља. Биле су ту и Стевка Јовић, Олга Репацић, Стана Тубин, Зора Бањан и Миља, родом од Босанске Дубице.

Свака болничарка имала је свој санитетски материјал. Носиле су га у торбицама. Као дезинфекционо средство алкохол је замјенио ракију. Пред припрему сваке акције одржавала сам састанке са четним болничаркама и носиоцима раника. Говорило се о мерама и пословима за што боље извлачеше раника и пружање прве помоћи.

Било је више веома успјелих акција батаљона. Бранко Поповић и Славко Хавић често су самоиницијативно припремали и изводили акције. Једна таква, врло смјела акција, била је на Верића пољу. Ту се краће вријеме задржала нека њемачка јединица. Штаб батаљона је одлучио да без знања штаба бригаде изведе напад. Био је дан, вријеме када је било тешко изненадити Нијемце. Пошли смо и усред бијела дана муњевито напали. На наше велико задовољство акција је успјела. Истина, имали смо неколико рањених и једног погинулог. Мислим да се звао Гојко Бабић. Био је десетар у 3. чети. Његов брат Душко био је са њим у истој чети. Све рањенике и погинулог борца смо изнијели.

Враћали смо се радосни, а и тужни због погинулог друга. Када смо већ бити ближе логору батаљона, сусрели су нас командант и комесар бригаде, Милош Шиљеговић и Милан Врховац.

Било је још акција. Знам да смо учествовали у нападу на Омарску. Провели смо читаву ноћ под непријатељском ватром. Упориште је било јако утврђено и ограђено бодљикавом жицом.

Посебно су биле успјешне акције према жељезничкој комуникацији Приједор —• Баша Лука и даље од Приједора, према Босанском Новом. У бригади је био један веома истакнути минер Јозо, родом од Макарске. Он је умјешно постављао mine између жељезничких шина.

У нападу на непријатељску колону која се кретала од Приједора према Босанском Новом, учествовао је и наш 2. батаљон. Овога пута са нама је био и Илија Бурсаћ, секретар Среског комитета КПЈ за срез Приједор. На жалост, пред сам завршетак акције Илија је погинуо. Свима нам је било тешко што смо изгубили таквог руководиоца.

Под крај јула 1944. батаљон је имао тежак губитак: у Сани се утопио командант батаљона Бранко Поповић.

Комесар батаљона Славко Хавић, у јесен 1944. године, отишао је за комесара 8. крајишке бригаде. Било је више кадровских помјерања, нарочито у штабовима батаљона и командама чета.

Тада сам постављена на дужност замјеника референта санитета у бригади. Референт је била Јованка Бајић - Маран. Она је ускоро отишла на нову дужност у Сански Мост, па сам тако именована за референта санитета у бригади.

Организација санитета у бригади била је веома добра. На томе је врло успјешно радио доктор Иво Шалек.

Остала ми је у посебном сјећању пажња одважних бораца извиђачке чете командира Стојана Грујичића Јаруге.

Када су се враћали из једне акције донијели су ми налив-перо. Било ми је потребно, јер сам послѣ сваке акције писала опширан извјештај о рањеницима, тежим и лакшим, гдје се налазе, како су прошли и слично.

Одлазила сам у штаб дивизије на састанке. Тамо је руководиоца санитета био Јосип Крешо. Он се веома похвално изражавао о раду нашег санитета. Цијенио је и рад осталих другарица, Власте Ленардић, референта санитета из 8. крајишке бригаде, Анђелке Тубин, референта санитета из 6. крајишке бригаде.

У нашем 4. батаљону референт санитета био је Нурија, коме сам презиме заборавила. Био је веома добар и стручан. Био је већ старији човјек. У 2. батаљону референт санитета била је Стевка Јовић, а послѣ Олга Репајић. Олга се сва уносила у посао. Бринула се о сваком борцу улажући максимум труда. У овом батаљону истицале су се болничарке Душанка Прпић и Јованка Лончар. У 1. батаљону референт санитета била је Олга Дујмовић која је дошла из 8. крајишке бригаде, а у 3. батаљону Миља Новаковић. У овом батаљону истицала се болничарка Анка Вујчић.

Поред болничарки и референата санитета, у бригади је било и другарица истакнутих бораца. Једна од ших је Миља Бијелић, удата Вуковић. Она је била позната као веома храбра. Одлучено је да се Миља повуче из чете, јер смо се плашили да ће због изванредне храбрости погинути. Повучена је на дужност руководиоца СКОЈ-а. Опет је стално била на терену, међу борцима. Још у току рата је одликована Партизанском звијездом III степена, а добила је и личну похвалу друга Тита.

Исто тако као борац истицала се и Вука Кучук, из 3. батаљона. И она је одликована Партизанском звијездом III степена. Као борац рањена је у руку.

Међу храбрије жене спада и Стана Ољача. Она је била у нашој извиђачкој, односно, ударној чети. Стана је жељела само да буде борац и да иде у акције. Истина, указала би и помоћ кад је било потребно, превила би рањеног борца, али хтјела је да буде само борац и ништа више.

Слична поменутиим другарицама била је и Хатица Буразоровић, дјевојка из Приједора. Колико се сјећам, била је јединица у мајке. Још док смо биле скупа у чети, Хатица никако није хтјела да буде болничарка, већ борац са пушком у руци. Била је лијепо грађена, чврста, снажна, пуна полета. Погинула је у нападу на Босанску Градишку.

Милева ВУЈЧИЋ - КУСЕНИЋ

ФОРМИРАЊЕ 3. БАТАЉОНА 11. КНОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ И ЊЕГОВ РАТНИ ПУТ У 1943. ГОДИНИ

Од прездравелих Козарчана из 1., 2., 5. и 12. крајишке НОУ бригаде који су били рашени или су боловали од тифуса и на тај начин изостали из својих бригада, формиран је на Козари, концем јуна 1943, 3. батаљон Козарског НОП одреда. Први штаб овог батаљона сачишавали су командант Ђуро Вученовић Бусен, политички комесар Милан Калинић, замјеник команданта Милан Новаковић (погинуо), замјеник политичког комесара Павле Марин, интендант Вајо Ђурашиновић и референт санитета Миља Новаковић. У првој чети био је командир Рајко Гавриловић, политички комесар Смаил Шерић, замјеник командира Вид Сладојевић (погинуо) и замјеник политичког комесара чете Милан Суботић. У другој чети командир је био Перо Бокан, политички комесар Милан Бошшак (погинуо), замјеник командира Милан Качавенда и замјеник политичког комесара Драго Карасијевић. У трећој чети командир је био Михаило Ковачевић, политички комесар Јовица Кос и замјеник командира Милош Кондић.

Борачки састав овог батаљона и нижи руководиоци (водници, водни делегати и десетари) претежно су били родом из Лијевча поља, због чега је овај батаљон и третиран као лијевчански. Многи омладинци, међу којима је било доста Муслимана, долазили су из Босанске Градишке и Лијевча поља у батаљон, да се као добровољци боре у редовима НОВ и ПОЈ против окупатора.

Приликом формирања 11. КНОУ бригаде, септембра 1943. 3. батаљон је ушао комплетан у састав бригаде, тако да је задржао и свој ранији редни број који је носио у Козарском одреду.

На дан формираша бригаде, у батаљону су извршене мање кадровске промјене. За замјеника команданта дошао је Стеван Јашетовић, а за замјеника политичког комесара Јовица Кос. Било је још неких маших промјена код команди чета и водова.

У данима уласка у састав 11. КНОУ бригаде, 3. батаљон Зе бројао 263 борца. Од наоружања је имао: 1 бацач ручни, 7 пушкомитраљеза, 1 аутомат, 125 пушака, 9 пиштоља и 45 ручних бомби. Поред наоружаша имао је 2 јахаћа и 9 товарних коња, 2 кожна седла и 5 самара.

Тада је у батаљону било око 50 чланова КПЈ, 51 члан СКОЈ-а и 16 кандидата за чланове Партије. Значи, било је организовано око 117 бораца и старјешина, односно, више него сваки трећи човјек у батаљону био је члан КПЈ, СКОЈ-а или кандидат за члана Партије. Та снага је овом батаљону давала полет, дисциплину, ударност, пожртвованост, борбеност и политичку свијест.

Све до формирања 11. бригаде, чете 3. батаљона дејствовале су углавном на територији Лијевча поља. Ту су извеле неколико запажених акција. У то вријеме штаб батаљона се најчешће налазио око Горњих Подградаца, док су чете биле у рејонима села Грбавци, Доњи Подградци, Требовљани, Јабланица и Војскова.

Одмах по формирању бригаде батаљон је пребачен на сектор Приједора и Босанског Новог. То је учињено из два разлога: овдје је батаљон имао више могућности да испољи дејство на непријатељска упоришта на прузи Баша Лука — Приједор — Босански Нови — Добрљин, и друго, требало је да се борци и старјешине привикавају на покрете и дејства на другим теренима.

Тако су чете 3. батаљона већ првих дана октобра учествовале у рушешу 3,5 километара жељезничке пруге између Приједора и Босанског Новог.

На овом сектору батаљон је остао све до 10. октобра, када је кренуо у правцу Босанске Дубице.

У вријеме припремања напада 11. бригаде на посаду у Босанској Дубици, 3. батаљон је добио задатак да се пребаци у Пуцаре.

Дванаестог октобра командант и политички комесар били су на командантском извиђању, гдје су, поред писменог, добили и усмено наређење за напад. Батаљон је добио детаљно разрађен задатак за напад на Босанску Дубицу и начин дејства у појединим фазама борбе. Напао је непријатеља у Босанској Дубици са источне стране, уз десну обалу Уне, са правцем дејства цестом Орахова — Босанска Дубица. Имао је задатак да разбије и уништи одбрану на мосту на рјечици Црнац, а затим, да што прије продужи дејство и избије на мост на Уни у граду, гдје је требало да се споји са осталим јединицама бригаде.

Послије повратка са командаитског извиђања извели смо командире и политичке комесаре чета на терен и на лицу мјеста утаничили правце напада чета и дали им детаљне задатке. На овом извиђању у батаљону је формирана ударна група, јачине два вода, на чијем се челу налазио Стојан Суботић. Група је добила задатак да се креће на челу борбеног поретка батаљона. Требало је јуришем да заузме мост на Црнцу и на тај начин омогући осталим снагама упад у Дубицу.

Једна чета је добила задатак да се креће одмах иза ударне групе, ватром потпомаже дејство ударне групе и проширује њезин успјех. Друга је добила задатак да дијелом снага обезбјеђује напад батаљона са правца Градина — Јасеновац, а дијелом да буде у батаљонској резерви. Послије извиђања, команде чета вратиле су се у јединице, гдје су извршене и посљедше припреме за напад. Све што није било директно потребно за ову борбу остављено је у селу и јединице су кренуле према Босанској Дубици.

У западном дијелу села Клековци, командири чета су упознали командире водова са задатком сваког вода. Одатле су чете кренуле у напад, излазећи на своје јуришне положаје. Тачно у одређено вријеме, 12. октобра 1943. 3. батаљон се налазио на својим положајима, спреман да на дати знак крене на јуриш.

Када је артиљерија 11. бригаде, из рејона Крушковца, отворила ватру по положајима у Босанској Дубици, ударна група 3. батаљона извршила је јуриш на непријатељску јединицу која се налазила на мосту на Црнцу. У првом налету група је успјела да овлада бункером на мосту, прокрчи жичану препреку -на цести и на тај начин омогући осталим јединицама батаљона да пређу ову рјечицу и овладају првим борбеним положајима непријатеља у том рејону.

Послије овог успјешног пробоја, јединице батаљона су енергично кренуле на извршење слиједећег задатка, тако да је ударна група продужила дејство уз десну обалу Уне (данашња обала Авде Ђука), да би што прије избила до моста на Уни. Трећа чета је продужила напад цестом Орахова — Дубица у правцу зграде гдје се раније налазила банка, са задатком да се у том рејону споји са осталим јединицама бригаде које су дејствовале лијево од овог батаљона. Резерва батаљона кретала се за 3. четом.

За кратко вријеме ударна група је стигла до данашњих зграда Дома здравља, гдје је даљше напредовање заустављено јаком ватром из зграда тадашњег затвора и котара (данашње општинске зграде). У том времену 3. чета је стигла до близу зграде банке, гдје је и заустављена. У краћем, али

врло оштром окршају, непријатељ је савладан у згради банке и на тај начин снаге батаљона спојиле су се са јединицама нашег лијевог сусједа. Непријатељске снаге из овога дијела града су протјеране.

Напредоваше ударне групе и даље је ометано јаком ватром, те је штаб батаљона одлучио да на овом правцу употреби и резерву. У само свануће ударна група, ојачана резервом батаљона, извршила је још један јуриш на непријатеља у згради затвора и котарском начелству, али ни тај јуриш није успио. Непријатељ је давао грчевит отпор из утврђења која је још раније припремио за одбрану.

Негдје око 10 сати у град је привучена бригадна артиљерија. Уз њено и дејство осталих јединица бригаде, чете 3. батаљона извршиле су јуриш. Тада су заузета и ова посљедња упоришта непријатеља у Босанској Дубици. Тако су овај град по први пут ослободиле 13. октобра 1943. јединице 11. КНОУ бригаде.

Одмах по сламању отпора непријатеља, јединице бригаде, изузев 3. батаљона, повучене су из града и упућене у околна села. По наређењу штаба бригаде, 3. батаљон је остао у граду са задатком да обезбјеђује евакуацију ратног плена и остале опреме. Батаљон је остао у граду све до 15. октобра, када је и он повучен, а непријатељ је тога дана поново ушао у град и почео да посједа порушене и попаљене бункере око града.

У овој борби бригада је заробила 128 непријатељских војника, два наредника, једног заставника и пет официра. Заплијешене су 322 пушке, 7 пушкомитраљеза, 3 тешка митраљеза, 3 минобацача, 15 аутомата и много другог ратног материјала. На Уни је порушен мост.

У овој борби 3. батаљон није имао губитака.

Послије повлачења из Босанске Дубице батаљон се пребацио на терен Омарска — Приједор, гдје је у неколико наврата учествовао у рушењу жељезничке пруге на овој релацији. На том терену је остао све до конца октобра. У то вријеме, поред мањих и успјешних акција на непријатељске објекте, у батаљону је извођена и војностручна настава.

Пошто је ускоро предстојао покрет са Козаре, одржавана је са борцима и старјешинама политичка и партијска припрема, како би покрет што боље успио. Наравно, борци и ниже старјешине нису знали нешта о покрету, али се са шима у вези с тим радило. И најзад, тих дана извршене су и неке кадровске промјене. Ја сам постављен за команданта батаљона, а на мјесто замјеника команданта дошао је Рајко Гавриловић. Било је још промјена у командама чета и водова.

Ноћу 27/28. октобра батаљон је, у саставу осталих јединица 11. бригаде, кренуо са терена Козаре на терен Подгрмеча. Био је ово први покрет 3. батаљона са терена Козаре. Имајући одраније искуство да се Козарчани тешко покрећу са Козаре, у јединицама су још раније вршене политичке припреме. Са свим члановима Партије и СКОЈ-а одржани су састанци, на којима је претресано ово питање. Сваки скојевац и члан Партије био је задужен да о томе поразговара са осталим борцима и да им предочи тешкоће које предстоје у овом покрету. Четама и самосталним водовима наређено је да борце који су неспособни за покрет упуте у бригадну амбуланту која их је упућивала у болницу у Козари, или у Козарски одред. Исто тако им је наређено да се борци растере непотребних ствари.

Тако је 3. батаљон спремно дочекао овај покрет и спремно га извршио. Ноћу 29. октобра батаљон се пребацио преко Сане у рејону села Сводна — Петковац и продужио преко Витасовца и Радомировца у правцу Поткалиша.

На територији Подгрмеча батаљон је остао све до краја новембра. У међувремену нису са непријатељем вођене веће борбе. У саставу осталих јединица бригаде батаљон је ноћу 6/7. новембра напао непријатељско упориште у Рудицама и Чулића Брду. Овај напад није успио због тога што је непријатељ са тенковима извршио противнапад од Босанског Новог. Сем ове акције, вођено је још неколико борби против непријатељских јединица које су из Приједора покушавале да се пробију у правцу рудника ЈБубије и Санског Моста.

Ноћу 23/24. новембра батаљон се поново пребацио преко Сане на терен Козаре и смјестио у село Прусце. Двадесет и петог новембра у овом селу је одржано савјетоваше старјешина батаљона, на коме је констатовано да је дисциплина, за вријеме бављеша на терену Подгрмеча и приликом форсирања Сане била врло добра. Исто тако је констатовано да у току мјесеца није било ни једног покушаја дезертерства. На том састанку је закључено да су борци и старјешине спремни, и војнички и политички да се боре и на свим теренима наше земље. То су доказали једномјесечним бораваком и борбом на територији Подгрмеча.

Читав децембар чете 3. батаљона провеле су близу железничке пруге Ивашка — Приједор — Босански Нови — Добрљин. Ту су имале неколико успјешних акција на рушешу пруге и других објеката. И остале јединице 11. бригаде нападале су ову пругу, тако да је била тотално порушена и онеспособљена за дужу употребу.

Двадесет осмог децембра јединице 3. батаљона налазиле су се у Водичеву, док је штаб батаљона са једном четом био у Прусцима. Тога дана, пред само вече, штаб батаљона је добио наређење од штаба бригаде: „Трећи батаљон са свим својим јединицама да се хитно пребаци у рејон Горши Подградци, гдје ће добити ново наређење." Одмах су чете прикупљене у Прусцима. Борцима је подијељена вечера, а командама чета издато наређење за покрет. Још у току исте ноћи чете су кренуле у одређеном правцу и већ 31. децембра освојале су у селу Драгељи. Ту су се размјестиле за одмор.

На дан 31. децембра, командант и политички комесар батаљона присуствовали су састанку у штабу бригаде који се тога дана налазио у Грбавцима. Ту су били и командири и политички комесари самосталних чета. Овдје су потчињени штабови и команде обавјештени о скорој операцији на Бању Луку и Босанску Градишку.

Милош Шиљековић, командант бригаде, детаљно је изнио циљ и значај акције. Између осталог, рекао је да напад на Босанску Градишку улази у склоп операције на Бању Луку, коју нападају и остале снаге 5. босанског корпуса НОВЈ, и да је циљ напада да се помогне снагама Народно-ослободилачке војске у источној Босни које су ових дана захваћене шестом непријатељском офанзивом. У овом нападу учествоваће све снаге нашег корпуса, ојачане 3. крајишком и 3. личком пролетерском бригадом.

Процјењујући да ће у нападу на Босанску Градишку најтежи задатак имати јединица која се буде кретала уз десну обалу Саве, командант бригаде је за напад на овом правцу затражио добровољце. Имајући у виду да су борци и старјешине нашег батаљона претежно са овог терена и да им је овај правац најпознатији, јавили смо се да са својим батаљоном нападамо на овом правцу. То су командант и политички комесар бригаде са задовољством прихватили.

Затим је командант бригаде издао усмену заповјест за ову акцију, у којој је, између осталог, стајало да 3. батаљон, коме се придаје једна минерска група из инжињеријске чете бригаде, напада Босанску Градишку са источне стране, уз десну обалу Саве, са задатком да што прије овлада објектима на спољном насипу, а затим енергично продужи напад у правцу центра града, ослободи прилазе мосту на Сави и тако омогућити минерској групи да поруши мост. Уколико би до моста стигли једновременно са снагама нашег 1. батаљона, минерске групе оба ова батаљона ће заједничким снагама да минирају и поруше мост. Пошто је 3. батаљону најдужи пут до извршења задатка, оставиће сва тешка оруђа и комору у селу Драгељи под командом једног официра.

Послије примљене заповјести кренули смо хитно у свој батаљон да бисмо још у току дана могли издати потчишеним наређења за напад. Вријеме је било врло кратко, пут дуг, а задатак прилично деликатан. Батаљонску комору и тешка оруђа (тешки митраљез и тешки минобацачи) оставили смо у први шумарак и кренули на задатак. Прије ноћи није се могло кретати кроз села, јер бисмо били откривени и напад компромитован.

Пут до првих одбрамбених положаја био је дуг око 15 километара. Требало га је прећи до поноћи, а водио је кроз села из којих је приличан број људи био у непријатељској војсци. Поред тога, морало се прећи и преко цесте Босанска Градишка — Баша Лука. Све је то отежавало јединицама батаљона да на вријеме стигну на задатак. Кренули смо усиљеним маршем, а на појединим мјестима и трчећим кораком, само да на вријеме стигнемо до одређеног циља.

Уз велики напор чете су успјеле да на вријеме стигну до предњих одбрамбених положаја непријатеља и, тако рећи, из маршевске колоне да пређу на јуриш. Још у маршевској колони 1. чета која се налазила на челу батаљона, наишла је на жичане препреке пред насипом. Не развијајући се у стрељачки строј, у највећем трку борци су просто згазили препреку и ускочили у ровове и бункере на самом насипу. Непријатељ је био толико изненађен да није успио ни да отвори ватру.

Тако су се борци нашег батаљона одједном нашли на насипу, ускакали у бункере и хватали непријатељске војнике који су се чудом чудили шта се то са њима догађа. У том првом налету заробљено је доста домобрана. Заплијењен је 1 тешки митраљез, 1 тешки минобацач и неколико пушака.

Снаге непријатеља које су успјеле да побјегну са предњег насипа, зауставиле су се на другом који је раније био припремљен за одбрану. Са овог положаја непријатељ је пружио врло јак отпор. Насип на коме су се налазиле наше јединице убрзо је обасут јаком митраљеском и минобацачком ватром. Пошто смо за заклоне користили непријатељске бункере и ровове, нисмо трпјели веће губитке од те ватре. Користећи ове ровове за кратко вријеме, чете су се прикупиле за даљи напад. За то вријеме и непријатељ се успио средити и запосјести други насип. Наш нови напад је дочекан врло јаком ватром.

Штаб батаљона и команде чета, знајући да нас дан не смије затећи на овом насипу, наредили су својим јединицама да се из свих расположивих оруђа отвори најјача могућна ватра, а затим да се енергично крене на јуриш. Послије кратке, али врло јаке митраљеске и пушчане ватре, јединице

су једночасовно извршиле јуриш и за кратко вријеме заузеле и ове положаје, из којих се непријатељ успио повући у центар града и запосјести неколико утврђених зграда које су одраније биле за то уређене. Нарочито јака одбрана била је близу моста. Из неколико зграда у непосредној близини моста на Сави, непријатељ је спречавао нашим снагама прилаз ка мосту.

У само свиташе наШе јединице су извршиле и трећи јуриш и том приликом заузеле још неколико зграда, али се непријатељ успио одржати у свега три-четири зграде, из којих је пружао жилав отпор. Већ тада су наше снаге тучене ватром и са лијеве обале Саве. Напад и јурише једночасовно су изводиле и остале снаге 11. бригаде.

У овом јуришу обасути смо јаком минобацачком и митраљеском ватром са лијеве обале Саве, тако да смо били присиљени да се заклонимо за зидове зграда. У то вријеме непријатељу су стигла појачаша преко моста, из Старе Градишке. Још неколико пута наше јединице су покушавале да овладају зградама које је непријатељ држао, али у томе нису успјеле. Тако је и дан освануо, а мост на Сави није порушен, што нам је био један од главних циљева у нападу.

Трећи батаљон, као и остали батаљони бригаде, остали су у граду све до подне. На ших је непријатељ неколико пута јуришао, али су наши батаљони узвраћали противјуришем. У првим поподневним часовима 3. батаљон, са којим се налазио и начелник штаба 11. бригаде, Љубан Црнобрша, добио је наређење од штаба 11. бригаде да се повуче западно од цесте која води од Босанске Градишке у правцу Бање Луке. Приликом повлачења и преласка преко цесте 3. батаљон и дио 4. батаљона сударили су се са непријатељем на самој цести. У овој непријатељској колони била су три тенка и седам камиона пуних војника. У краткој, али врло жестокој борби наше јединице су успјеле да врате непријатеља у правцу Баше Луке и том приликом да запаље четири камиона. У овој борби батаљон је имао два погинула и два рањена друга.

У свим овим борбама наша бригада је заробила око 90 непријатељских војника. Заплијењене су 92 пушке, 5 пушкомиотраљеза, 1 минобацач, 1 тешки митраљез. Убијено је око 70 непријатељских војника и много више рањено. Ми смо имали 11 погинулих и 61 рањеног борца.

Ђуро МИЛИНОВИЋ

ДОБИЛИ СМО ПРЕЛАЗНУ ЗАСТАВУ ПЕТОГ КОРПУСА КАО НАЈУСПЈЕШНИЈИ БАТАЉОН У БОРБЕНОМ ТАКМИЧЕЊУ У ЛЈЕТО 1944. ГОДИНЕ

У прољеће 1944. године штаб 5. босанског корпуса НОВ расписао је у својим јединицама борбено такмичеше између батаљона, по бригадама. Према установљеним нормама, предвиђено је да онај батаљон који у току три мјесеца постигне најбоље резултате добије прелазну заставу.

Априла 1944. штаб 5. босанског корпуса доставио је свим јединицама Упутство о такмичешу. У шему је, између осталог, стајало: циљ и начин такмичеша, шта оно треба да обухвата, како прикупљати и водити евиденцију о такмичењу, како сачињавати и достављати петнаестодневне извјештаје. У штабовима батаљона и бригада требало је задужити људе који ће водити тачну евиденцију о такмичењу по јединицама. У штабу корпуса одређена је комисија која ће прикупљати извјештаје. Она је сабирала податке по батаљонима и на крају сваког тромјесечја доносила одлуку, којом је проглашаван најбољи батаљон и њему је додјељивана прелазна застава.

Такмичење је почело 1. априла 1944. и трајало до краја јуна.

Пошто је план обухватао четири сектора, изнијећу их оним редом како су и биле планом предвиђене.

I ВОЈНИЧКИ СЕКТОР је обухватао сљедећа питања:

1. Која ће јединица извршити више успјешних акција на непријатељске посаде и том приликом нанијети им што веће губитке уз што мање сопствених губитака.

2. Која ће јединица направити непријатељу што више успјешних засједа и том приликом нанијети му што веће губитке у људству и материјалу, уз што мање сопствених губитака.

3. Ко ће више убити, ранити и заробити непријатељских војника.

4. Ко ће више заплијенити оружја, муниције и друге ратне опреме.

5. Која ће јединица имати мање сопствених губитака (погинулих, рањених и несталих бораца).

6. Која ће јединица више порушити, уништити и оне-способити локомотива, пруга, мостова, пропуста, путева и других објеката који непријатељу служе за саобраћај.

7. У којој јединици ће бити боља дисциплина и бољи од-носи између бораца и руководиоца.

8. Која ће јединица обучити више бораца да рукују пушкомитраљезом, тешким митраљезом, лаким и тешким минобацачима, противтенковским пушкама, аутоматима и осталим наоружањем којим јединице располажу.

9. Ко ће боље обучити борце и руководиоце начину деј-ства и партизанског ратовања.

10. Ко ће боље обучити курире у брзини и тачности у преношењу писмених и усмених наређења и извјештаја пот-чишеним и претпостављеним, у редовним и ванредним при-ликама и условима.

11. У којој ће јединици бити исправније и чистије оружје.

II ПОЛИТИЧКИ СЕКТОР је обухватао сљедећа питања:

1. Која ће јединица боље и са већим успјехом упознати своје борце и старешине о одлукама АВНОЈ-а.

2. Која ће јединица боље и успјешније упознати своје борце и старешине о одлукама ЗАВНОБиХ-а.

3. Која ће јединица, о тим питањима, одржавати више четних и батаљонских конференција. На чијим конферен-цијама ће бити успјешнија дискусија.

4. Која ће јединица више дати помоћи народу и народ-ној власти у сјетви и другим пољопривредним радовима.

5. У којој ће се јединици више описменити неписмених бораца. У којој ће јединици више бораца научити четири основне математичке радње.

6. У којој ће се јединици написати више и садржајнијих чланака за зидне и цепне новине.

7. Који ће батаљон издати више садржајнијих бата-љонских листова.

8. Који ће батаљон имати наше политичких и војничких престопа и испада, мање недисциплине.

9. У ком ће батаљону бити мање самовољног напуштања јединица.

10. Чији ће се борци и старјешине правилније односити према народу и шеговој имовини.

11. Која ће јединица примити више нових бораца.

12. У којој ће јединици нови борци бити правилније и боље упознати с циљевима и значају НОБ-е.

13. Ко ће боље и правилније упознати своје борце и руководиоце о улози и задацима КПЈ и СКОЈ-а у НОБ и партизанским јединицама.

III САНИТЕТСКИ СЕКТОР је обухватао следећа питања:

1. Чије ће болничко особље прије и боље да савлада давање прве помоћи рањеним и болесним борцима.

2. Чије ће санитетско особље имати више и боље сређен санитетски материјал.

3. У којој ће јединици бити мање обољелих бораца и руководилаца.

4. У којој ће јединици рањени и болесни борци и руководиоци прије да буду излијечени и враћени у своје јединице.

5. У којој ће јединици бити боље заступљена хигијена и општа чистоћа код бораца и уопште.

6. У којој ће јединици борци и старјешине редовније да се купају и перу веш.

7. У којој ће јединици више бораца и руководилаца да се добровољно ошиша.

8. У којој ће јединици бити чистија војничка кухиња и прибор за јело.

9. У којој ће се јединици боље и редовније вршити санитетски прегледи.

10. Која ће јединица имати у мјесту логороваша уредније пољске клозете.

11. У којој ће јединици бити чистији веш, одјећа и обућа код бораца.

IV ИНТЕНДАНТСКИ СЕКТОР је обухватао следећа питања:

1. Која ће јединица имати бољу и редовнију борачку и сточну исхрану.

2. Чије ће интендантско особље да се боље и правилније односи према борцима и старјешинама.

3. У којој ће јединици интендантско особље бити боље обучено у вршешу службе.

4. У којој ће јединици бити мање босих и поцијепаних бораца.

5. Која ће јединица изградити више одјеће и обуће за борце.

6. У којој ће јединици бити боље храшени и чишћени товарни, теглећи и јахаћи коши.

7. Која ће јединица више направити новог и поправити старог товарног и теглећег прибора (самара, амова, узди, ула-ра, кола и осталог).

8. Која ће јединица имати маше нажуљаних товарних и теглећих коша.

9. У којој ће јединици комора бити спремнија да у што краћем времену буде готова за покрет.

10. У којој ће јединици бити боље организоване занатске радионице, неопходне за јединицу, као на примјер: кро-јачка, обућарска, поткивачка, берберска и друге.

11. У којој ће јединици бити маше неисправног оружја.

12. Која ће јединица имати више муниције у резерви.
И тако даље.

Пошто сам се за вријеме такмичеша налазио на дужно-сти команданта 3. батаљона 11. КНОУ бригаде, рећи ћу не-што о начину спровођеша такмичеша у мом батаљону, а она су била слична и у осталим.

Одмах по пријему расписа о такмичешу, у јединицама овог батаљона одржани су скојевски и партијски састанци по четама и самосталним водовима, на којима је детаљно про-рађено Упутство о такмичешу. Послије ових састанака, по свим четама и водовима одржане су конференције са свим борцима и старјешинама, гдје су детаљно упознати са усло-вима такмичеша. Посебно је одржан састанак са водницима, водним делегатима, командама чета и штабом батаљона, гдје је до детаља продискутовано о начину такмичеша. Сви борци и старјешине, комунисти, скојевци и ванпартијци са задо-вољством су прихватили услове такмичеша и дали обећања да ће се сви до једнога свим срцем залагати и борити за осва-јаше првог мјеста.

Послије свега тога, у штабу батаљона је разрађен план такмичеша који је упућен свакој чети и самосталном воду, а до детаља су га упознали сви борци и старјешине. У плану је било детаљно разрађено у чему се такмичи и ко, шта и када треба да ради, како ће се водити евиденција и обавје-штавати штаб батаљона.

Пошто су припреме добро изведене, и такмичеше је мо-гло на вријеме да почне и успјешно да тече.

Батаљон се тада налазио према Босанском Новом, од-носно, држао је положаје од Добрљина до Приједора. За ври-јеме првог тромјесечја овог такмичења, батаљон је највише водио борбу са непријатељем на жељезничкој прузи До-брљин — Приједор, тако да је у овом периоду постигао до-бре резултате у уништавању локомотива, вагона, у рушешу пруге, цесте, мостова и других објеката, затим, убио, ранио

и заробио много непријатељских војника, заплијенио доста ратног и осталог материјала. Исто тако, о свим осталим питањима које је ово такмичење тражило, батаљон је постигао добре резултате.

Након завршеног првог тромјесечја, захваљујући јединству, упорности и несебичном залагању свих бораца и старјешина, свих комуниста и скојеваца, батаљон је постигао најбоље резултате у 5. НОУ корпусу, иа сам имао част и задовољство да у име свих бораца и старјешина 3. батаљона 11. КНОУ бригаде, као командант батаљона, примим прву прелазну заставу, коју ми је, у име штаба 5. КНОУ корпуса, предао командант бригаде Жарко Згошанин.

Сљедећа три мјесеца, на челу колоне 3. батаљона виорила се прелазна застава којом су се борци и старјешине и овог батаљона и читаве 11. бригаде поносили. Својим вијорешем на челу колоне батаљона, застава је говорила о успјесима у такмичењу и мјесту ове јединице међу осталим батаљонима 5. корпуса. Она је давала још више елана свим борцима и старјешинама у борби против непријатеља свих боја.

Почетком 1945. године растао сам се са борцима и старјешинама овог батаљона. Они су ову јединицу сврстали међу прве батаљоне 5. корпуса чији број није био мали. Они су освојили прву прелазну заставу у овом борбеном такмичешу и носили је поносно и заслужено три мјесеца из борбе у борбу, из побједе у побједу.

Ђуро МИЛИНОВИЋ

У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСАНСКЕ ГРАДИШКЕ

Пред напад на Босанску Градишку, крајем децембра 1943. примио сам дужност комесара 1. чете у 3. батаљону 11. крајишке НОУ козарске бригаде. Командир чете био је Милан Качавенда.

Чета је имала задатак да напада од Српца, уз десну обалу Саве. Наиме, један дио чете са којим сам се ја налазио, штитио је наше снаге од Српца, док су остали водови на челу са командиром чете имали задатак да нападају град. Милан Борић са минерском групом требало је да минира мост на Сави. Напад је дјелимично успио, али нисмо могли минирати мост.

Вод са којим сам се налазио на положају разоружао је неколико домобрана. Ујутро рано морали смо се повући, јер су у помоћ непријатељу стигле нове снаге, па је уз шихову помоћ потиснуо наше дијелове из града. Негдје око 9 часова повео сам ову групу бораца да се извучемо. Требало је прећи цесту Босанска Градишка — Бања Лука. Када смо прешли цесту изнад канала, наишли смо на нашу 2. чету са командиром Вицом Сладојевићем. Док смо се овдје задржавали, постављен је вод Бранка Лукића ради заштите према Башој Луци. У то вријеме наишла је моторизована колона Нијемаца, са 12 камиона. На том правцу, према Тополи, налазиле су се јединице Лијевчанског одреда, али су се биле повукле, тако да су Нијемци избили изненадно код нас. Почела је жестока борба. Ту су погинули Обрад Граховац и Бранко Ракас. Заробили смо 7 непријатељских војника, а запалили 3 њемачка камиона. Заробљени шемачки војници говорили су о томе како их прати седам авиона од Баше Луке. Предложио сам команданту 3. батаљона, Ђури Милиновићу, да се повучемо са овог мјеста што је он и прихватио. Налазили смо се у Васића гробљу, поред цесте Босанска Градишка — Баша Лука. Тек што смо одмакли од гробља налетјело је неколико авиона и бацило бомбе на гробље. Ту је погинуло неколико бораца из 4. батаљона наше бригаде.

Повукли смо се према Машићима и ту мало застали. Пристигле су нас јаче непријатељске снаге које су имале подршку тенкова. У борби која је вођена у Машићима погинуо је комесар чете из 4. батаљона, родом из Лијевча поља (заборавио сам му име). Наш батаљон повлачио се даље према Грбавцима. Овдје смо преноћили, а затим кренули према Босанском Новом. Смјестили смо се у једно село, можда Прусце, или неко друго. Ускоро нам јавише да наступају непријатељске снаге. Истрчали смо из кућа и сукобили се са шима. Овдје нам је погинуо Урош Каран, борац из наше 1. чете. Он је потрчао за непријатељем преко неког потока, гдје је био погођен у чело. Остао је на мјесту мртав. Био је стари борац и комуниста. Сахранили смо га на гробљу у Јутрогушти.

Милан СУБОТИЋ

С ТРЕЋИМ БАТАЉОНОМ 11. КНОУ БРИГАДЕ У 1944. ГОДИНИ

Послије напада на Босанску Градишку, наш 3. батаљон је повучен са Лијевча поља на терен босансконовског среза и усмјерен према жељезничкој прузи Приједор — Босански Нови — Добрљин. Ту је батаљон провео скоро цијелу зиму и извео неколико успјешних акција на непријатеља.

Средином јануара 1944. године батаљон је попушен са око педесет домобрана који су заробљени или су се предали нашим јединицама у борби за Бању Луку и Босанску Градишку. За преваспитавање ових домобрана рађено је много, како војнички тако и политички, како би се што прије оспособили да постану добри, поштени и одани борци Народно-ослободилачке војске. Поред ових домобрана, у току зиме батаљон је још неколико пута попуњаван мобилисаним борцима са Лијевча поља, Козарца и Омарске.

Овдје ћемо изнијети само неколико важнијих акција које су јединице 3. батаљона извеле на рушењу жељезничке пруге и возова у току зиме и прољећа.

Ноћу 27/28. фебруара 1944. јединице 3. батаљона поставиле су засједу крај пруге Босански Нови — Добрљин, у рејону Водичева. Исте ноћи група минера из минерског вода бригаде поставила је мину са електричним паљењем на пругу. Ујутро 28. фебруара пругом је наишла непријатељска патрола. Она није успјела да открије мину, нити чете које су се налазиле у оближним шумама и живицама уз пругу.

Око 10 сати, од Добрљина је наишао мјешовити воз. Када су предњи точкови локомотиве наилазили на мину, чувени минер Фрањо окренуо је ручицу динамо-машине. Уз заглушујућу експлозију, локомотива се одједном нашла у диму и стрпоштала у јарак. Неколико вагона се у истом моменту нашло на локомотиви, тако да се за свега неколико секунди створила читава гомила гвожђа и дрвета. Све се то тек назирало кроз огромну прашину и дим.

У исти мах јединице које су се налазиле у засједи једно-времено су отвориле жестоку ватру по порушеним вагонима.

У исто вријеме из гомиле вагона отворена је врло жестока ватра по нашим положајима. За свега неколико минута почела је и јака артиљеријска и минобацачка ватра са друге стране Уне, из рејона Двора на Уни. Поред тога, из Босанског Новог и Добрљина непријатељу је пошла помоћ, али су је наше јединице дочекале и одбиле.

Борба око порушене композиције воза трајала је око два сата. Наше јединице нису успјеле да потпуно овладају порушеним возом. Непријатељски губици у овој борби износили су око 80 мртвих војника, међу којима је био већи број Нijемаца. Ми смо имали пет мртвих и 35 рашених. То су били за нас тешки губици. Погинуо нам је један командир вода, а међу рашеним био је и командир 3. чете, Милош Кондић. Највеће губитке претрпјели смо од артиљеријске ватре из Двора на Уни.

У овој акцији су наше снаге заплијениле: 20 пушака, 1 пушкомитраљез, 1 противавионски митраљез, доста пушчане муниције, 50 пари ципела, доста друге војничке опреме, осам милиона куна и много остале опреме.

У овој акцији нарочито су се истакли борци 3. чете овог батаљона, са командиром чете Милошем Кондићем. У борби се такође посебно истакла Миља Бијелић, секретар скојевске организације у чети. Пошто је рашен командир чете и неки од командира водова, Миља Бијелић је преузела команду над четом и успјешно шоме руководила у овој борби. О том шеном подвигу и успјеху наших снага у овој акцији чуло се и преко радио-станице „Слободна Југославија“.

Двадесетог марта јединице 2. и 3. батаљона поставиле су засједу између Добрљина и Босанског Новог, дигле у ваздух воз и уништиле локомотиву и око 45 вагона. У овој борби непријатељ је имао 37 мртвих и рашених, док је пет непријатељских војника заробљено. Заплијешено је: 1 пушкомитраљез „шарац“, 10 пушака, 50 килограма дувана и остале војничке опреме. Услед брзе интервенције оклопног воза, наше јединице нису могле потпуно евакуисати сав материјал из порушеног воза, те су морале да га запале.

Истог дана други дио снага ова два батаљона порушио је пругу између Приједора и Босанског Новог. У тој борби непријатељ је имао око 40 мртвих док је 6 заробљено. Ми смо имали 3 мртва и 2 рашена.

Двадесет и другог марта јединице 2. и 3. батаљона минирале су воз на прузи Приједор — Босански Нови. У овој акцији заробљено је 5 непријатељских војника, 34 су убијена, а 32 рашена. Поред заробљених војника, ухваћена су 2 жандарма и 9 цивила, који су одмах по завршеној акцији пуштени кућама. Заплијешено је 5 карабина, 8 сандука шећера,

3 сандука сувих шљива, 15 ћебади, 340 шаторских крила, 1 радио-станица, 1 радио-апарат и нешто остале опреме. Ми смо имали 4 погинула и 2 рашена друга.

Деветнаестог априла 1944. снаге 4. КНОУ дивизије напале су Приједор. У нападу је 3. батаљон 11. КНОУ бригаде имао задатак да се без борбе пробије кроз вашку одбрану, да уђе у град, а затим да дејствује у правцу хотела Балкан и католичке цркве. Правац напада батаљона био је: Крпељево — Чејреци — католичка црква у Приједору. У овом нападу батаљон није успио да се неопажено пробије у град, те је цијелу ноћ водио огорчену борбу са непријатељским снагама на периферији града. Бункери су били добро маскирани и укупани у земљу, тако да наша артиљерија није могла да спријечи шихову врло јаку ватру, којом су кочили напредоваше наших јединица. Само у току ове ноћи 3. батаљон је имао 7 погинулих и више рашених бораца.

Четвртог маја једна непријатељска чета кренула је из Добрљина у правцу планине Пастирево. Када су патроле 3. батаљона примјетиле покрет, извјестиле су другу чету 3. батаљона која се налазила најближе. Чета је набрзину изашла на положаје и дочекала непријатеља који је пред главнином имао истурене патроле. Наши борци су изненада отворили ватру по колони која се ускоро разбјежала по околним шумама и живицама. У овој борби убијено је 6 непријатељских војника, док су остали успјели да побјегну за Добрљин. Заплијешено је 2 аутомата, 4 пушке и нешто војничке опреме, као и 3 јахаћа коша са комплетном опремом. Наша чета имала је два лакше рањена борца.

Десетог маја 1944. по наређењу штаба 11. КНОУ бригаде, чете нашег 3. батаљона заузеле су положаје, прва у Пејићима и Гаћанима, друга у Миљаковцу, а цијела 3. чета то село. Задатак батаљона био је да контролише и спречава покрет непријатеља долином Сане у правцу Санског Моста.

Четврти батаљон наше бригаде налазио се на положајима: Марићка — Ракелићи, са задатком да обезбјеђује и осматра од Баше Луке и Козарца.

Штаб бригаде са приштапским јединицама био је у Ракелићима (ракеличка црква). Два батаљона са командантом и политичким комесаром бригаде налазили су се ових дана на лијевој обали Сане.

Тога дана успостављена је и телефонска веза између штаба 3. батаљона и штаба бригаде. Око 22 часа, 10. маја, патроле 3. батаљона привеле су у штаб батаљона три дообранска војника, од којих је један био натпоручник. У разговору који је те ноћи вођен у штабу батаљона између команданта и комесара батаљона и натпоручника, сазнало се

да у Приједору има доста војника који су тих дана дошли и да имају намјеру да у најкраћем времену нападну партизајске јединице које се налазе близу овог мјеста. Том приликом натпоручник је извјестио да непријатељ у Приједору располаже већим бројем тенкова.

О доласку ових домобрана и шиховом разговору у штабу 3. батаљона извјештен је још исте ноћи штаб бригаде који је преко телефона наредио 3. батаљону да се идућег дана домобрани упуте у бригаду.

У току дана и ноћи није примјећена никаква промјена у Приједору и ближој околини. Патроле су одлазиле на задатке и враћале се без икаквих новости. Чета која се налазила на Топића гробљу, изнад самог Приједора, није извјештавала о никаквим покретима непријатеља.

У свануће 11. маја команданта 3. батаљона пробудио је телефон који се налазио поред његове главе. Када је подигао слушалицу, чуо је глас замјеника команданта бригаде који му је том приликом рекао: „Непријатељски тенкови напали су нас с леђа. Хитно прикупи батаљон. Долазим.“ Затим је веза прекинута. Командант батаљона одмах је упутио курире по четама, са усменим наређењем да се чете најхитније прикупе код штаба батаљона, у Миљаковцу. Само што су 3. чета и приштапске јединице успјеле да излете из кућа, у Ракелићима је почела борба око штаба бригаде, одакле су пушчана зрна долијетала до наших глава.

У том моменту је на коњу дојурио замјеник команданта бригаде и још са коша упитао команданта: „Да ли је батаљон прикупљен?“ „Само 3. и нешто 2. чете,“ одговорио је командант батаљона. Затим је замјеник команданта бригаде, не силазећи с коша, рекао: „Непријатељ нас је с леђа напао тенковима од Козарца и Марићке. Са вашим снагама правац Козара!“ Пошто је ову заповјест издао гласно пред стројем, командант 3. батаљона је само додао: „Чули сте наређење замјеника команданта бригаде. Трећа чета на чело батаљона, 2. чета са једним водом са положаја Топића гробља обезбјеђиваће батаљон од Приједора. Остале снаге правац за 3. четом! Трком! Правац Козара!“ Заповјејст командира чета овога пута била је још краћа. Она је само гласила: „Трком! За мном!“

Сунце је већ било ограничено. Није било времена о размисљању, о издавању опширније заповјести. Већ су почеле да пристижу и мање групе бораца из неких приштапских јединица бригаде, а борба у Ракелићима прерасла је у прави окршај. Пушчана и топовска палба, помјешана с буком тенковских мотора, парала је уши. Парчад експлодираних то-

повских и минобацачких граната, као и испаљена зрна из пушака и митраљеа, звиждали су нам око глава.

Један вод 2. чете отрчао је према Ропића гробљу да би што прије заузео положај према Приједору, а остале јединице батаљона и неколико бораца из приштапских јединица бригаде, у највећем трку, кроз воћњаке и баште, појуриле су према рјечици Гомјеници. Само што су се јединице сјуриле у приједорско поље, наишла су два авиона и са висине, мање од стотину метара, митраљирала наш стрељачки строј и комору, која је јурила према Гомјеници. Пљуштали су куршуми по стрељачком строју као киша из облака. Заклона никаквих није било. Морало се што прије кретати напријед, у правцу Козаре. Десно од нас налазили су се санички рибшаци, те нам са те стране нису могли да долазе тенкови, па нам је десно крило било унеколико осигурано. Са лијеве стране, од Приједора, непријатељ нас није нападао, те смо једино трпјели жестоку ватру из ваздуха и од тенкова који су нам се налазили, тако рећи, за петама.

Када су јединице батаљона избиле на лијеву обалу Гомјенице, тек тада нас је обасула митраљеска и пушчана ватра са десне обале и пруге која пролази поред саме рјечице. Није било ни најмање времена за размишљање. Борци су се сјурили у ријеку, чија је дубина на овом мјесту била до врата. Није се питало ко зна или ко не зна пливати. Скакало се у воду и хватајући се један за другог, борци су прелазили на другу обалу и одмах јуришали на жељезничку пругу, одакле нас је тукла јака ватра. Да би нам ситуација била још тежа, на овом мјесту је дно рјечице било муљевито и блатшаво, те су нам се сви товарни и јахаћи коњи који су успјели да живи дођу до ријеке, заглавили и са теретом остали у ријечи, гдје их је и непријатељ затекао. За спасавање коња и њиховог терета није било времена. Морало се што прије јуришати на непријатеља и пробијати се у правцу Козаре.

Без икаквог двоумљења борци су, предвођени старјешинама, искакали из ријеке и као лавина сјурили се на непријатеља, који је запосио пругу. Бацајући ручне бомбе, уз громогласан узвик „Јуриш! Напријед!", ускакали су у ровове и хватали се у коштац са непријатељским војницима. Тукло се свим и свачим, само најмање из пушака и другог ватреног оружја. Првенство је овога пута добило хладно оружје: кундаци, ножеви, бајонети, камење. Хватало се голим рукама за вратове и буквално се давило. Тукло се свим и свачим, јер нашим борцима није преостајало ништа друго него пробој. Непријатељ није имао времена за бјежаше. Морао је бити прегажен. На нашу срећу, његове снаге на призи нису биле

много јаке, нити довољно утврђене, те смо их за кратко вријеме савладали.

У овој борби, замјеник команданта бригаде, Микан Марјановић, ухватио се директно у коштац са једним њемачким официром који га је камом успио да посјече по лицу, од чега Микан још и данас носи доста видљив ожиљак на глави. Нити Микан, а изгледа нити Швабо, нису више имали метака у пиштољима, те су се морали латити хладног оружја и борбом прса у прса, хватањем за гушу, подијелити меџан. На Миканову срећу, близу шеча нашао се шегов курир који^{МУ Је} У правом моменту прискочио у помоћ. Тако су савладали Швабу, а затим, са осталим борцима продужили јуриш у правцу Козаре. Јуришао је Микан и шегов курир, оба крвава — један од ране, а други од Швабе. У овом јуришу било је још много другова крвавих и окрвављених. Било их је и који су у овој борби, поред ватреног оружја, употребљавали и хладно — ножеве и песнице.

Пошто је непријатељ на прузи био прегажен, наши борци су похитали у правцу Козаре. Требало је још прећи цесту од Приједора према Козари и Бањој Луци коју је непријатељ могао лако да посједне и брани. Удаљеност до цесте била је око четири километра. На нашу срећу, и у тој равници био је ту-и-тамо понеки шумарак, што нам је добро дошло за заклоне из напада из ваздуха, а и са земље, јер су нас и даље пратили непријатељски авиони.

Борци су били мокри до коже, нешто од воде, нешто од зноја, а неки и од крви. Но, циљ и задатак био им је један: што прије прећи цесту Приједор — Козарац и дохватити се првих обронака Козаре. Овог пута непријатељ није запосио поменућу цесту, па смо је без борбе прешли и тако се одвојили од непријатеља који нас је у стопу гонио.

Многи борци 3. батаљона који су преживјели овај окршај, и данас се сјећају села Гареваца и јужних обронака Козаре, гдје су оног дана могли да сједну и да се одморе, да један другом завију ране, да се преброје и сазнају ко је из овог окршаја дошао, а ко није. Ту је установљено да је батаљон изгубио 25 бораца и да их је 15 рањено. Изгубили смо батаљонску комору и оружје које су товарни коњи носили.

На сличан начин прошао је и 4. батаљон наше бригаде, као и приштапске јединице.

Ово је био највећи окршај батаљона од дана формираша. И губици у људству и материјалу били су такође велики.

Двадесетак дана касније дочекали смо и посебно радосне тренутке.

Скојевци 3. батаљона 11. бригаде после састанка 1944. године

Првог или другог јуна, штаб 3. батаљона примио је од бригаде прелазну заставу 5. крајишког НОУ корпуса, као најбољи батаљон у тромјесечном такмичењу.

Већ ноћу 2/3. јуна јединице 3. батаљона уништиле су воз на прузи Приједор — Босански Нови. Том приликом је уништено пет вагона и једна локомотива. Убијено је 5 непријатељских војника, рашено 3, а заробљено 5.

Осмог јуна 1944. из батаљона је отишао политички комесар 3. чете Милан Бошшак на дужност политичког комесара 4. батаљона. После неколико мјесеци, приликом напада на Босанску Градишку, Милан је погинуо.

Осамнаестог јуна, за замјеника команданта 3. батаљона постављен је Илија Мандарић који је дошао са дужности замјеника команданта батаљона у 8. крајишкој бригади.

Двадесет четвртог јуна јединице батаљона дигле су у ваздух воз на прузи Приједор — Брезичани. Том приликом је уништено осам вагона и једна локомотива. Погинуо је један непријатељски војник и три рашена.

Средином августа 1944. дошло је до неких кадровских промјена у батаљону. Политички комесар Милан Калинић који се налазио на овој дужности још од формирања батаљона, отишао је на нову дужност, а на његово мјесто дошао је Рајко Кукољ. Замјеник команданта батаљона Илија Ман-

дарић био је тешко рашен, те је упућен на лијечење, па је на ово мјесто постављен Бранко Боровница, дотадашњи командир 1. чете.

Двадесет и другог августа 1944. 1. десетина 3. вода 2. чете овог батаљона, под руководством обавјештајног официра батаљона Десимира Шмитрана, направила је засједу у селу Зецови, близу Приједора, на цести Приједор — Сански Мост и том приликом убила озлоглашене четнике у овом крају: Лазу Марчетића, Љубу Остојића и Перушића, чијег се имена не сјећам, док је један четник успио да побјегне у Приједор. Том приликом је заплијењен 1 пушкомитраљез, 1 шмајсер, један аутомат, 3 пиштоља, 9 ручних бомби и 500 метака.

За ову добро изведену акцију, штаб 4. дивизије похвалио је писменом наредбом ову десетину са командиром Мирком Инђићем и пушкомитраљесцем Тихомиром Деспотовићем. Посебном наредбом је похваљен обавјештајни официр 3. батаљона, Десимир Шмитран.

Шестог септембра командант и политички комесар овог батаљона присуствовали су командантском извиђању за напад на Приједор.

Почетак напада одређен је за 6. септембар 1944. у 22.00 часа. Одмах после овог извиђања четама су дата упутства и писмена заповјест за напад.

Ноћу 6/7. септембра 1944. јединице 4. КНОУ дивизије, Козарске групе одреда и Подгрмечког НОП одреда 5. корпуса нападе су непријатељска упоришта у Приједору и руднику Љубији. Напад је био врло енергичан и већ у првом налету спољна одбрана је ликвидирана. Јединице 1., 2. и 3. батаљона 11. КНОУ бригаде нашле су се већ у 24 часа у центру Приједора, уништавајући и разгонећи непријатеља по граду.

Чете нашег 4. батаљона нису успјеле да у току ноћи пробију јаку спољну одбрану на свом правцу дејства. Зато је 3. батаљон добио задатак да изнутра помогне дејство овог батаљона. Двије чете 3. батаљона кренуле су 7. септембра, изјутра, из центра Приједора од жељезничке станице у правцу бункера који су се налазили према селу Црна Долина и на цести Приједор — Дубица. Једновременим нападом снага 4. батаљона извана и ових двију чета 3. батаљона изнутра, непријатељ је већ у 5 часова ликвидиран и на овом правцу напада.

Послије ликвидирања непријатеља и на овом правцу, штабови 3. и 4. батаљона добили су задатак да са својим јединицама крену у правцу Брезичана и ликвидирају посаду. Борба у овом селу била је врло кратка. Непријатељска јединица, чим је осјетила наш долазак, повукла се у правцу Петровца и Мартин Брда, гдје се спојила са тамошним поса-

дама. Но, и ове посаде биле су присиљене да се још истог дана предају нашим снагама.

По ослобађашу Брезичана, 3. батаљон је остао у овом селу на одмору.

У првом сумраку 7. септембра патроле и страже 3. батаљона извјестиле су команде чета да се у непосредној близини налази непријатељ који се пребацује преко Сане и да надире према Брезичанима. Само што су јединице батаљона успјеле да изађу из кућа у којима су биле на спавашу, пред њима се, очи у очи, нашао непријатељ који се у највећем трку повлачио у правцу Босанског Новог. У првом моменту наши борци се нису могли снаћи. Није им било јасно одакле овај непријатељ долази, пошто је ишао од Приједора, а знали су да је Приједор у току дана ослобођен. Прошло је неколико секунди док се сазнало да је то непријатељ који, под притиском снага 8. КНОУ бригаде, бјежи у правцу Босанског Новог. Тек тада су и чете овог батаљона отвориле ватру по непријатељу и том приликом убиле око 40 његових војника који су остали на обали Сане. Да су јединице 3. батаљона раније сазнале о повлачешу ове колоне и да су је дочекале на обали Сане, сигурно би била тотално уништена или заробљена. Међутим, умало непријатељ да затекне батаљон на спавању.

Тако су град Приједор и рудник Љубија тог дана дефинитивно ослобођени. Заробљено је много непријатељских војника и заплијењена велика количина оружја и друге ратне опреме.

Петнаестог, 16. и 17. септембра 1944. 3. батаљон, са осталим јединицама бригаде, био је у покрету у правцу Босанске Градишке.

У склопу друге башалучке операције коју су изводиле јединице 5. ударног корпуса против њемачких, усташко-домобранских и четничких снага да би заузеле просторију Баша Лука, Босанска Градишка, Котор Варош, јединице 11. КНОУ бригаде имале су задатак да нападну Босанску Градишку, ликвидирају посаду у овом упоришту и поруше мост на Сави, те на тај начин спријече пристизање помоћи непријатељу у Башој Луци са овог правца.

Трећи батаљон 11. бригаде имао је задатак да нападне Босанску Градишку са источне стране, уз десну обалу Саве, са задатком да пробије спољну одбрану која се налазила на првом и другом насипу, а затим да продужи напад у правцу моста на Сави, гдје је требало спојити се са осталим снагама наше бригаде. По спајању снага 1. и 3. батаљона, они су имали за задатак да обезбједе његово рушеше, које је требало да изведе минерска група бригаде.

У првом налету јединице батаљона успјеле су да пробију одбрану и заузму први насип, а затим су одмах извршиле јуриш и освојиле и други насип на свом правцу напада. Непријатељ се огорчено бранио и на првом и на другом насипу, али се није могао одупријети нашем изненадном силовитом јуришу, те се морао повући у град, гдје је запосјео раније утврђене зграде за одбрану.

Тек када је батаљон заузео и други насип, настала је огорчена борба. Непријатељ је вршио противнапад, настојећи да нас пошто-пото одбаци од града и поврати своје првобитне положаје на насипу. По јачини овог противнапада могло се закључити да ту нису само оне снаге којима је непријатељ одраније располагао у овом граду. Али тада нисмо знали да му је тога дана стигло појачаше. Јединице батаљона пружице су снажан отпор, настојећи по сваку цијену да се одрже на достигнутој линији. Напади непријатеља постајали су све јачи и жешћи, тако, иако смо користили његове бункере на насипима, ипак смо се једва одржавали на положајима. Послије четворочасовне борбе дошло је наређење од штаба бригаде да се јединице повуку из града.

Тако се 3. батаљон, са осталим снагама бригаде, повукао из Босанске Градишке 19. септембра, гдје је још неколико дана наставио борбе око Градишке и Тополе.

Ни овога пута Баша Лука и Босанска Градишка нису ослобођене, али је непријатељ и у овим борбама претрпио озбиљне губитке у људству и материјалу.

Послије повлачеша батаљона из Лијевча поља, шегове чете биле су размјештене у околини Приједора, гдје су вршене обимне припреме за одлазак са Козаре. Сви борци који су били неспособни из било којих разлога за овај покрет издвајани су и упућивани у прекоманду, у Козарски или Градишко-лијевчански НОП одред. Јединице су попушаване са новим борцима који су заробљени или су се предали нашим снагама у борбама око Баше Луке и Приједора. Поправљана је одјећа и обућа бораца, а сувишно оружје, за које није имало довољно муниције, предавано је партизанским одредима.

Шестог октобра 1944. штаб 11. бригаде издао је наређење за покрет са Козаре. У овом наређењу је, између осталог, стајало да све јединице бригаде морају бити на зборном мјесту у Приједору 7. октобра 1944. у 6 часова, гдје ће се извршити смотра јединица, а затим покрет са Козаре.

Тако је 3. батаљон, са осталим снагама 11. бригаде, кренуо са Козаре правцем: Приједор — Сански Мост — Мркошић Град — Јајце — Доњи Вакуф, гдје се, послје четири дана марша, нашао у околини Травника.

Ђуро МИЛИНОВИЋ

У 4. БАТАЉОНУ 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

Јединице 11. крајишке НОУ козарске бригаде враћале су се од Босанске Градишке и из Лијевча поља и пролазиле кроз село Котурове, гдје се налазила команда војног подручја. Ту је требало да преноће и да се одморе. Као курир команде војног подручја добио сам задатак да разведем борце по селима, у Кадин Јеловац, Горњоселце, Маглајце и друга. Овдје је извршена и допуна бригаде од бораца војног подручја.

Учинило ми се да је у бригади знатно боље него на терену. Видио сам курире који су били лијепо обучени и наоружани шмајсерима, пиштољима и бомбама. Пожелио сам да и ја ступим у бригаду. На моју велику срећу, ту је био Јосип Рукавина који је, чини ми се, био помоћник комесара једне чете. Познавао сам га из Босанске Дубице, гдје смо били комшије. Обратио сам му се и питао га да ли би ме примили у бригаду. Он је на то пристао и тако сам ступио у 1. чету 4. батаљона 11. крајишке козарске бригаде. Командир чете био је Мирко Бјелајац, а комесар Мирко Томић. Задржао сам се краће вријеме у чети, а затим сам премјештен за курира у штаб батаљона.

Командант 4. батаљона у то вријеме био је Лазо Предојевић, звани Мркош, а комесар Ђелдум Мухамед. Помоћник комесара батаљона био је Глиго Стојаковић.

Ускоро након доласка у батаљон, кренули смо у Лијевче поље. Овдје су вођене жестоке борбе са непријатељем. Терен је био неподесан, јер је равница. Непријатељске снаге настојале су да очувају комуникацију Босанска Градишка — Бања Лука, док су јединице наше 11. крајишке бригаде угрожавале овај сектор.

Једнога дана припремали смо напад на посаду у Новој Тополи. Тога дана нисмо добили ручак, јер се сматрало да је боље да борци пођу у акцију са празним желуцем, како би се у случају рањавања могли лакше лијечити.

Овог пута пробили смо се до цесте Босанска Градишка — Баша Лука. Стигли смо и до бункера. Био сам тада са вод-

ником вода Радом Башићем који ме је често привлачио уз себе, говорећи: „Мали, ти ћеш ићи са мном.“ Башић је тада био водник вода у 1. чети 4. батаљона. У овој акцији уништена су једна борна кола. Непријатељски војници су их напустили. У близини ших нашли смо се водник Башић и ја, те смо притрчали до борних кола. Ту сам примјетио шемачки шмајсер и ручни сат. Понио сам то. Касније је командир чете узео од мене овај сат и предао га референту санитета Вуки Кучук.

У овој акцији било је доста рашених и погинулих бораца. Нисам их још познавао, али се сјећам да су неки били родом од Приједора. Погинуо је и Драган Грбић, од Босанске Дубице, те Цикота, из Маглајаца. Мислим да му је било име Мирко.

Приликом повлачеша погинуо је и комесар батаљона Милан Бошњак. Он је наишао на мину и тако настрадао.

Повукли смо се у село Рогоље. Још у току повлачења наишли су Черкези. Наша 2. чета остала је на положају у Дубравама. Добио сам задатак од команданта батаљона да кренем у 2. чету и да јој пренесем наређење за повлачење. Када сам стигао на мјесто гдје је требало да се налази, чете тамо није било. Пошао сам даље према мјесту гдје је био штаб батаљона. Кретао сам се поред једне живице, уз неки пут. Чуо сам неразумљив разговор. Погледао сам кроз живицу и примјетио групу непријатељских војника са шлемовима. Био сам близу ших на стотињак метара. Уплашио сам се. Ноге су ми биле клонуле, као парализоване. Помислио сам да ми је само потрчати. Међутим, страх који ми је обузео када сам у близини примјетио непријатељске војнике, сметао ми је, па сам се тешко кретао.

Вратио сам се мало назад, гдје сам примјетио једног сељака како купи телефонску линију. Упитао сам га гдје се налазе наши борци, па ми је рекао да су одступили. Већ сам био прикупио мало снаге, па сам продужио даље да бих се извукао из клопке у коју сам упао изненадном појавом непријатељских војника. Јако се могло десити да им паднем у руке. Успио сам да се извучем и дођем код команданта батаљона, коме сам испричао како сам био у непосредној близини непријатеља. Изненадио се што сам успио да се извучем. Иначе, и касније је било сличних случајева. Курири су се често провлачили кроз непријатељске ровове. Понекад се дешавало да дођемо веома близу непријатеља, да га видимо или чујемо разговор, а онда се на брзину изгубимо. Често смо ишли по ноћи, по невремену. Најтеже је било када се путовало непознатим тереном. Често смо били исцрпљени, уморни и поспани. Били смо још дјеца и жељни

сна. Међутим, ратни задаци то нису дозвољавали. Обично смо увијек били у покрету, чак и кад се јединица одмарала. И тада смо односили извјештаје у штаб бригаде и разна наређеша по четама. Чете никада нису биле скупа, већ разбацане по селима. И док бисмо их обишли, опет би услједио покрет. Као курир био сам, тако рекућ, у сталном покрету.

До јесени 1944. године највише смо били на подручју Козаре. Из тог периода остао ми је у сјећању напад на Приједор, изведен септембра 1944. Прије поласка у напад били смо концентрисани у Паланчишту и околини Приједора. У јединицама су одржавани скојевски и партијски састанци и говорено о нападу. Као и у свакој акцији, тако су и у овој тражени храбри борци за бомбаше.

Наш батаљон је нападао цестом Босанска Дубица — Приједор. Претходно је требало да наш топ, са командиром батерије Раљом Чађом, дејствује на овом правцу. Као курир сазнао сам да је наш батаљон добио задатак да се у виду клина убаци у одбрану. Међутим, приликом напада, непријатељ је пружио јак отпор, те нисмо могли да се убацимо у град. Било је доста жртава на нашој страни. Сјећам се да је погинуо неки Савић, родом из Лијевча поља. Имао је око четрдесет година. Био је ожењен и имао четверо-петеро дјеце. Нашли смо га мртва, са бомбом у руци, коју није успио активирати и бацити на непријатеља. Погинуло је више бораца, млађих људи, из Лијевча поља, који су те године ступили у партизане.

Већ је био дан на помолу, а ми нисмо успјели да уђемо у град. Видјело се да се на другим секторима успјело. Када је свануло, борци батаљона почели су да се повлаче. Тада је стигао Шоша и наредио да продужимо напад. Налазио сам се тада са замјеником команданта батаљона Радом Башићем, коме је Шоша лично наредио да крене у напад, јер се остале јединице већ налазе у граду. Кренули смо десно од цесте Босанска Дубица — Приједор, према жељезничкој прузи Брезичани — Приједор и тако се спојили са снагама које су нападале са тог правца. Услједио је напад на непријатеља који је још пружао отпор из неких утврђења на правцу Пухарске, па је и ту отпор коначно сломљен.

Приједор је ослобођен. Наш батаљон је добио задатак да крене према Босанском Новом. Требало је дочекати и напасти њемачке, усташке и четничке снаге које су се пробијале од Љубије према Босанском Новом. У тим борбама погинуло је и заробљено много непријатељских војника и заплијењена већа количина ратног материјала.

Ускоро смо се вратили до Приједора, гдје смо се мало одморили, а затим кренули на пут. Ишли смо правцем При-

једор — Сански Мост — Кључ — Мркоњић Град — Вакуф и даље према Бугојну. Одмарали смо се у селу Кули, недалеко од Бугојна. Ту су нам саопштене наредбе о одликовањима неких бораца, међу којима је било и проглашење Стојана Грујичића Јаруге за народног хероја.

Послије одмора улиједио је покрет и напад на Травник. Наш батаљон нападао је на правцу Хан-Биле, недалеко од Витеза. Послије ослобађања Травника задржали смо се на овом сектору, јер су даноноћно вођене жестоке борбе. Борили смо се око Зенице и Немиле, рушили смо жељезничку пругу. У једној од ових борби сам рањен, те сам провео у болници у Турбету око два мјесеца. Након оздрављења вратио сам се у батаљон. Тада су вођене борбе око Бусоваче. Рањено је и погинуло доста наших бораца. Ту је тешко рањен и остао без руку народни херој Стојан Грујичић Јаруга.

Захваљујући пажњи команданта батаљона Лазе Предојевића Мркоша који ме је родитељски чувао, остао сам жив. Мој најбољи друг, десетар курира, Милан Звијерац, родом из Бистрице код Босанске Градишке, у овим жестоким окршајима са непријатељем погинуо је код Зенице. Заправо, био је тада већ на дужности комесара чете. Са шиме је страдало још неколико бораца. Погинула је и Душанка Ковачевић, борац, родом из Лијевча поља. Била је одличан пушкомитраљезац. Знам да је у селу Орлуцама, испод Влашића погинуо и један командир чете из нашег батаљона (заборавио сам му име). Био је веома храбар борац и добар друг. Сјећам се када су нам поводом шегове смрти говорили: „Ми нисмо изгубили само командира чете, већ и доброг друга и борца.“

У то вријеме био сам са помоћником комесара батаљона Глигом Стојаковићем, са једном четом, док су се остале чете пребациле у Шипраге, преко Влашића. У међувремену је непријатељ наишао из Гуче Горе, па нас је натjeraо преко Влашића. Била је јака зима, са високим снијегом и вјетром. Ту су били и Јоцо Марјановић, комесар и Микан Марјановић, замјеник команданта бригаде. Ишли смо безућем. Пута и пртине није било. Вјетар је наносио снијег, тако да смо стално газили висок снијег до паса.

Били смо у једном селу. Упућене су патроле ради обезбјеђења од изненадног напада непријатеља. Међутим, он нас је ипак изненада напао. Било је још јутро када је отворена минобачачка ватра по нама. Мине су падале између кућа у којима смо се налазили. Мислили смо да ће се на томе завршити, али је у међувремену неко повикао: „Ево Нијемаца!“ Потрчали смо на врата. Видјели смо да се према нама крећу Нијемци у стрељачком строју. Отпочела је борба из непосредне близине. Погинуло је и рањено више наших бо-

раца. Знам да је погинуо један водник, родом од Санског Моста. Био је храбар борац. Економ наше једне чете, Јефто, рањен је у обје ноге. Касније су му одсјечене. Овдје је, у ногу, рањен и Станко Буразор, родом из Влашкаваца. Знам да ме је дозивао, па смо га вукли. Тешко смо се извлачили, јер смо били под јаком ватром. Непријатељски војници настојали су да нас похватају. Зато смо морали да се под заштитом сопствене ватре повлачимо. Наиме, повлачили бисмо се, а онда се заустављали и тукли по непријатељу.

У међувремену нам је пристигла у помоћ наша извиђачка чета, па смо успјели да се извучемо. Пронашли смо неке штале, у које смо се смјестили. Ту смо ложили ватре и тако преноћили. Била је јака зима.

Били смо скоро опкољени. Требало је да се извучемо према Травнику, повише Турбета. Остали смо били и без хране. Пронађено је неколико оваца, које су поклане, месо скувано и подијељено борцима. Командант батаљона саопштио нам је да смо одсјечени од бригаде и опкољени, те је потребно да се пробијемо преко Шипрага и тако изађемо из обруча. Успјели смо да се извучемо. Избили смо негдје према Какшу.

У међувремену је уследио покрет према Бањој Луци. Већ је било прољеће 1945. године. Непријатељ се повлачио и задржавао само у већим гарнизонима. Нападали смо дио Бање Луке, бањалучко поље и даље према Александровцу. Избили смо на цесту Бања Лука — Босанска Градишка и онемогућили непријатељу да се извлачи на овом правцу.

Послије ослобођења Баше Луке кренули смо возом према Приједору. Знао сам као курир да је правац нашег покрета према Словенији.

У току пута саопштено ми је, као омладинском руководиоцу у батаљону, да идем на Први конгрес УСАОЈ-а у Сарајево. Кренуо сам у Сарајево, гдје ме је затекло ослобођење, маја 1945. године.

Милан ЈАЈЧАНИН

САНИТЕТСКА СЛУЖБА 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ 1943. ГОДИНЕ

Маја 1943. успоставио сам везу са козарачким партизанима преко једне жене у Волињи, чији је муж био жељезничар, а налазио се у партизанима. Послије преласка на дужност у Босанску Дубицу дошао ми је домобрански официр, натпоручник Климек, и ступио са мном у везу. Он је био повезан са обавјештајним официром из Козаре који је радио под именом Милић. Тако смо радили до јесени 1943. године. У октобру су партизани припремали напад на Босанску Дубицу. Био сам о томе обавјештен преко Климека.

Ноћи 12/13. октобра 1943. године, у 23 часа, када је почео напад на Босанску Дубицу, налазио сам се у амбуланти, у фађанској школи. Слушао сам Радио-Лондон када је почео напад. Пошто се у истој згради налазило и складиште муниције, плашио сам се да не дође до експлозије, па сам напустио амбуланту и изишао из зграде. Хтио сам да дођем у везу с партизанима, јер сам по пуцњави оцијенио да се већ налазе у граду. Пошао сам из амбулante и сусрео се са једним партизаном. Рекао сам му да чекам партизане. Затим је дошло још неколико другова. Позвали су ме да пођем с њима. Изашли смо у село Котурове, гдје се налазио штаб 11. крајишке НОУ козарске бригаде која је нападала Босанску Дубицу.

Још приликом поласка из Босанске Дубице узео сам једну торбу са санитетским материјалом и нешто инструмената, и то донио у бригаду. Имао сам и један медицински приручник код себе. То је све што сам имао и чиме сам почео да радим. Добио сам од штаба бригаде једног малог коња са дрвеним самаром. Звао сам га професор Мишко. Био је вјеран и послушан. Кад је маја 1944. пао под рафалом митраљеза било ми га је необично жао.

Одмах у почетку сусрео сам се са једном интересантном, дотад непознатом болешћу. Била је то, у ствари, ратна неуроза. Негдје под крај октобра 1943. обољела је једна болничарка. Било је претпоставки да је рашена отровним зрном

и да је због тога немирна. Међутим, касније је оваквих случајева било више. То се могло сматрати и извјесном психичком реакцијом, али се тако тада није могло говорити међу борцима, пошто би то била за ших увреда, у политичком смислу. Били су то борци слабијих живаца. Имало је то и свога оправдаша. Они су као младићи отишли од кућа и нашли се у тешкој ратној ситуацији. Требало је и физичке и психичке снаге да се то поднесе. Многи су то подносили без икаквих промјена, али један број није могао и зато су наступале промјене, ратне неурозе.

Под крај 1943. и почетком 1944. године, нарочито после одласка на подручје Подгрмеча и повратка на Козару, било је више случајева ових обољеша. Било је случајева да се болест истовремено јави код десетак и више бораца. Морали смо их изолирати по кућама и лијечити. Једини могућан начин лијечеша била је шок-терапија. Обично смо у вријеме наступа, када су се обољели грчили или бацали, узимали неки суд с водом и јаким млазом просули по лицу обољелог. Истина, то је било везано с личном увредом тог борца који је сматрао да га се на овај начин вријеђа и сумша у шегову личну вриједност. Чак и неки штабови заузимали су негативан став према оваквом начину схваћаша лијечења. Међутим, тај начин, са шок-терапијом, веома је стар, могуће и неколико стотина година. Неки руководиоци из виших штабова сматрали су да се оваквим начином не смије сломити отпор обољелих бораца према шоку и да то не треба сматрати неком озбиљном болешћу. У ствари, то је била озбиљна болест, али се није смјело дозволити да пређе у епидемију, јер би то тек онда представљало опасност за народноослободилачку борбу. Сматрао сам да ова врста болести може попримити такву форму и размјере да би могла оштетити, односно, ослабити борбену моћ јединица. И догађало нам се да је из строја испадало 30, 40 бораца за релативно кратко вријеме. У даном моменту борбе морали смо извлачити под скупу цијену и те неуротичаре. То је била масовна ратна неуроza, претежно међу најмлађим борцима. Махом су то били младићи између 15 и 20 година, непосредно иза пубертета, који су се одвојили од породичног живота и ступили у немилоsrдни рат. Био је то конфликт личности. С једне стране амбиција, с друге страх, а са треће тежша за афирмацијом, те посебна компонента — умор од свакодневног покрета и борби. (О томе сам написао један реферат после ослобођења, док сам се налазио на служби у Љубљани, и сада се налази негдје у архиви.)

У санитетској служби бригаде, у сваком батаљону налазиле су се болничарке, референти санитета, које су код мене

завршиле курс прве помоћи. С шима сам претходно одржао кратке курсеве. Предавао сам о заразним болестима, о пружашу прве помоћи и нешто мало из анатомије. Болничарке су самостално радиле, ишле у све акције и приликом рашавања бораца пружале успјешно прву помоћ, а теже рањенике упућивале у прихватилиште наше бригаде. Обично у већим акцијама ишао сам из бригаде претежно уз онај батаљон гдје је био најјачи притисак борбе, на 150 до 200 метара иза борбене линије.

Санитетска служба у батаљонима била је на болничаркама, референтима батаљона. Биле су то храбре и одважне дјевојке. Сјећам се једне од ших, Стане Тубин. Била је вјешта и вриједна.

На одређеним мјестима, углавном у Козари, постојале су партизанске болнице. У једној таквој болници радио је доктор Иво Тучкар. Одлазио сам код шега на разговор и консултовање о неким медицинским питањима. Болница је била у баракама, с дрвеним лежајима, на којима се налазила прегршт сламе. Било је по двадесетак рањеника и болесника. У случају да наиђе непријатељ, ови болесници су стављани у посебно припремљене земунице, које су биле ископане у земљи.

Лијекова није било доста. Тешко се до ших долазило. Успио сам да успоставим везу преко Наде Граонић и Марије Пилиповић, из једног села код Добрљина, са колегама у Босанском Новом. И од ших смо добијали лијекове. Написао бих оно што би нам требало, а оне би одлазиле најчешће код апотекара у Босанском Новом који је био с нама повезан, те бисмо тако добивали нешто од лијекова. Нисам познавао тог апотекара. Све је држано у највећој тајности. Никада нисам ни питао за шегово име. Марија Пилиповић је доносила и поздраве од шега, али ратни услови нису дозвољавали да ово познанство даље проширујемо.

Највише лијекова добијали смо приликом акција на упоришта. Нешто сам изнио из Босанске Дубице, али је то било недовољно. Сјећам се да сам добио врло лијепу лијечничку медицинску торбу, шемачку, са лијековима и инструментаријем. Било је то приликом напада на упориште у Омарској. На торби је писало „Др Милер“. Носио сам је цијело вријеме рата. Предао сам је наследику у Карловцу тек 4. маја 1945. када сам премјештен у штаб 2. армије. Била ми је то лијепа успомена.

Морам посебно да истакнем храбро држање козарачких бораца приликом хируршких интервенција. Веома храбро су подносили болове. Нисмо тада имали ништа за анестезију. Када је требало водити куршум или гелер из ране, или

отпилити ногу или руку, употребљавали смо ракију за ублажавање болова. Узео бих чутурицу ракије и дао је рањенику да више потегне, а после је четврт сата ишао бих оперисати. Било је чак и невјероватних случајева. Поједини борци, док сам резао и вадио страно тијело из ране, пјевали су, да би заборавили болове. Страшно ми је било посматрати једнога борца када је умирао. Презивао се Фашинг, бивши домобран, родом од Бјеловара. Био је у минерској чети. Било је то негдје према Босанском Новом, око Грабашнице. Пролазећи кроз село примјетио је једно дијете како се игра са тромблон бомбом. Узео је ту тромблонку и ставио себи за опасач. Носио је пушку и тромблонску бомбу. Док је стављао пушку на раме, кундак је ударио о бомбу, која је експлодирала. Разнијела му је читаву десну страну тијела. Рука му је висила на комаду коже. Нога исто тако. Трбух му је био потпуно отворен, без икаквог покрова. Видјела су се цријева. Били смо тада у селу Маринима, код цркве. Довели су га код мене. Није било ништа друго, него да му дамо ракију да пије. Знао сам да се не може спасити. Он је пјевао, дозивао сестру и мајку. Након неколико часова је умро. (Очекивао сам да ће се неко од његове породице јавити, али није. Знам да је родом од Бјеловара. На Козару, у партизане, дошао је из домобранства.)

Бригада је често имала покрет не само на Козари, него је прелазила и Сану, на подручје Подгумеча. Када би стигли на одређено мјесто, борци би се одмарали. За то вријеме ми из санитета смо морали радити. За нас је тек тада почињао носач. Требало је прегледати ране и превијати их. У току рада стигао би курир и рекао да се командант интересује да ли сам готов, да би бригада могла кренути даље. И опет би се поновило исто. Борци би се одмарали, а ми смо, након ходања, морали наставити да превијамо, прегледамо и лијечимо рањене и болесне. Било је заиста напорно, физички напорно. Али сам тада био млад, а волио сам људе, па тешкоће које сам подносио нису ми падале тако тешко. Уз све то радило се о пружашу помоћи нашим борцима. И зато није било и није смјело бити никаквог умора.

Једно вријеме имали смо доста рашених и погинулих. Било је то баш када је командант бригаде био Жарко Згошанин, изванредна личност, борац и другар, горостас од човјека. Сјећам се како смо разговарали о томе како је могуће да непријатељ зна за наше покрете. Били смо изненађивани. Касније се испоставило да у штабу дивизије дјелује непријатељски агент. Радио је чак као обавјештајца у дивизији. Непријатељу је достављао све податке о покрету и јачини наших снага. Извјештаје је достављао помоћу голубова пи-

смоноша. Име му је било Смајо. Откривен је и кажшен као издајник.

О томе да је неки издајник достављао непријатељу извјештаје о покретима наших снага, откривено је први пут у заплијешеној непријатељској архиви коју смо пронашли у минираном возу на прузи Босански Нови — Добрљин. Наиме, у заплијешеној пошти нађено је нешто што су наши обавјештајни официри дешифровали, па се отуда пошло на утврђиваше и откриваше издајника. Могуће је чак да је и смзло дошао до ове поште, па је испитиваше овог случаја трајало неколико мјесеци. Коначно је установљено да је обавјештајни официр дивизије управо тај издајник.

Мени је посебно остао у сјећашу диван народ Козаре. То је народ посебне ћуди. Могло би се рећи да су они као неки оточани, који живе удаљени од осталог свијета. Козара је са својим становништвом била опкољена жељезничком и цестовном комуникацијом и ријекама. Иако се у близини налазе градови Приједор, Баша Лука, Босанска Градишка, Еосанска Дубица, Босански Нови, претежан број становништва живио је од пољопривреде. Козарачки народ је посебно цијенио част, поштеше, храброст и достојанственост. То људско достојанство ми се нарочито свиђало. Посебно су се том одлуком истицале жене. Оне никада нису много причале. Истина, у селима није ни било много мушкараца. Већина их је била у партизанима. Све послове обављале су жене и омладина. Њихов допринос био је нарочито велик када је требало из појединих акција износити рашенике или их преносити у болнице. Тешко је описати како нас је народ Козаре дочекивао и указивао нам гостопримство. Давао је и посљедшу кашику хране својим борцима, својим синовима, а да ни сам није имао за себе. Рашеницима су доносили све што су имали: сир и млијеко или, како се то на Козари тада говорило, варенику. Ми, борци, били бисмо задовољни када бисмо имали и хљеба. Обично је то била кукуруза, испечена под сачом.

На Козари сам провео око шест мјесеци. За то вријеме поред бораца лијечио сам и цивилно становништво. Моје лијечничке услуге састојале су се у давању савјета како поступати са болесником и слично. Остао ми је у сјећашу један случај обољења жене. Дошли су к мени и обавјестили ме да је једној жени позлило послје порођаја. Било је то негдје у околини Деветака. Пошао сам тамо. Нашао сам је у веома критичном стању. Учинио сам све што сам могао, али је већ било касно. Наступило је тровање и жена је подлегла, остала је обитељ без мајке!

Санитетска служба бригаде дјеловала је доста самостално. Када је требало да се консултујем, то бих чинио са штабом бригаде, а иначе сам самостално дјеловао.

Поред лијечења рањеника и болесника имали смо да обавимо и одређени задатак приликом мобилизације људства за народноослободилачку борбу, за долазак у партизане. Регрутација се вршила у селима око и изнад Козарца, те између Приједора и Брезичана, према Маринима, гдје је било и муслиманског становништва. Била је то прва регрутација бораца на Козари. Примали смо младиће од 16 година и старије. Сјећам се да сам приликом једне овакве регрутације примио око педесет младића у партизане. Основно је било установити да ли су ти млади људи здрави и да не болују од неке теже болести. Послије тога упућивани су на краће курсеве, гдје су добијали основна знања из тактичке обуке и упознавали састав и дејство оружја, а затим су одлазили у јединице.

На Козари је као посебан проблем било лијечење болести „чеше“. Овог обољеша било је много не само код бораца, него и код народа Козаре. За лијечеше чеше употребљавали смо Флемингсову текућину коју смо сами спремали, кухали. Справљали смо је од сумпора и уља. Спремао је хемичар, по рецепту који сам му дао. Овом текућином мазали смо обољеле од чеше око седам дана. Поред тога, сваки други дан смо шурили шихову одјећу.

Могло би се рећи да нам је највећи проблем била борба против вашки, преносилаца опаке болести тифуса. Против ове напасти тешко је било борити се. Иако смо на краће вријеме успјевали, ипак је било немогуће савладати је. Свако је од нас имао много вашки. Услови за одржаваше хигијене није било, а то је био први услов за успјешну борбу против вашки. Њих смо се отарасили тек када смо послје ослобођеша дошли у градове и имали услове за боље одржавање хигијене, када смо дошли до средстава за дезинсекцију, до одјеће коју смо могли мијењати. Остало ми је у сјећању како смо, док смо били начас слободни, скидали кошуље и сједећи поред ватре отресали вашке у ватру. Чак сам употребљавао и плетећу иглу, коју сам загријавао, и њоме, онако врућом, пролазио по шавовима кошуље спаљујући вашке и гњиде. Да бисмо се боље и успјешније борили против вашки, направили смо такозвано партизанско буре. Било је то бензинско буре са дуплим дном и решетом. Доље би била вода, која је кључала, јер смо испод бурета ложили ватру. Ставили бисмо одјећу у ово буре, које смо поклопили дрвеним поклопцем. Пошто је вода кључала, у бурету се стварала водена пара која је пролазила кроз одјећу. Висока темпера-

тура водене паре уништавала је вашке и гшиде. То је био најуспјешнији начин борбе против ових паразита. Међутим, како је вашки било много и свуда, требало је предузети шире мјере за шихово уништавање.

Као што сам већ рекао, много нам је бриге задавала ратна неуроza. Она је касније почела узимати маха, па је утолико била опаснија. Био сам за то да се енергично сузбије. Поред тога, било је доста обољелих од тифуса пјегаваца, који су преносиле вашке. Проблем је био у томе да се установи, а то није било могуће, која је вашка инфицирана и преноси пјегавац. Оне су га углавном преносиле уједом са обољелог и шириле га даље уједом здравог човјека. Обично би наступио сврабеж на мјесту куда би инфицирана вашка прошла. Чешашем, гребашем тијела, коже, инфекција би се преносила у организам, те би тако наступала болест. Болест је настајала и уједом инфициране вашке здравог човјека, али маше него претходним начином. Трбушног тифуса било је веома ријетко. Неки случајеви сматрани су трбушним тифусом, а то је, у ствари, био пјегавац.

За лијечеше пјегаваца нисмо имали ништа посебно успјешно. Обично смо стављали болесника да лежи. Након седам-осам дана, послје високе температуре, наступило би побољшаше, нарочито код млађих и издржљивијих особа. Мало је било губитака од пјегаваг тифуса. Чим би болесник осјетио потребу за јелом, знали смо да је преболио кризу. Обично би послје тифуса много јео, имао је добар апетит и велику жеђ.

Раније сам поменуо и заразу чешом. Њу је доносила посебна вашка која живи у самој кожи. Она, тако да кажем, рује под кожом као кртица у земљи, прави канале и у њих избацује јајашца. Чешом (шугом) би се људи у међусобном додиру инфицирали, а пошто није било услова за одржавање хигијене, лако се преносила. Биле су двије врсте чеше, суха и бљузгава. Бљузгава је била када је наступало гнојеше, када су стваране гнојне ране.

Набавка лијекова била је отежана. Међутим, било је лијечења и без лијекова. Обично смо лијечеше обављали конзервативно. Изоловали бисмо болесника, покрили га и ставили уз ватру и слично. То смо уобичавали када се радило о прехладама које су брзо пролазиле. И болести је било маше. Када су људи у борби, увијек су у покрету и отпорнији. Читав организам се брани од сваке болести када је у свакодневној активности и напетости. Када се организам опусти и постане „цивилизован“, онда је и мање отпоран на болести.

Сјећам се да сам и ја добио пјегавац, негдје почетком 1944. године, послје акције на Босанску Градишку. Имао сам високу температуру. Тада ми је Стана Ољача пјевала, како

би ми одржала расположење. Провео сам око три дана у високој температури. Хођао сам као пијан. Али све се добро завршило. Болест ме је прошла кроз неколико дана.

Било је у рату и посебних тренутака и догађаја. Тако ми је једном дошао учитељ, иначе старији човјек. Имао је близу 50 година, што је за нас тада значило старост. Дошао је да му промијеним фластер. Имао га је на два мјеста, страга на врату и напријед изнад капка десног ока. Интересовао сам се шта му се десило. Рекао ми је да је „стријељан“ 31. децембра 1943. Изненадила ме је ријеч „стријељан“. Упитао сам: „Како то стрijeљан?“ Овај човјек нам је испричао да је био као талац изведен на стрijeљаше, да су му пијани Нijемци пуцали у главу, а да се после тога више не сјећа шта је било. Када се освијестио, осјећао је да му је хладно, а ускоро су по шега дошли неки млађи борци и однијели га. Кад је дошао к мени, ране су му зарасле, остале су само крастице. Размишљао сам о овом случају и питао се, зар је могуће да зрно прође испод базе лубање, затим кроз очни отвор, који је широк свега 9 мм и да човјек остане жив? Занимљиво је да је куршум узео тај идеални правац и прошао тако да ништа витално није повриједио, нити око, нити очни живац. Могло би се слободно рећи да ни један хирург не би иглом погодио онај пут у лубаши којим је прошло ово зрно. Човјек је био потпуно здрав, без икаквих сметши и оштећења. Могло би се то назвати феноменом у медицини. Али такав је рат. У њему се често дешава и оно што би у нормалним условима било немогуће.

И на крају, хтио бих још једном да истакнем да сам се на Козари, међу шеним борцима и народом, осјећао веома угодно. То вријеме, иако је био рат, задржаћу увијек у сјећањима.

Остао ми је у сјећању командант наше бригаде Милош Шиљековић. Био је то диван човјек. Врло паметан и стрпљив. Истина, каткад би био и нагао, али би га то брзо прошло. Увијек је мислио на борце и настојао да се у борби прође са што мање губитака. То сам код њега посебно цијенио. Ако је оцијенио да је слабо почело, рекао би да неће ништа бити, јер почетак треба да иде као бараж. Када је оцијенио да се борба не развија како треба, наређивао је повлачеше, како не би имао губитака. Добро му је помагао, подупирао га, комесар Милан Врховац. Највише смо бринули и стрijeпили за замјеника команданта Микана Марјановића који је био изувише храбар, нагао, изувише жесток у борби. Јуначина.

Жарко Згоњанин који је дошао за команданта бригаде после Милоша Шиљековића, био је тих и миран по природи, иначе као борац и командант веома храбар и добар

руководилац. Радио је неуморно и бринуо се за све и сваког, иако је био болестан. Често се тужио на болове у бубрезима. Већ тада смо успјели да установимо да су му обољели бубрези.

Врло ми је било симпатично када су ме поједини борци питали: „Докторе, одакле си?" „Из Загреба", одговарао сам им. „Да ли баш право из Загреба?" „Да, право из Загреба." „А шта си?" „Хрват сам." Затим би слиједило питање: „Хрват па овдје?" „А што не би? Па овдје ми је мјесто", одговарао сам. Борцима се свиђало што сам ја, Загрепчанин, дошао да се са њима борим против фашиста. Сигуран сам да је моје присуство међу њима и моја помоћ њима пружана у најтежим тренуцима бола, живота и смрти, посебно код оних који нису шире познавали револуционарну ослободилачку борбу у читавој Југославији, чинило да постану зрелији и свјеснији да је борба која се води борба између добра и зла и да се у тој борби, на једној или на другој страни, боре и добри и лоши људи, борци за слободу или против ње, без обзира на то којој националности припадали.

Никада нисам осјетио неповјерење према мени ни као лијечнику ни као човјеку. Максимало сам се залагао да помогнем нашим борцима и нашем народу. Зато су ме цијенили и уважавали сви. Много ми је то значило. Када смо имали покрет, као и за вријеме краћег одмора и предаха између борби, одлазио сам међу борце и чинио све што је било могуће да им олакшам тегобе и патње, да им својим присуством улијем вјеру у оздрављење, сигурност, да не поклекну у борби за живот. Волио сам те људе који су се искрено, без резерве, постављали према мени као човјеку и као лијечнику, као њиховом великом пријатељу и саборцу. А мени је било тешко што нисам имао више техничких могућности, лијекова, инструмената, анестетичких средстава да им и тако, пружајући им сву своју љубав и знање, више помогнем.

То вријеме, иако ратно, пуно борбе, живота и смрти, иако тешко, било је величанствено у надахнућу свих за извојеваше побједе. У тој борби дао сам потпуно себе. Зато се радо и сјећам тог времена.

Иво др ШАЛЕК

У 2. БАТАЉОНУ 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ

У нападу на гарнизон у Босанској Дубици, 12. октобра 1943. наш батаљон се кретао од Крушковца цестом Приједор — Кнежица — Бос. Дубица.

Напад на тај гарнизон био је добро припремљен. Постојала су обавјештења о распореду непријатељских снага. Да тога није било не би се онако брзо разбила околна одбрана и стигло у центар града. Са групом бораца из наше чеге наишли смо на амбуланту домобранске јединице. Ту се налазио један лекар са осталим особљем. У саставу ове покретне амбуланте налазило се двадесетак товарних грла за вучу и преношење опреме амбуланте. То је било веома значајно за нашу јединицу с обзиром на то што се увијек оскудијевало у санитарском материјалу.

Непријатељ је у центру града пружио отпор из зграде среза и из једне школе. Школа је запаљена и тако је сломљен отпор. Вод у коме сам се налазио, стигао је у току покрета до куће Мујаче Шерића, чији се син Смаил налазио као комесар у једном нашем батаљону. Пред нас је изашла старија жена, вјероватно Смаилова мајка, и интересовала се да ли смо гладни. И док смо се краће вријеме задржали овдје јер су усташе тукле ватром из минобацача из Хрватске Дубице, она нам је припремила нешто за храну и позвала нас у кућу да то поједемо. Понудила нас је правом масленицом и јајима на кајмаку.

У току ноћи успјели смо пронаћи све војне и друге магацине гдје се налазила опрема. Са борцима, под руководством народноослободилачких одбора, кренуле су позадинске, углавном омладинске, чете са сточним запрегама које су имале задатак да помогну код изношења погинулих и рашених бораца, а истовремено и да извуку на слободну територију овај плијен. Све је то евакуисано благовремено и отпремљено на Козару. Са нама је пошао извјестан број мјештана из града који су раније сарађивали са Покретом, јер више није било услова за шихов опстанак у граду. Иначе,

држање у нашим рукама овог мјеста није било могуће због његовог географског положаја, близине жељезничке комуникације и јасеновачког логора. Непријатељ је већ сутрадан почео да довлачи јаче снаге и да туче ослобођени град ватром из артиљерије и минобацача. За то вријеме јединице наше бригаде су се повукле.

Послије успјешног напада вратили смо се на наше положаје према Приједору, Козарцу и даље према Ивашкој. Дејствовали смо према жељезничкој комуникацији Приједор — Баша Лука, гдје смо кидали пругу, рушили мостове и бункере.

У овим акцијама учествовала је и наша 2. чета. Непосредно после напада на Босанску Дубицу чета је добила задатак да ликвидира три бункера. Постојала су обавјештења да су у њима домобрани који нису расположени да пружају отпор. Дознали смо да су тих дана добили комплет зимску одјећу и обућу и сљедовање. Међу домобранима било је Муслимана.

Пошто смо се привукли на блиско одстојаше и опколили бункере, командир Гојко Бабић наредио ми је да кренем напријед да се споразумијем са домобранима Муслиманима. Било ми је мало необично да се први појавим пред бункером, али задатак се морао извршити. Пошао сам напријед и позвао домобране са: „Другови, немојте пружати отпор, већ се предајте пошто сте опкољени“. Из бункера је допирао одговор: „Какви сте ви другови, ви сте четници.“ Примјетили су на неким нашим борцима реденике, па су се плашили да су четници. Иначе, било је случајева да су их четници знали изазвати, а затим разоружати, па сада нису били сигурни да ли смо четници или партизани.

Наставио сам да разговарам с шима. Тешко их је било увјерити да ми нисмо четници. Онда сам им рекао да међу четницима нема Муслимана, а да сам ја Муслиман, да сам партизан и да ми је име Енвер. Један од домобрана, да би се увјерио да сам заиста Муслиман, тражио је да изговорим неку муслиманску молитву на арапском језику. Ја сам изговорио дијелове једне молитве, али то није било увјерљиво. Неки од домобрана из бункера добацио ми је да зна такве који су живјели негдје у комшилуку са Муслиманима, па су научили понеку ријеч из молитве.

Командир чете Гојко Бабић био је незадовољан оваквим исходом преговора па ми је добацио: „Енвере, постави им ултиматум да се предају.“ Предложио сам им да пошаљу једног свог домобрана и да ћу изаћи пред шега да се увјери да смо партизани. У противном, у року од пет минута отворићемо ватру и ликвидирати и бункер и њих. Настало је

краће затишје. Оцијенили смо да се у бункеру нешто дешава. Прошло је одређено вријеме, а још ништа нам не одговарају. Ни ми више нисмо били сигурни да ћемо ликвидирати бункер, јер је саграђен од бетона, а немамо минобацача. Сачекали смо још извјесно вријеме и опет их позвали на предају. Отуда се зачуо глас да се предају и отворише врата на бункеру. Нама је олакшало па смо пришли ближе. Увјерили су се да смо партизани. Али у једном моменту зачу се пушкотраљез. Ту је био и један шемачки инструктор који је обучавао домобране. Није хтио да се преда, већ је тукао из пушкотраљеза покушавајући да се извуче. Али није успио. Дочекао га је курир, мали Миле, за кога сам рекао да је родом из Приједора, и на мјесту га убио.

Понудили смо домобранима да пођу с нама у партизане. Нису били расположени. Узели смо им оружје и другу војну опрему. Бункере смо запалили. Колико ми се чини, те ноћи су уништена два или три бункера. Успјех ове акције био је у томе што смо се благовремено привукли бункерима, тако да домобрани нису били у могућности да пруже отпор. Били су присиљени на предају.

Наш 2. батаљон се просто речено специјализирао за овакве акције на жељезничкој прузи. Успјеху је допринио и то што су борци у батаљону били претежно са овог подручја па су добро познавали терен, сваку стазу и увалу. Терен је равничаст са ниским растињем, дијелом пошумљен, али неподесан за извлачеше због тога што туда пролази жељезничка пруга према Башој Луци и цеста. Непријатељ је могао интервенисати не само пјешадијским, него и моторизованим снагама. Отуда се није смјело дозволити да се јединица нађе у таквом положају да се мора под ватром извлачити. Зато смо акције изводили ноћу, брзо и са изненађењем, а затим се опет, користећи ноћ, извлачили према Козари.

Скоро свакодневно су се у јесен 1943. и у прољеће 1944. године на овом сектору водиле борбе. Често су непријатељске јединице кретале из Приједора према нашој ослобођеној територији, а било је и покушаја продора из Бање Луке према Приједору.

Под крај 1943. године уследила је тзв. баљалучка операција нашег 5. босанског корпуса. Задатак је био — ослободити Башу Луку и уништити гарнизон у граду. У оквиру те операције, јединице наше 11. крајишке НОУ козарске бригаде нападале су Босанску Градишку како би са ове стране онемогућиле пружаше помоћи опкољеном гарнизону у Бањој Луци. Имали смо задатак да заузмемо Босанску Градишку и срушимо мост на Сави.

Прилаз упоришту био је веома тежак, јер је тешко било пронаћи природни заклон. Једино нам је канал служио као заклон. Било је хладно са мало снијега и јаким мразом, а доста бораца било је са слабом одјећом. У тој акцији сам запазио храбру партизанку Стану Ољачу, родом из Приједора, која је, иако слабо обувена, ишла насмијана, а под шеним полубосим ногама пуцао је лед.

У току борбе, ту на каналу, погинуо нам је курир Миле. Погођен је од мине. Био је то веома тежак губитак јер су га сви борци вољели.

Батаљон није успио да уђе у град. Јаче непријатељске снаге сутрадан су извршиле противнапад. Били смо присиљени да се повучемо према Козари у село Грбавце.

Непосредно послје акције на Бос. Градишку и на Козари се осјетило дејство шесте офанзиве. Кренуле су јаче непријатељске снаге на нашу ослобођену територију. Стигла су и прва обавјештења о покрету Черкеза који су се веома брзо кретали са кошима. Нисмо имали искуства у борби с коњицом.

Главнина 11. крајишко-козарске бригаде прикупила се средином јануара 1944. у рејону Маслин-баира према Приједору. Пред нама се налазило село Паланчиште. Дознали смо да је непријатељ стигао у ово поткозарско село. Било је хладно, а ми слабо обучени. Јануарска ноћ 1944. са снијегом и ледом. Са нама доста рашених и болесних бораца који су покренути из партизанских болница у Козари и са терена. Налазимо се у окружешу. Непријатељ је близу, а треба се пробити. Не смије се чекати дан, треба изаћи из обруча. Простор за маневрисаше је скучен. Постоје обавјештења о покрету јачих непријатељских снага од Босанске Градишке и Босанске Дубице према Козари, а од Приједора непријатељ се већ налази у селима недалеко од нас.

Штабови батаљона, са командама чета разматрају план изласка из Козаре. И борци су заокупљени мислима шта ће се десити и како ћемо се извући. Недалеко испод Маслин-баира у Паланчишту у сусједна села стигли су Нијемци и Черкези. Пале куће по селима, убијају народ и стоку. Народ који је успио да дозна о покрету непријатеља повукао се у Козару и налази се под заштитом наших снага.

Баш у то вријеме код нас је стигла културна екипа Врховног штаба. Сјећам се да је међу шима био Јунуз Међедовић, а било је још десетак-петнаест истакнутих глумаца, партизанских бораца, међу којима и Љубиша Јовановић. Њихов долазак веома брзо је измјенио расположење међу борцима. И они су се нашли са нама у окружењу, али и поред тога зачуше се партизанске пјесме. Пјевало се веома тихо,

али са осјећајем. Понегдје је горјела и ватра и уз њу су борци са глумцима пјевали наше пјесме. Ноћ је била хладна, пуна неизвјесности, али је све то кратко трајало. Већ сутрадан, захваљујући умјешности наших штабова нашли смо се изван окружења.

Дијелови непријатељских снага веома брзо су прокрстарили подручјем Козаре и повукли се у упоришта. Черкези који су рано кренули из Босанске Градишке, истога дана увече већ су били у Босанској Костајници и према Босанском Новом и Добрљину. Остављали су иза себе пустош. Палили су куће и убијали кога су ухватили. Ми смо успјели да се вјештим маневрима извучемо и прођемо непријатељу иза леђа. Намјера је била да се не упуштамо у јаче окршаје. Требало је сачувати живу силу.

Ускоро иза тога отишао сам на нову дужност, растајући се од бораца 2. чете 2. батаљона са којима сам провео непуну ратну годину и упознао доста храбрих и неустрашивих бораца Козаре.

Енвер РИЗВАНБЕГОВИЋ

НАША 11. КРАЈИШКА НОУ КОЗАРСКА БРИГАДА КРЕНУЛА ЈЕ СА КОЗАРЕ

Послије велике септембарске операције на ширем простору Баше Луке, јединице наше 4. крајишке НОУ дивизије кренуле су на одмор. Послије кратког одмора кренули смо преко Санског Моста, Кључа и даље према Бугојну.

Стигли смо на сектор Бугојна и Горњег Вакуфа. Овдје у то вријеме није било непријатељских снага. Главно упориште био је Травник. Штабови бригада су знали да се врше припреме за напад на Травник.

У распореду снага за тај напад 11. крајишка бригада била је подијељена на два дијела. Два батаљона су нападала Травник, а друга два комуникацију Витез — Хан-Била.

У мјесту Хан-Еила налазила се једна кафана са неколико кућа окол, а уз шу мост. За чуваше моста непријатељ је направио бункер, у којем су се налазиле усташе. Када смо почели напад многи непријатељски војници, па чак и цивили, сматрајући да вршимо само препад, побјегли су у бункер и склонили се. Усташе су пружале жесток отпор из бункера. Већ је био дан. У току ноћи нисмо успјели да га уништимо јер се није ни видјело. Када је свануло довели смо топ звани „ромеловац“, ту испод моста на педесетак метара и почели да тучемо по бункеру. Иако смо гранатама пробали бункер и направили отвор, усташе нису хтјеле да се предају. Морали смо употријебити и брдске топове са гранатама које имају шрапнеле. Убацили смо неколико таквих граната у бункер и када је усташе почео давити дим, почели су појединачно искакати. Ни тада нису имали намјеру да се предају, већ да побјегну. Дочекивали смо их приликом искакаша из бункера. Када је престао отпор установили смо да их је 50—60 мртвих. Ипак је њих петорица успјело да побјегну, иако су били опкољени на тако уском простору.

Десио се ту и један тежак призор који може само рат да донесе. Међу погинулим налазио се и један младић 16—17 година. Око њега се у току дана мувао један човјек и стално га погледао. Неколико пута сам га питао шта тражи ту.

Одговарао би да не тражи ништа. Примјетио сам да му је овај погинули дјечак нешто у сродству, али да се човјек плаши да то каже. И једном сам му пришао и рекао му да ми каже шта тражи. Напоменуо сам му да претпостављам да ту има и невиних жртава јер су се склонили у току борбе. Ако му је ту неко погинуо, то је несрећа коју је донио рат. Тада ми је признао да је овај погинули дјечак шегово дијете. Рекао сам му да га узме и сахрани. Било му је драго што сам схватио његов родитељски осјећај.

Послије заузимања Травника оријентисали смо се према Зеници да бисмо спријечили интервенцију из тога правца. Баш у то вријеме разговарао сам телефоном са командантом 5. корпуса Славком Родићем који ми је пренио вијести да је ослобођен Београд. Истог дана, 20. октобра, ослобођени су Београд и Травник.

Када сам дошао у везу са Миканом Марјановићем и Живком Родићем који су били са друга два батаљона, пренијели су ми тужну вијест да је један руководиоца из неке друге бригаде у току борбе убио два наша борца. Тај случај се веома тешко дојмио многих бораца у нашој бригади. Морали смо уложити велики труд да бисмо спријечили намјеру неких наших бораца који су се спремали да пронађу и убију овог руководиоца.

Послије тога тежиште дејства наших јединица пренијето је према Бусовачи и Зеници. Увијек смо имали два батаљона према непријатељу, док су друга два била на одмарању или као резерва. Бригада је у то вријеме имала задатак да брани слободну територију. На овоме подручју до нашег доласка нису се дуго задржавале наше снаге. Зато смо, поред борби са непријатељем помагали позадинским радницима на организацији и учвршћивашу народноослободилачких одбора, одржавали политичке зборове и скупове. Управо, радили смо све што смо 1941. и 1942. године радили у Босанској крајини.

На овом подручју било је доста људства, па смо ускоро почели да мобилишемо и попушавамо јединице. Добро смо се попунили. У прво вријеме народ нас је, вјероватно из страха, гледао са неповјерешем. Међутим, што смо дуже остајали, народ нам се више приближавао и изражавао симпатије. Ту смо провели можда до под крај новембра или до почетка децембра 1944.

У међувремену имали смо задатак да нападнемо упориште Бусовачу. Мислим да је при овој одлуци погрешно процијешена ситуација. Наиме, друмска комуникација на којој се налазила Бусовача требала је непријатељу ради одржаваша веза са Сарајевом преко Зенице. Бусовача је била управо на једном чвору ове комуникације. Мјесто као упо-

риште било је веома подесно за одбрану. Ту су се налазили Нијемци.

И поред тога што се знало или могло претпоставити шта за непријатеља значи упориште у Бусовачи, ипак је донесена одлука да се упориште нападне. Учествовала је наша 11. бригада. У нападу смо добро искварили (било је више мртвих и рашених), али без успјеха. Непријатељ је био јако утврђен. Имао сам већ довољно ратног искуства у нападима на утврђења, али је тешко било и претпоставити да су ту направљена таква утврђења. Непријатељ се просто укопао у земљу. Значи да су нас очекивали, да су нас се бојали и поштовали.

Према Зеници нисмо имали већих борби. Понекад смо се сукобљавали приликом извиђања. Тако је протекао период до 20. децембра 1944.

Под крај 1944. године виши штабови партизанских снага у Босни почели су планираше напада на гарнизон у Сарајеву. Пети ударни корпус НОВЈ, у чијем је саставу била и 4. крајишка дивизија, добио је задатак да нападне Сарајево са сјеверозападне стране. То је значило уништити упоришта узводно уз Босну и жељезничку комуникацију од Какша, Вареша и Високог и читав тај сектор према Сарајеву.

Ради успјешног извођења ове операције, штаб 5. ударног корпуса одлучио се да створи јак мостобран у троуглу Зеница — Вареш — Високо, на десној обали Босне. Зато је наређено штабу 4. крајишке дивизије да формира јаку групу, јачине једне бригаде, која ће извршити овај задатак.

Штаб дивизије се одлучио да за команданта групе постави мене. Дато ми је овлашћење да из сваке бригаде 4. крајишке дивизије одаберем по један батаљон. Одраније сам добро познавао 6. крајишку, а 11. бригаду сам упознао од када сам дошао за шеног команданта, док сам мање познавао 8. бригаду. Одлучио сам да из 6. бригаде узмем 1. батаљон, из Једанаесте 3. батаљон и из 8. бригаде 3. батаљон.

Сугерисана ми је реорганизација, да учиним све што је потребно да би група била покретна, растерећена свега што би јој успоравало покрет и маневар. Ово је утолико било нужније што смо имали необичан, па и тежак задатак. Требало је форсирати Босну у временски неподесном периоду када је ријека доста дубока, а температура ниска.

Приликом одређивања за руководиоца ове групе, комесар дивизије Димитрије Бајалица рекао ми је да идем на овај задатак и због тога што познајем терен, гдје сам 1943. са сличном групом ишао пред главнину наших снага са Врховним штабом, после пробоја из пете непријатељске офанзиве.

Прихватио сам овај задатак и приступио послу. Ослободио сам се старијих, болесних и изнемоглих бораца. Добро смо се наоружали. Када смо кренули на задатак, наша група бројала је 1.050 бораца. Имали смо и неке инжењеријске стручњаке који су нам припремали гумене чамце за форсирање Босне.

Кренули смо на задатак 24. децембра 1944. из Хан-Компаније. Требало је прећи комуникацију између Бусоваче и Кисељака, ноћу и неопажено. Стигли смо у села јужно од жељезничке пруге. Запамтио сам село Себиње, гдје смо преданили.

Двадесет петог децембра стигли смо на ријеку Босну, у село Модриње. Покушавали смо на разне начине да пређемо ријеку. Прво смо пробали помоћу конопца, везаног са једне обале на другу па онда веслашем, али нисмо успјели. Покушали смо везивашем конопца за коња па нам ни то није успјело. Тада се један борац, више се не сјећам који, одлучио и запливао хладним таласима Босне. Отишао је са конопцем и допливао до друге обале. Знам да нас је отуда викао да морамо издржати док се он мало одмори па ће везати конопцац на подесном мјесту.

Међутим, конопцац није могао да издржи терет једног чамца са осам бораца и два пушкомитраљеза. Када су наишли на средину ријеке, пошто је вода била брза, конопцац је пукао и чамац са групом бораца појурио је низ ријеку. Међу борцима је био један способан веслач који их је спасио да их вода не однесе. Притјерали су чамац обали и повратили се. Тако нам је овај покушај преласка преко Босне, тако рекућ, пропао.

Вратили смо се у село. Непријатељ је за нас дознао. Извјестио сам штаб 4. дивизије, путем радио-станице, шта нам се десило. Колико се сјећам, садржај депеше је гласио: „Покушали смо прелазак преко Босне, али нисмо успјели. Рачунајте да ћемо ипак пријећи“. Још је било наведено мјесто гдје се тада налазимо и наш даљи план за прелазак.

Требало је опет тражити неки излаз из ситуације. Са једним батаљоном кренуо сам у Фојницу. Ту у ослобођеној Фојници нађене су радионице и столари који су нам направили три велика дрвена чамца. Промијенили смо и мјесто преласка Босне. Отишли смо узводно према Ћатићима. Почели смо да форсирамо ријеку. Међутим, непријатељ је дошао са оклопним колима и отворио жестоку ватру на наше јединице. Неко од бораца повикао је — дај „џон-була“ (енглески бацач). Непријатељски војници изгледа да су чули за „џон-бул“ па су побјегли.

Са нама су тада били Пашага Манџић и Ахмет Шеховић Шехо, и чланови Среског комитета КПЈ за Зенички срез који су ишли у источну Босну.

Када смо се нашли на другој обали били смо мокри и озебли. Ушли смо у једну кућу да се огријемо. Пошто смо се размјестили по кућама, онако уморни и дремовни, убрзо смо поспали.

У току ноћи дотрчао је комесар чете из 1. батаљона б. бригаде (мислим да се презивао Мајкић) и пробудио ме. Некако уплашено ми је пренио да нас непријатељ напада са свих страна и да су пушкомитраљеви замрзли те не могу да дејствују. Погледао сам комесара и саопштио му да пренесе Шушшици, команданту батаљона, да води рачуна да непријатељ не заузме узвишеште изнад нас, додавши му: „Иди на задатак.“ Сан ме је био толико савладао да сам опет заспао. Другови који су били са мном подигли су главе и посматрали шта ће се даље десити.

Када је свануло, пошто непријатеља није било, изашли смо горе у село и тражили доручак. Било је неко муслиманско село. Донијели су нам воћног пекмеза и сл. Тада су ме упитали како сам онако мирно и хладнокрвно примио обавјештење о непријатељу. Објаснио сам да сам познавао распоред непријатеља и да на овом подручју нема толико јаких снага, затим да сам имао повјерења у батаљон који се налазио на том правцу, те да непријатељ не би могао да заузме узвишеште (коту) изнад нас. Чак сам помишљао и на то, док непријатељ заузме ово узвишеште, ми ћемо се извући из села.

Одавде смо кренули у Краљевој Сутјеску. Тамо смо се смјестили у манастир, код фратара. Код њих смо наишли на велико гостопримство. Они су се лијепо испричали. Запамтио сам да је тога дана био петак, јер су се свећеници пожалили како им је криво што је петак, па нам не могу да спреме мастан ручак, јер посте. Овдје смо остали два дана. Свећеници су нам дали двије јунице, 400—500 кг пшенице, затим масти и др. Сутрадан су спремили храну за мене и другове који су са нама ишли. Био је ту и Ђуро Штрбац, који је упућен као обавјештајцац 5. корпуса ради прикупљања података о непријатељу.

Приликом планирања за упућивање ове наше групе рачунало се да ће остати краће вријеме, могуће двадесетак дана. Зато са мном нису никога одређивали, нити комесара и замјеника, осим што су штабови батаљона били комплетни.

За вријеме боравка у Краљевој Сутјесци наишли смо на једног доброг обавјештајца који је радио на терену. Знам да му је било име Фаик, док сам презиме заборавио. Он је скоро сваки дан одлазио у Сарајево и отуда се враћао. Доносио нам

је податке о непријатељу и новине. Преко њега смо имали добра обавјештења о непријатељским снагама и њиховом распореду.

Тако смо добили и податке о бројном стању и распореду непријатеља у Варешу. Одлучио сам да нападнемо Вареш уочи нове 1945. године. И тачно 31. децембра 1944. у 24 часа, када је откуцавала Нова 1945. година, почели смо напад на упориште Вареш. Снијег је био врло висок, како се обично каже, до паса. Дрвеће је било окићено снијегом који је хладна бура, када смо пролазили, обарала са дрвећа. Вареш, смјештен у долини, није очекивао поновно ослобођење.

Привлачили смо се до непријатељских положаја у пуној тишини. Рекло би се да се ништа не чује. Ушли смо у Вареш и заузели га. У Дому културе нашли смо грађане како славе нову годину. Међу њима нашло се и двадесетак усташа. Када смо упали унутра свима је, разумије се, стао дах јер смо их изненадили. Замолили смо народ да крене кућама. Нико није пристао. Говорили су нам да никуда неће до сутрадан.

Покупили смо усташе и друга војна лица и притворили. Саслушали смо их и обавили све што је у тој прилици потребно. Одавде смо се путем радио-станице јавили штабу 5. ударног корпуса који је о нашој локацији обавијестио 3. корпус у Тузли. Тада нам је Петар Боројевић, командант 17. мајевичке бригаде, кренуо у сусрет да прихвати другове који су пошли на терен источне Босне.

Напустили смо Вареш. Радници су нам дали 1.000 кг шећера, затим 500 кг пшенице и других прехранбених артикала. Вратили смо се 7. јануара 1945. (на православни Божић¹ стигли у Мионицу, источно од Зенице. Село је насељено претежно муслиманским живљем, а нешто маше је српског становништва. Дошао сам у један заселак гдје су насташене муслиманске породице и ушао у једну кућу. Ту сам нашао старијег човјека гдје сједи са прекрштеним ногама и држи пушку. Упитао сам га шта ради овдје. Одговорио је да је на стражи. Затим сам га упитао ко су ови људи што ту леже. Рекао је да су шегови другови. Закључио сам да је то, у ствари, тзв. сеоска муслиманска милиција. Када сам га упитао од кога се чува, одговор је гласио: — „па, од свакога, а највише од четника.“

Објаснио сам му да смо ми партизани. Изгледало је као да се обрадовао рекавши како нас одавно чекају. Саопштио сам му да пренесе своме старјешини и овим људима што су са шим да се ујутро нико по селу не смије кретати са оружјем, јер је село пуно партизана.

Сутрадан сам тражио да положи оружје. Они нису хтјели без одобрења неког Салих-ефендије (тако су га звали) који се тада налазио у Какњу. Упитао сам их да ли могу да доведу свог старјешину, и они су пристали, па су одмах упутили једног човјека на коњу у Какањ. Ускоро се појавио Салих-ефендија на бијелцу. Био је добро наоружан, са фесом на глави. Поздравили смо се. Почео је да избјегава предају истичући да се они бране од четника, али сам му саопштио да смо ми Народноослободилачка војска и да смо одговорни за све што се буде збивало на овом подручју. „Овдје не могу да буду двије војске, рекао сам, или предајте оружје или прихватајте борбу.“ Немајући другог излаза прихватио је да предају оружје. Одредио сам мјесто гдје ће га доносити. Дуго су га доносили. Оружја је било много и сваковрсног: од ловачке пушке, најобичније једноцијевке и кубуре, до пушкомитраљеза. Састав ове сеоске муслиманске милиције такође је био разнолик. Били су ту скупљени сви могућни дезертери, из свих непријатељских јединица, тако рећи, свих боја, међу којима се нашло и 5 Черкеза. Разоружали смо их. Сада су овдје једино остале снаге 11. крајишке, 6. крајишке и 8. крајишке бригаде.

Наши батаљони су упућени на терен према непријатељу. Ту смо развили широк политички рад. Иначе, ту нам је била створена веома повољна могућност за широке акције. Непријатељске снаге, претежно шемачке, које су се повлачиле из Грчке долазећи преко Сарајева, рачунале су на могућност извлачеша на овом сектору. Рушили смо жељезничку пругу, дочекивали возове и сл.

За вријеме боравка на овом подручју добили смо и нове борце, а неке смо и мобилисали. Задржали смо се све до 1. априла 1945. Првог дана априла, 5. ударни корпус форсирао је ријеку Босну, а ми смо му створили мостобран у Какшу. Почела је операција наших снага за ослобађање Сарајева и околине.

Дошли смо опет у састав 4. крајишке дивизије. Наша група која је више од три мјесеца самостално дјеловала, бројала је сада око 2.500 добро наоружаних бораца. Ухватили смо били везу преко корпуса, па су нам савезници бацали оружје, опрему и храну. Истина, било је и таквих случајева да тражимо санитетски материјал и експлозив, а они нам баце артиљеријске гранате и сл. Падобране смо давали сиромашном становништву да шије одјећу. Тако смо за ова три мјесеца покрили доста широко подручје, створили органе власти, и што је најбитније, стекли повјереше код народа да смо стварно Народноослободилачка војска и разбили непријатељску пропаганду. Иначе, на овом сектору била је доста

јака четничка пропаганда, јер су четници са Озрена покушавали стварати свој утицај.

Био је један интересантан случај. Приликом разоружавања сеоске муслиманске милиције нашли смо међу шима и пет Черкеза. Касније смо добили обавјештеше да су ови Черкези силовали једну дјевојчицу у засеоку гдје су биле насташене српске породице. Када смо тамо стигли, сељаци су нам рекли о злочину који су починили Черкези. Испоставило се да су сви учествовали. Наш војни суд их је осудио на смрт. Претходно, војни суд је исиитао све свједоке. То је имало веома великог одјека међу народом.

И још један детаљ. Седмог јануара 1945. дошао сам у кућу Ђоке Хрвача у Мионицу. Ту сам са Митром Бајалицом Бајом, био и 1943. године када смо долазили у овај крај. Улазим у кућу и примјећујем да је припремљен божићни ручак. Горјела је, по обичају, и свијећа. Све је то припремљено и постављено у духу пригодне свечаности православног Божића — жито, чесница, свијећа и друго.

Када сам ушао у кућу домаћин се изненадио. Устао је и пошао према мени говорећи: „Друже, ја овако славим, а ти како хоћеш да поступиш, ради шта знаш.“ Погледао сам га и да бих га охрабрио, у шали сам му добацио: „Ђоко, срам те било, какав си ти Србин, када ме ниси житом посуо.“ Упи-тао сам га да ли је слободно и хоће ли ми дати да ручам. То га је расположило. Сјео сам са шим и осталим члановима породице и ручао. Ускоро се у комшилуку чуло како је партизански командант на Божић ручао код Ђоке. И ја сам га својим поступком још више расположио, што је не само на овога домаћина, него на остале у селу имало позитивног одраза.

Првог априла 1945. добио сам радио-везом депешу од штаба 4. крајишке дивизије да успоставим мостобран на десној обали Босне у рејону Какша. Овим правцем ће главнина 5. ударног корпуса извршити напад, форсирати Босну, ослободити Какањ и продужити преко Вареша за Сарајево. Распоредио сам батаљоне поред ријеке. Непријатеља смо оставили иза леђа са дијеловима снага окренутим према шему, док је дио ишао у сусрет нашим снагама. Требало је створити услове да десна обала Босне буде слободна, док ће наше снаге које надиру према овом правцу ослободити лијеву обалу, а затим несметано прећи Босну.

Задатак је био веома тежак. Непријатељ је извршио јак притисак. Скоро пола дана водила се жестока борба, а батаљони нису могли напријед, све док наше снаге нису почеле пристизати и постепено потискивати непријатеља. Тако смо основни задатак ипак извршили. Наше снаге су прешле Бо-

сну и продужиле даље. Остало је понеко упориште неликвидирано. Оставили смо га јер смо се журили на извршење основног задатка.

У овим борбама имали смо и један веома тежак губитак. Погинуо нам је Осман Цафић, родом из Приједора, командант 3. батаљона 8. крајишке бригаде. На једном узвишешу налазила се у рововима група шемачких војника. Командант 3. батаљона Осмах Цафић, хтио је да их нападне. Одвратио сам га од тога, говорећи му да нам се сада не исплати жртвовати животе неколико бораца, када ће за који дан ти исти непријатељски војници морати да нам се предају. Тек што сам се удаљио неколико стотина метара сусрео сам се са Стевом Раушем, замјеником команданта 4. крајишке дивизије, који ми је рекао да је погинуо Осман Цафић. Повратио сам се назад. Осман је лежао мртав. Са њиме је погинуло још 6 бораца. Група Нијемаца је заробљена. Било ми је тешко сазнаше да смо непосредно пред ослобођеше изгубили одважног и храброг борца и команданта Османа Цафића. Заробљени Нијемци нешто су још говорили. Обратио сам им се отприлике овим ријечима: — „Ево, нека вам суде ови (показао сам на групу бораца) што сте им убили команданта.”

У склопу даљшег нашег надирања према Сарајеву добили смо задатак да групом обезбједимо крајњи лијеви бок снага до Вареша, ослободимо Вареш, а затим да будемо заштитница снага 5. ударног корпуса.

Кренули смо са батаљонима на задатак. Ишли смо преко веома тешко проходног терена. Стигли смо и до Вареша. Ту нисмо наишли на јачи отпор. Непријатељ је осјетио наш покрет према Сарајеву и повлачио се, избјегавајући сукобе.

Послије Вареша, иако сам са групом батаљона био у заштитници, добили смо тежак задатак — пратња и ношеше рашеника. Имали смо и 300—400 шемачких војника који су заробљени у Какњу и околини. Ови њемачки војници, сада заробљеници, били су веома дрски и надмени. Почели су саботирати. Избјегавали су да носе рањенике и почели су да се нељудски односе према њима. Говорили су да су гладни и само тражили начина да не носе рањене партизане. Сјетили смо се тада свих невоља које су нам Нијемци као окупатори наносили и како смо се морали борити са њима, гладни и исцрпљени, али смо извршавали задатке, док они и као заробљеници неће да се подвргавају наређењима. Према неким који су били крајње дрски и безобзирни према рањеницима, морали су примјенити и најстроже мјере које се у ратним приликама примјењују.

Тако смо за главнином наших снага ушли у ослобођено Сарајево 6. априла 1945.

За вријеме овог дужег периода, од краја децембра 1944. до слобођења Сарајева 6. априла 1945. био сам одсутан из 11. крајишке козарске бригаде. Она се са три преостала батаљона налазила у рејону Зенице. Тако је ова бригада остала иза 4. дивизије и није учествовала у нападу на Сарајево. Док се водила борба за Сарајево, 11. бригада је ослободила Зеницу. Вјероватно су учествовале и још неке снаге, али је цијела 11. бригада учествовала у ослобађашу тог града. За то вријеме бригадом је командовао замјеник команданта Микан Марјановић, са комесаром Јоцом Марјановићем и замјеником комесара Живком Родићем.

Послије ослобађаша Сарајева батаљони су се вратили у састав својих бригада. Тако се и 3. батаљон 11. крајишке козарске бригаде вратио у своју бригаду и наставио борбени пут за коначно ослобођење. Сјећам се да смо у Зеници дошли у везу са осталим батаљонима наше 11. бригаде. Задржали смо се краће вријеме, неколико дана, а затим је наређен покрет. Са комплетном Једанаестом стигли смо до Јајца. Нисмо имали борби јер су непријатељски гарнизони на овом правцу били уништени. У Јајцу сам се растао од бораца 11. крајишке козарске бригаде која је кренула на свој борбени пут за коначно ослобођење земље. Именован сам за замјеника команданта 53. дивизије. Кренуо сам на нову дужност. Једанаесту крајишку бригаду повео је у даље акције дотадашњи замјеник команданта Микан Марјановић, који је именован за команданта бригаде.

Мићо КОЛУНЦИЈА

ЈЕДАНАЕСТА КРАЈИШКА НОУ КОЗАРСКА БРИГАДА НА СЕКТОРУ ТРАВНИКА, БУСОВАЧЕ И ЗЕНИЦЕ У ЗИМУ 1944/45. ГОДИНЕ

Послије напада на Босанску Градишку у тзв. другој бањалучкој операцији, 11. бригада се неколико дана одмарала код Приједора, а затим је кренула на доста дуг и напоран пут преко Санског Моста, Кључа, Мркошић-Града, Јајца и Бугојна. Био је већ октобар 1944. Почеле су припреме за заузимање Травника. Два батаљона наше бригаде (2. и 4.) нападали су Хан-Билу. Друга два батаљона (1. и 3.) налазила су се у резерви команданта 5. ударног корпуса. Са батаљонима према Хан-Били ишао је и командант бригаде Мићо Колунџија. Ови батаљони су извршили свој дано задатка, обезбјеђујући остале снаге које су нападале Травник.

С обзиром на то што је непријатељ у Травнику пружао веома јак отпор, командант корпуса Славко Родић је увео у борбу и своју резерву, тј. 1. и 3. батаљон. Нападали смо преко једног висишта од Новог Травника. Када смо стигли у град већ је скоро био скршен отпор непријатеља. Остала је само тзв. Војарна. Тако се у то вријеме називала касарна одакле је непријатељ још пружао отпор. У међувремену су стигли комесар 4. дивизије Митар Бајалица и Лазо Марин са тенком. У тенк је ушао и замјеник команданта 10. дивизије Петар Мећава са намјером да обиђе и испита могућност уништења и последње отпорне тачке. Сјећам се да се Баја није слагао да Мећава крене, али је овај остао упоран, па је са Лазом Марином који је возио тенк пошао према касарни. Није прошло много времена кад су нам јавили да су ова двојица другова погинули. Иза тога настао је јуриш на касарну из које је непријатељ одмах потом престао да пружа отпор.

Још у току ноћи погинуо је Јосип Мажар Шоша командант 4. дивизије, што је међу борцима из наше бригаде веома болно одјекнуло. Шоша је погинуо од минобацачке гранате када се налазио код 6. крајишке бригаде.

Послије напада на Травник бригада је добила задатак да заузме положаје према Бусовачи. Под крај 1944. и почетком 1945. налазила се на сектору Бусоваче и Зенице. Непријатељ

је у међувремену продро и опет заузео Травник. Ми смо се у то вријеме налазили око Вуче Горе. Били смо одсјечени од осталих снага наше дивизије. Нашли смо се у тешкој ситуацији. Прије тога командант бригаде прешао је био р. Босну са три батаљона које су дале-бригаде наше дивизије. Са њима се налазио и 3. батаљон. Била је то, у ствари, тзв. група батаљона која је имала посебан задатак.

Донијели смо одлуку да се повучемо и кренули смо преко Влашића и дошли у село Дукат. Била је врло јака зима са високим снијегом. Сјећам се да смо клали овце, па смо лојем мазали ноге и уши да не би промрзли.

По доласку у село Дукат повезали смо се са штабом дивизије. Ускоро смо опет нападали Травник од Кокошара и даље на творницу шибица. Извршили смо свој задатак па је бригада остала на краћем одмору и у резерви у Долцу. Обавјештени смо да се неке непријатељске снаге, претежно Черкези, налазе у самостану у Вучој Гори. Са шима је водила борбу 13. крајишка бригада. Добијено је наређење да наша бригада смијени 13. крајишку и да заузме непријатељско упориште у Вучој Гори. Правили смо план како да ликвидирамо упориште. Разговарао сам о томе са нашим познатим минером Фрашом, који ми је предложио да довучемо експлозив којим бисмо претходно порушили зидове, а затим убацили унутра сламу и запалили. Имали смо и хаубице, али нисмо имали довољно граната. Овдје ми је погинуо курир Савић, родом из Лијевча поља. Био је веома добар и храбар борац. Стајали смо и посматрали утврђење. Мали Савић ми је добацио — да је то неки Севастопољ. (Наши борци су тада доста знали о појединим мјестима у СССР-у гдје су се борци Црвене армије истицали у борбама.) Насмијао сам се на ову упадицу малог курира Савића и упитао га шта зна о Севастопољу. Наједном он паде. Нисам одмах могао да схватим да је погођен, па му реках да устане, али послјије примјетих да му крв иде на уста. Био је смртно погођен.

Минирали смо зидове и почели да убацујемо сламу и палимо. Тад је непријатељ почео да напушта тврђаву и да бјежи. Уништили смо већу групу непријатељских војника, а један број и заробили. Врло мало их је побјегло према Брајковићима. Ови су наишли на дијелове 13. крајишке која је ступила са шима у борбу.

Бригада је касније остала на сектору Бусоваче и Зенице. Остале јединице наше дивизије кренуле су према Сарајеву. Након што је заузето Сарајево, наша бригада је учествовала у ослобађашу Зенице и Бусоваче. У нападу на Зеницу судјеловала је 10. крајишка дивизија. У Зеници се поново нашла на окупу читава бригада, пошто се у шен састав вратио 3. ба-

таљон који је преко три мјесеца са командантом бригаде био на посебном задатку са још неким батаљонима. Бригада је била комплетна са сва четири батаљона.

Ближио се и почетак завршних операција за уништеше непријатеља и ослобађаше земље. Бригада је добила задатак да крене према Башој Луци, а одавде у Приједор. Тада се наша 4. дивизија укључује у састав 2. армије НОВЈ. Наша бригада је наступала према Карловцу. Ту смо водили доста жестоке борбе са непријатељем. Када смо били пред Карловцем — капитулирала је Њемачка. Међутим, непријатељске снаге које су се још налазиле у овом дијелу Хрватске и*у Словенији пружале су јак отпор. Неки дијелови наше бригаде већ су се налазили на домаку Загреба, ослобађали Самобор, а Загреб је још држао непријатељ, иако је Њемачка капитулирала.

Послије Самобора кренули смо даље према Брежицама и избили на сектор Планине у Словенији. Ту су биле концентрисане јаче снаге непријатеља свих боја — Нијемаца, усташа, домобрана, четника и других које су овдје уништене.

При крају овога сјећања желио бих још да наведем кадровски састав 11. крајишке козарачке бригаде, колико сам успио да се сјетим свих шених команданата, командира и комесара.

Командни кадар 11. крајишке НОУ козарске бригаде:

Штаб бригаде:

Команданти: Милош Шиљековић, Драган Марин, Жарко Згошанин, Мићо Колунџија, Микан Марјановић.

Комесари: Милан Врховац, Рецо Терзић, Јоцо Марјановић и Милисав Никић.

Замјеници комесара: Васо Петровић, Живко Родић.

Начелници штаба бригаде: Љубан Црнобрша, Имшир Пашић.

Одјељеше заштите народа: Милан Станић.

Интенданти: Марко Пејаковић, Јефто Тадић, Стојан Дојчиновић.

Санитет: др Иво Шалек.

Обавјештајни официр бригаде: Душан Бабић.

Извиђачка чета: командир Стојан Грујичић Јаруга.

Минерски вод: Фрашо (заборавио сам презиме).

Пратећа чета: Мирко Кукавица, Раденко Чађо Раља, Рајко Глигић и Љубан Дрљић.

"* Штабови батаљона:

Први батаљон — команданти: Бранко Вигшевић, Мирко Башић, Срето Ђенадија, Милан Ђукановић.

Комесари: Гојко Бјелајац, Смаил Шерић, Славко Микулић.

Замјеници комесара: Милан Станић, Драгомир Радишић Радиша, Марин (чије сам име заборавио).

Командири чета у 1. батаљону: Милош Касабашић, Гојко Гајић, Душан Кукрика, Остоја Мијић, Ђуро Сторебра, Михајло Јашетовић, Милан Ђаковић, Петар Мисирача, Милан Ђукановић, Вељко Бабић.

Комесари чета: Смаил Шерић, Славко Микулић, Мирко Кнежевић, Салих Топић.

Други батаљон — команданти: Бранко Поповић, Ђуро Вученовић Бусен, Душан Обрадовић, Милош Касабашић.

Комесари батаљона: Славко Хавић, Мухамед Ђелдум, Славко Микулић.

Замјеници комесара: Мирко Предојевић. Јосип Рукавина, Гојко Вујчић.

Замјеници команданта: Душан Обрадовић, Вид Сладојевић, Лазо Шкорић, Урош Стојаковић, Никола Рончевић.

Командири чета у 2. батаљону: Милош Касабашић, Лазо Предојевић Мркош, Лазо Шкорић, Урош Стојаковић, Лазо Стојаковић, Душан Стојаковић, Бранко Зрнић, Живко Бановић (био је командир чете после Уроша Стојаковића).

Трећи батаљон — команданти: Ђуро Вученовић, Ђуро Милиновић, Бранко Боровница.

На задатку у вријеме припремања напада на Травник

Комесари: Милан Калинић, Рајко Кукољ.

Замјеници команданта: Рајко Гавриловић, Бранко Боровница, Миле Пуцар.

Замјеници комесара: Јовица Кос, Љубан Бакић.

Командири чета: Спасоја Котур, Бранко Боровница, Миле Пуцар, Вице Сладојевић, Милош Кондић, Перо Глигић, Михајло Ковачевић, Миладин Злојутро, Млађо Колунџија.

Комесари чета: Љубан Бакић, Милан Боснић, Влајко Бокан, Милан Суботић, Малбашић . . .

Четврти батаљон — команданти: Милош Суботић, Тривун Пралица, Раде Батић, Милош Касабашић, Лазо Предојевић Мркош.

Комесари батаљона: Ђука Трнинић, Мирко Томић, Милан Бошњак.

Замјеници команданта: Раде Батић, Милош Касабашић, Лазо Предојевић Мркош, Мирко Јованић.

Командири чета: Мирко Јованић, Мирко Бјелајац, Раде Батић, Мирко Савановић, Раде Новаковић.

Комесари чета: Богдан Шмитран, Млађо Рађеновић, Жарко Марјановић, Бошко Бјелајац.

Микан МАРЈАНОВИЋ

ПРВО ОСЛОБАЂАЊЕ ТРАВНИКА

Приликом првог напада на Травник 1. батаљон 11. крајишке бригаде био је у корпусној резерви. Негдје пред свитање позвао ме је командант корпуса Славко Родић и наредио да одмах кренемо на брдо Виленица и смјенимо 7. бригаду. Она је до тада нападала овај утврђени положај који доминира Травником. У свануће смјенили смо 7. крајишку бригаду. Положај је предат под борбом и батаљон сам само дјелимично успио распоредити. Под сталном ватром требало је запосјести положаје и тек потом кренути у напад на косу. Наредио сам да у напад крену двије чете и то једна са сјеверне, а друга са сјеверно-источне стране. Непријатељ нас је засуо ураганском ватром и обасуо бомбама. Задатак је био да се не одступа без обзира на рашене и погинуле. Чете су мушевитом брзином избиле на косу. Међутим, Нијемци и усташе су се склонили само неколико метара иза гребена и сакрили по стијенама у рупама. Када су примјетили да је на коси код наших бораца попустила опрезност, изненада су мушевито бомбама и ватром из аутоматског оружја засули наше борце, и поново избиле на косу. У току дана положаји на коси су прелазили неколико пута из руку у руке. Жртава је било и са једне и са друге стране. Тек око подне коначно смо заузели косу и одмах продужили гошеше непријатеља ка граду. На коси смо оставили само један ојачани вод. Остали дијелови батаљона су се сручили на леђима непријатеља у град. У исто вријеме и остале јединице 5. корпуса навалиле су са свих страна у град. Најјачи отпор непријатељ је давао из Касарне, када су већ цио град и околина били у нашим рукама. Тада је Петар Мећава замјеник команданта 10. дивизије сјео у један мали талијански тенк и кренуо право на капију касарне. Када је стигао на неколико метара од касарне капија се нагло отворила и непријатељски топ је опалио према тенку. На мјесту су убијени Мећава и тенкиста. Претходне ноћи када је упориште нападнуто смртно је бачачком мином погођен и Јосип Мажар Шоша, а неколико

дана по ослобађању Травника несрећним случајем погинуо је и Ранко Шипка замјеник команданта дивизије. Тако нас је заузимање Травника коштало, поред многих бораца и старјешинског кадра, и три висока војна руководиоца.

Губици мога батаљона у борби за Травник били су: 21 мртав и 33 рашена. И остали батаљони наше бригаде имали су велике губитке, а такођер 6. и 8. бригада. Послије ослобођења Травника продужили смо надирање и ослободили Витез, Хан-Билу, Хан-Компанију, Крушчицу и дио железничке пруге од Лашве до Кисељака.

На сектору Лашва, Кисељак, железничка пруга Сарајево — Зеница остаће наша 4. крајишка дивизија неколико мјесеци. Непријатељ је настојао да пошто пото одржава пругу, а наше снаге су је скоро свакодневно нападале и дизале у зрак композиције.

Непријатељ је касније уз велике губитке поново заузео Травник и задржао се у њему само неколико дана. Опет смо га избацили. Тада је наш батаљон добио задатак да ликвидира непријатељско упориште у Гучој Гори које је бранило 150 до зуба наоружаних злочинаца, забарикадираних у франјевачком самостану. Батаљон је подuzeо напад на самостан са свих страна. Зидови самостана били су дебљине један метар са тешким гвозденим вратима. Сњијег је био дебео један метар и владала је велика студен. У први мах имали смо губитака. били смо присиљени да стално држимо под ватром све прозоре и пушкарнице. Зграда се није могла заузети јуришем. Затражили смо од штаба бригаде један или два противтенковска топа који би гађали зидине. Топови су нам упућени па смо по неколико пута гађали у исто мјесто али, зид се није могао пробити. Затражили смо тада да нам се придода минерски вод бригаде да минирамо спољне зидове. Упорозорени смо да се експлозив може употријебити само толико да се направи пролаз куда би се наши борци могли провући у зграду. Заставник Фрањо, командир минерског вода наше бригаде, довео је своје минере.

Када смо поставили експлозив у зидове упутили смо једну средовјечну жену са писмом командиру ове черкеске јединице. У писму је отприлике писало: Господине мајоре, поштедите животе својих војника и цивилног живља које сте повукли са собом и ставили га у подруме. Експлозив је стављен под зидове самостана и у случају негативног одговора зграда ће са вама и вашим војницима одлетјети у ваздух. Пошто се жена није враћала послали смо једног мјештанина без писма, да затражи одговор. Овај се убрзо вратио и саопштио нам да је мајор намргођен само рекао: „Реци бандитима нека пробају." Чим је овај то рекао, довикнуо сам Фраши:

„Пали“. Фрањо је окренуо ручицу и у том моменту услиједила је страховита експлозија. Затресла се цијела околина. У зиду се појавила огромна рупа кроз коју су могли пролазити тенкови. Командир друге чете Петар Мисирача самоиницијативно је са четом јурнуо на отвор. Непријатељ га је пакленом ватром дочекао из дворишта. Наредио сам да се чета врати на свој положај. У том часу стигао је у батаљон замјеник команданта 11. бригаде Микан Марјановић. Док смо осматрали то утврђење погинуо нам је бригадни курир који је стајао између нас двојице, а имао је аутомат и торбицу и био добро одјеვენ. Непријатељски снајперист је помислио да је он главни, нанишанио и погодио га. Овај је пао, а затим се чуо пуцаш. Одгурнуо сам Микана у јарак, а и сам сам за њим скочио. Микан је био јако узбуђен и наредио ми је да палим самостан. Тада сам му рекао да иде од нас и да ћу преузети на себе сву одговорност. Кад је Микан отишао наредио сам да се група бораца попне помоћу љестава на кров самостана и да га запали. У сумрак је одјекнула ломљава, кровна конструкција се срушила и пламен се свезао са небом. Призор је био више него страشان, у згради су се чули појединачни пуцши. Од дима и пламена више се није могла видјети зграда која је била пред нама на педесетак метара. Дим је страховито гушио наше борце. Непријатељ је силазио ниже на доше спратове бјежећи пред ватром. Тако су се и спуштали док ватра коначно није стигла и у приземље. Негдје око 23 сата главна капија се изненада отворила. Непријатељ је из аутомата осуо по нама. Бацао је бомбе у свјежњевима. Из свих оружја опалили смо по непријатељу. Батаљон је имао много аутоматског оружја и муниције која се није морала штедјети. Настао је прави пакао. Тада су чете јурнуле у подруме зграде која је још горјела. Одмах затим почела је да куља колона заробљеника из подрума, дигнутих руку у вис. За њима је изашло и цивилно становништво и 9 фратара са гвардијаном. Сви ови попови били су гарави као и војници Черкези. Сви су без изузетка имали оружје за вријеме борбе за самостан и пуцали на нас. Поред убијених, теже и лакше рањених, заробљено је око 40 Черкеза, а десетак их је било мртвих у самостану. Њих је стријељао њихов командант јер су тражили да се предају. Неки су се и сами убијали бојећи се да ће живи изгорјети. Од заробљених смо сазнали да су фратри бодрили војнике и захтијевали да се боре до посљедњег.

Мирко БАШИЋ

у 1. БАТАЉОНУ 11. КРАЈИШКЕ НОУ КОЗАРСКЕ БРИГАДЕ, ОД ПРИЈЕДОРА ДО СЛОБОДЕ

Послије вишедневних борби око Бос. Градишке и у Лијевчу пољу, у септембру 1944. наш батаљон се повукао према Козари. Ускоро нам је саопштено да бригада креће са подручја Козаре. Услиједио је и састанак штабова батаљона у штабу бригаде. Ту нам је речено да треба припремити борце војнички и политички за дужи покрет. Требало је добро организовати комору, учинити јединицу покретном и снабдјети је свим што јој је потребно у покрету. Баш тих дана били смо на сектору Лијевча поља, гдје се могло набавити све што нам је било неопходно.

Пред војно-политичким и партијским кадровима, у јединицама је посебно подвучен задатак да обезбедимо покрет са Козаре без осипаша. Истина, и раније је одлазила са Козаре на подручје Подгрмеча, али је то трајало краће вријеме, а с друге стране, за Козарчане је и Подгрмеч био драг и на шему су се осјећали као и на Козари.

Међутим, предвиђени покрет бригаде према Травнику био је тедан од дужих и озбиљнијих, гдје се није очекивао скори повратак на Козару. Да бисмо спровели што бољу организацију и припремили борце, одржавали смо састанке, партијске и скојевске, затим четне и батаљонске конференције, на којима смо објашњавали да више нема битке само у свом крају, већ је фронт читава наша земља и да треба ићи тамо гдје борба захтијева. И негдје у првој половини октобра 1944. услиједио је покрет са Козаре према Травнику.

Прикупили смо се у ослобођеном Приједору. Смотру је извршио командант Мићо Кулунџија. Комесар бригаде у то вријеме био је Јоцо Марјановић, који је још у љето 1944. дошао на мјесто Рече Терзића.

Пут нас је водио правцем Сански Мост — Кључ — Мркошић Град — Јајце и Копчићи код Бугојна.

У Копчићима смо се одмарали неколико дана. Припремали смо се за напад на Травник. Пред стројем читаве бригаде подјељена су одликоваша борцима и руководиоцима, али

је највећа част за бригаду био орден народног хероја Стојану Грујичићу Јаруги. Тај орден је раније добио Микан Марјановић замјеник команданта бригаде. На смотри је говорио комесар Јоцо Марјановић. Одатле смо кренули према Травнику.

Напад на Травник изведен је у другој половини октобра 1944.

Наш 1. и 3. батаљон 11. крајишке бригаде били су директно ангажовани у нападу на Травник. Преко косе Виленице имали су да садејствују са 9. крајишком бригадом чији је командант био народни херој Раде Бркић.

У току прве ноћи напада на Травник 1. батаљон је успио да се пробије у град, али се сутрадан под притиском јачег непријатеља са јединицама 9. крајишке повукао и задржао изнад града на коси Виленица. Ту смо остали преко дана и водили жестоке окршаје са непријатељским јединицама које су вршиле притисак у настојашу да нас одбаце. Успјели смо да се одржимо и да слиједеће ноћи уђемо у град. Развиле су се уличне борбе.

Наш 1. батаљон наишао је на затвор и том приликом ослободио неколико другарица које су претходне ноћи пале непријатељу у руке када је извршио противнапад од фабрике дувана према Турбету на снаге 6. крајишке бригаде. Ове другарице биле су из 3. батаљона 6. крајишке, а познавао сам их док сам се раније налазио у том батаљону.

У току дана водили смо борбу са непријатељем који се утврдио у касарни. Ту су дејствовали и наши топови и тенкови. Погинули су нам истакнути борци и руководиоци, Петар Мећава и Лазо Марин у нашем тенку, док је Шоша погинуо прве ноћи напада на Травник.

Наш 1. батаљон није имао већих жртава, осим неколико рашених и један до два погинула.

Послије ослобађаша Травника наши 1. и 3. батаљон дошли су на положаје више Бусоваче, у с. Ровно-Баре, гдје су се већ налазили 2. и 4. батаљон који су у вријеме напада на Травник нападали Витез и Хан-Компанију.

На овом сектору око Бусоваче 1. батаљон остаће дуже вријеме тукући се са непријатељем. Прелазили смо преко жељезничке пруге Бусовача — Кисељак. Неколико пута смо нападали жељезничку станицу Лашву, а затим према Гуч-Јој Гори.

У то вријеме за комесара нашег 1. батаљона постављен је Душко Ленарт који ће ту остати до јануара 1945. до рањаваша на Влашићу. Пошто је Ленарт отишао именован сам за комесара батаљона, а након извјесног времена за помоћника комесара дошао је Јосип Рукавина.

Батаљон је водио веома жестоке борбе око Брајковића, Лупаца и Гуче Горе, затим Бусоваче, с. Равно-Баре, Почукца. То су биле веома тешке борбе. Непријатељ је настојао да одржи ову комуникацију због предстојећег одступања њемачких снага из Сарајева. Често нас је јаким снагама одбацивао са положаја. Наређеше код непријатеља је гласило: „Лашва може крвава тећи, али непријатељ не смије у Травник проћи."

Док смо били у Лупцима, изненадио нас је непријатељ. Изнад нас се налазило једно повише брдо, на коме се налазила наша засједа. То су веома стрме стране, непроходан терен и по тадашњој оцјени командира 3. чете Михајла Јашетовића, овуда не би могла ни коза проћи. Међутим, десило се да је група војника дивизије „Принц Еуген" дошла овим козјим стазама иза леђа нашој засједи, осула ватру по шој, а касније и по нама који смо се налазили доље у селу. Дошло је до жестоке борбе.

Услиједила је и зима 1944/45. године. У међувремену отишао нам је командант батаљона Мирко Башић, а на шегово мјесто постављен је Срето Ђенадија, који је раније био у Словенији, гдје је рањен и отпремљен у Италију на лијечење и отуд дошао код нас. Задржао се кратко вријеме па је отишао, а за команданта нам је дошао Милан Ђукановић.

Јануара-фебруара 1945. непријатељ је предузео један јачи напад којим је потиснуо наше снаге са сектора Зенице и Бусоваче према Травнику. Наш 1. батаљон био је под борбом притиснут на Влашић гдје су се повлачили и остали дијелови са штабом бригаде. Преко Влашића смо се пребацили према Турбету у Шиповљане. Травник је опет био у рукама непријатеља. Наше снаге које су се налазиле у тој околини морале су се повући, па је непријатељ овладао комуникацијом Бусовача — Травник. Ми смо се, у ствари, вратили на оне положаје са којих смо кренули у напад на Травник.

На овом сектору задржали смо се извјесно вријеме, када ће опет почети наша офанзивна дејства. Први батаљон је опет нападао на Травник од Турбета, десном страном цесте и после петодневних жестоких борби поново смо ушли у Травник и ослободили га. У граду смо се задржали само једну ноћ, а тада је услиједио нови задатак. Требало је да смиримо један батаљон 13. крајишке „гараве" бригаде на опсади самостана у Гучјој Гори. Тамо је, по процени наших обавјештајаца и штабова, било око 150, а можда и више непријатељских војника. Задатак нам је био да ликвидирамо ову оикољену непријатељску Јединицу. Гучу Гору смо већ од раније познавали, знали смо скоро сваку кућу, јер смо ту били на положајима.

Преузели смо положај од бораца из 13. бригаде и наставили опсаду непријатеља који се утврдио у самостану. Зграда самостана је била право утврђење. Ту се нашла непријатељска јединица састављена од разних националности. Било је Румуна из Буковине, затим Черкеза, Нијемаца, усташа и других. Када им је одсјечена одступница према Зеници, а пошто су се одвојили од својих јединица, удружили су се и нашли у самостану који су претворили у упориште.

Цио један дан водили смо борбу, али ништа нисмо успјели. Баш у то вријеме код нас на положај стигао је и Ђуро Пуцар Стари. Иначе, ми смо хтјели да тучемо из топова, али пошто се радило о самостану двоумили смо се ради политичког ефекта, иако је са војничке тачке гледишта било сасвим на мјесту да се уништавају оне непријатељске тачке и утврђења одакле се пружа отпор и наносе нам се жртве. Пошто је ту боравио друг Стари и пратио ток напада, при поласку је одобрио да се употребе и артиљерија и минобацачи. Почели смо да тучемо ватром из топова и минобацача, али опет нисмо успели. Тада је донесена одлука да се зграда запали.

Затражени су добровољци у батаљону. Требало се успјети уз припремљене мердевине. Набавили смо бензина, сламе и другог запаљивог материјала. Као добровољац јавио се Славко Малеш (иако нисам сигуран у име, али је сигурно Малеш) који је био десетар или водник у 2. чети нашег батаљона. Успио је да се попне уз љестве до крова самостана, да га полије бензином и запали. Већ предвече зграда је горјела као буктиша.

У току опсаде ми смо непријатеља позивали на предају, а упућивали смо и неке жене да им пренесу поруке, али су они одбијали. Командант им је био неки бијели емигрант у чину мајора.

Пред вече, када смо запалили зграду и наставили да тучемо из топова и минобацача, када није било изгледа за опстанак, непријатељски војници су покушали пробој. Њихов командант је на коњу изјурио из самостана са групом војника. Дочекали смо их. Доста их је погинуло, а заробљено је 50—60 војника, док је једна група, њих дводесетак, успјела на прође између нас и да побегне.

Послије Гуче Горе настављају се борбе око Зенице и Бусоваче. Често смо се пребацивали са једног сектора на други проводећи неко вријеме на сектору према Зеници и опет код Бусоваче.

Занимљив је и један детаљ када смо успоставили контакт са Черкезима који су били на положају изнад Бусоваче и даље према Горњој Зеници. Обавјештајни официр нашег

1. батаљона успио је да успостави са њима контакт, па је добио обавјештења да ће се предати, али су тражили да се дође на преговоре. Отишао сам на заказани састанак. Стигао је један капетан, иначе бивши поручник Црвене армије, који је командовао овом јединицом. Прихватио је да преда јединицу. Том приликом рекао сам му да ће његовим војницима, после ослобођења, бити омогућено да иду у своја родна мјеста у Совјетски Савез. Ово је, изгледа, било одлучујуће за одлуку о предаји, јер ми је официр само добацио — њет. Ипак је договорено да предаја буде у одређено вријеме. Ми смо чекали, али их није било. Морали смо се ујутро повући са положаја. Опет смо дошли навече ради успостављања везе, али се није успјело. Касније смо обавјештени да су, изгледа, Нијемци дознали за овај покушај предаје партизанима, па су разоружали Черкезе и повукли их некуд. Један вод је успио да се извуче и дође у нашу бригаду, а пошто смо ми из 1. батаљона радили на овој предаји, упућени су у наш батаљон. Касније ће овај вод одиграти врло значајну улогу у борбама око Карловца, али су многи његови припадници изгубили живот.

Негдје у марту 1945. из правца Модриша продро је према нама један пук њемачке 7. СС дивизије и дошао у Хан-Компанију скоро без борбе. Ту је заробљена дивизијска комора, а било је заробљено и бораца из наше бригаде. Нијемци су запосјели положај према Витезу.

Пошто се наш 1. батаљон налазио у близини, добио је задатак да успостави контакт са овом шемачком јединицом. Наиме, штаб 5. корпуса већ је добио нека обавјештења о томе да би Нијемци размјенили заробљенике. Код нас је дошао и Столе Ковачевић који је радио на обавјештајним задацима. Одлучено је да се упути писмо шемачкој команди. Отишао сам међу курире батаљона и тражио добровољце који ће однијети поруку Нијемцима. Јавио се Душко Мацар, који је у то вријеме био десетар курира у нашем батаљону. Отишао је са једном женом на везу са Нијемцима. Када је стигао на мјесто везали су му очи, затим га ставили у кола и одвезли у шемачку команду у Хан-Компанију. Предао је писмо, а затим су му опет везали очи и вратили га. Међутим, до замјене заробљеника није дошло, јер су се другу ноћ шемачке снаге повукле из Хан-Компаније и Витеза и напустиле положаје све до Зенице. Остало ми је у сјећању како ми је курир Мацар причао шта је осјећао када је ишао у шемачку команду везаних очију. Рекао ми је — све ћу учинити, али никада више не бих ишао Нијемцима. Тежак је био тај осјећај. Стално сам очекивао да ће пуцати у мене, јер друго ништа нисам могао очекивати. Причао је како је видео

њемачког команданта који је био рањен у руку и носио завој.

Нашли смо се на положајима изнад Горње Зенице. Почеле су борбе за Зеницу на њеној периферији. Водили смо доста жестоке борбе са непријатељем који је штитио одступницу својим снагама од Сарајева. Наш 1. батаљон ушао је у дио Зенице гдје је била радничка четврт. Радничке породице су нас одушевљено дочекале. Задржали смо се у ослобођеној Зеници око два дана. Онекуд је допрла вијест да је ослобођен Загреб, па је настало толико одушевљеше да су борци почели да пуцају из оружја.

Ослобађањем Зенице завршене су борбе на овом сектору и наша бригада у склопу 4. крајишке дивизије добија задатак за поновни покрет према Босанској крајини. Ишли смо преко Јајца, Мркоњић-Града и Мањаче и стигли негдје око Мишиног Хана. Ту нам је саопштено да је Баша Лука већ ослобођена, а да наша бригада креће даље према Карловцу. Овдје у Мишином Хану утоварили смо се у воз и кренули у ослобођени Приједор, а затим преко Љубије и дијела Подгрмеча преко Липника избили на Бенаковац, Јасеницу и Босанску Крупу. Даљи правац кретања бригаде је био преко Цазина према Карловцу до Перјасице.

Уочи 1. маја 1945. почели смо борбу на сектору Карловца. Ту на тридесетак километара од Карловца водили смо жестоке борбе са непријатељем и задржали се око два дана. И наша 8. крајишка бригада водила је на овом правцу тешке борбе. Један шен батаљон се пробио у непријатељску позadinу, али је имао тешке жртве.

Послије два дана жестоких борби пробили смо одбрану непријатеља на Перјасици и продужили да га гонимо. Избили смо према Дугој Реси и Мрзлом Пољу и ту смо застали. Стигао је замјеник команданта дивизије Стево Рауш који се интересовао каква је ситуација на сектору нашег наступања и да ли имамо контакта са непријатељем. Наредио нам је да кренемо на јуриш преко Мрзлог Поља и нападнемо Винуцу. То је шумовито узвишење изнад Карловца које је било добро утврђено рововима и бункерима.

Релативно лако смо прешли Мрзло Поље, али ће нас дочекати тешке борбе на Виници. Потрајаће неколико дана. Једног јутра погинуо нам је Иванишевић, водник у 2. чети 1. батаљона, родом од Имотског. Дошао је у 1. батаљон из домобранства, а припадао је напредној породици. Када смо били на положају према Зеници пустили смо га да оде обићи породицу. Био је веома храбар борац. Знало се — куда Иванишевић пође, тамо нема проблема око извршења задатка. Погинуо је први дан борбе на Виници.

Последњи дан борби на Виници и уочи ослобођења града и повлачења непријатеља из Карловца, погинуо је комесар 2. чете 1. батаљона Бранко Вигњевић и његов помоћник Станко Троха. Бранко Вигњевић је родом из Пученика од Бос. Крупе и с њим сам се познавао одраније, јер ми је и рођак био. Станко Троха је родом из Хрватске, мислим из Загреба, а дошао је на Козару у партизане из логора Јасеновца са још неким друговима. Међу шима је био и Славко Микулић који је једно вријеме био комесар 1. батаљона. Вигњевић и Троха погинули су од једне гранате. Просто су разнесени.

То су биле последње жртве нашег батаљона, а можда и 11. крајишке НОУ козарске бригаде у завршним операцијама за ослобођење земље. Ушли смо у Карловац, а затим продужили преко Јастребарског на Самобор. Заузели смо Самобор без борбе и кренули у Брежице. Ту смо имали један мањи окршај са непријатељем, заузели Брежице и задржали се у току дана. Предвече смо добили наређење да усиљеним маршем кренемо обалом Саве узводно кроз Кршко поље, пресјечемо непријатељске снаге које се повлаче према Зиданом Мосту и Севницама, и покушамо их присилити на предају. Ту је заробљено више хиљада непријатељских војника. Враћено је преко 300 породица које су се са запрежним колима повлачиле према Аустрији.

Непријатељске снаге предавале су се ту у Брежицама и Кршком пољу. У Брестаници, у једној шуми, наши борци су заробили око 800 војника. Разврставали смо их по групама према мјесту рођења како би се направио неки ред у одашиљању у заробљеничке логоре.

Практично, 1. батаљон 11. крајишке козарске бригаде завршава свој ратни пут код Зиданог Моста. Ту смо заустављени и враћени у Брестаницу. Био је 12. мај 1945. Задржали смо се дан-два, а затим кренули у Св. Недјељу код Загреба, гдје смо остали 15. 16. и 17. маја 1945. и прославили дан коначног ослобођења наше земље. Рат је завршен. Настало је право слободарско расположење, али рекао бих за кратко вријеме. Почела се увлачити туга. Нема више покрета, нема борбе и ратници су почели просто да болују зато што нема борби, што се не туку и што немају покрета, акције и борбе. Јер, чинило нам се да је највећа радост бити са борцима, ићи у борбу, а ми смо се сада нашли у ослобођеном Шибенику гдје је текао сасвим други мирнодопски живот на којп нисмо навикли, односно заборавили смо такав начин живота.

Није било дана, није била сата, или застанка у маршу, да није кориштен за рад са борцима, не само у војничком оспособљавању, него и политичком и културном, а посебно на

описмењавању оних који нису имали прилике да се школују и науче читати и писати. Ми смо у батаљону развијали такав рад и акцију да смо кроз такмичење успјевали да описменимо све неписмене. Ако нам је у батаљон, у неку чету, дошао неписмен борац, за кратко вријеме је морао бити оспособљен да зна читати и писати. Основна парола била је — у батаљону не смије бити неписмених бораца. Сваки комесар батаљона, чете и њихови помоћници, водили су битку у својој јединици и против неписмености.

Водило се и рачуна о пријему нових чланова у Партију и организацију СКОЈ-а. Послије сваке акције примали смо нове чланове. Омасовљавале су се партијске организације и активи СКОЈ-а, јер су се у свакој акцији истицали нови борци који су храброшћу доказивали да им је мјесто у редовима комуниста и комунистичке омладине. Ми смо били мало неповјерљиви према новим борцима, поготово оним који су долазили из домобранских јединица, јер нисмо имали могућности да провјеримо шихово дотадашње држаше. Код нас су били добри борци и истицали су се у борби, па нам је Дуда Дозет руководилац политичког одјела дивизије често скретао пажњу да секташимо према њима, јер онај ко се бори на бункерима, ко плива и прелази Врбас и Босну, тај је личним примјером доказао да му је мјесто у Партији, да је grijех не примити у КПЈ онога ко се пење на кров зграде пуне непријатељских војника. Свака акција, нарочито око Бусоваче и Зенице, била је истовремено и акција за омасовљење и пријем нових чланова у КПЈ и СКОЈ. Ми смо на том сектору имали велики прилив нових бораца муслиманске и хрватске националности.

Један од веома значајних политичких захвата у нашем дјеловашу било је и то да се новопридошли борци правилно политички оријентишу. Они су, прије ступања у партизане, живјели на подручју које је било изложено разним утицајима, претежно су тада пролазиле и боравиле непријатељске формације, а све то је имало знатно одраза на њихову оријентацију. Пролазиле су овим подручјем и наше пролетерске јединице, али су се кратко задржавале, а највише времена терен је био под утицајем непријатељске пропаганде. Зато нам је један од важних политичких задатака био да од њих створимо борце који се неће разликовати од осталих, да се код њих створи осјећај да су равноправни са свим борцима без обзира на то што су касније дошли у наше јединице, затим припремити их за наредни покрет бригаде, како не би дошло до осипања и напуштања јединица.

Једна посебна карактеристика наших крајишких бригада била је по знатном броју другарица у шеним редовима.

Таква је била и 11. крајишка козарска бригада, па и наш 1. батаљон који је имао доста другарица бораца. Претежно су то биле другарице у санитету, у четама и батаљонима. Референт санитета нашег 1. батаљона, једно вријеме била је Олга Дујмовић - Родић, из Бихаћа, а шен замјеник Стана Тубин, родом из Брезичана. Од болничарки се сјећам: Невенке Миљановић и Марије Драгишић из 2. чете, затим Александре - Лесе Адамовић из 3. лијевчанске, сестре водника Славка Адамовића који је погинуо у другом нападу на Травник, Вида Филиповића болничара у 1. чети, Миље Новаковић, референта санитета у 1. батаљону последије одласка Олге Дујмовић за референта санитета у бригади, односно у 4. батаљон наше бригаде. Референт санитета у бригади била је и Милева Кусонић, позната као одважна и храбра партизанка.

Треба посебно истаћи да су другарице у нашој бригади биле не само храбре, него и радне и вриједне. Док су се борци одмарали, оне су се бринуле да закрпе и оперу одјећу, вршиле су дезинфекцију и др.

Претежно су у нашој бригади биле Козарчанке, а било их је из Лијевча поља. Оне су својим држањем у борбама при извлачешу и превијашу рањеника, као и у слободним часовима показале изванредне примјере другарства, храбрости и истрајности.

Драгомир - Радиша РАДИШИЋ

У БОРБАМА НА СЕКТОРУ ТРАВНИКА И БУСОВАЧЕ ПОД КРАЈ 1944. И ПОЧЕТКОМ 1945. ГОДИНЕ

Послије напада на Травник под крај октобра 1944. именован сам за замјеника команданта 4. батаљона 11. крајишке бригаде. Командант батаљона био је Раде Батић, родом из Јабланице. Како је ускоро рањен примио сам дужност команданта овога батаљона. Држали смо положаје изнад Бусоваче, гдје смо имали честе и жестоке сукобе са непријатељем. Нападали смо и Бусовачу. Тада је рањен и командант батаљона Раде Батић. Извјесно вријеме батаљон је дејствовао и према Кисељаку, гдје смо правили засједе и дочекивали непријатеља.

Послије рањавања Батића штаб батаљона су сачињавали: Милош Касабашић командант, Мирко Томић комесар, Лазо Предојевић Мркош замјеник команданта. Сада се не сјећам командира чета, осим Мирка Савића. Имали смо јачи сукоб са непријатељем када смо нападали Барјковиће, затим непријатеља који се био утврдио у самостану на Вучјој гори.

У 4. батаљону нисам се дуго задржао. Постављен сам за команданта 2. батаљона исте бригаде. Било је то у вријеме другог, поновног заузимања Травника. Позван сам у штаб бригаде и саопштено ми је да идем за команданта 2. батаљона. Више се не сјећам ко је ту прије мене био командант. Знам да је комесар био Славко Микулић, а замјеник команданта Лазо Шкорић. Могуће је већ био март 1945. управо пред напад на упориште Вучју гору. Овдје се непријатељ утврдио у самостану.

Након ослобађања Сарајева, односно послије сарајевске операције, учествовали смо у нападу на Зеницу коју смо ослободили. Послије ове акције хитно смо кренули ка Бањој Луци. Бања Лука је већ била ослобођена. Овдје смо се укрцали у возове и стигли у Приједор. Продужили смо преко Глине према Карловцу. Сјећам се да нам је код Карловца погинуо један командир чете, родом од Верића или Ламовите и Омарске. Упозорио сам га да се припази, јер без обзира на то што се непријатељ масовно предавао, ипак су неке

јединице (Нијемци и усташе) пружале јак отпор. Овај командир се веома слободно понашао и приликом осматраша покрета непријатеља погођен је и на мјесту остао мртав.

Послије заузимања Карловца кренули смо на Самобор, а затим смо даље гонили непријатеља преко Словеније и коначно завршили операцију чишћења на сектору Цеље — Брежице.

Милош КАСАБАШИЋ